

HITEL

IRODALMI, TÁRSADALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

SÜTŐ CSABA ANDRÁS:

Khaosz

NYILASY BALÁZS:

A költészet társadalmi hivatása

FEHÉR ENIKŐ:

A panelmester

6

XXXVII. évfolyam

2024. június

735 Ft

SALÉTROM- ÉS AKÁCVIRÁGZÁSKOR

TARTALOM

- 3 Ágh István: Orpheusz és Eurüdiké; Szent Antal megkísértése; Négykezes
7 Lokodi Imre: Salétrom- és akácvirágzárkor
18 Acsai Roland: A vigasztalanságról; A régi arcokról; Az életről; Élni akarnak
20 Gy. Szabó András: Látogatás
25 Sütő Csaba András: Khaosz; Nüx; Erebosz
30 Fehér Enikő: Ujjaival tépi kóchaját; A panelmester
34 Baráth Tibor–Kozek Bianka: Fekete kabátba burkolózva
(Közelítések *Az analóg emberhez*)
41 Kégl Ildikó: utolsó lehelet; a repülés esztétikuma
43 Ablonczy László: „Tüntetés” – és nem büntetés...
(Major Tamás levedlette Nemzeti-életét, 2. rész)
69 Nyilasy Balázs: „A költészet társadalmi hivatása”
85 Borsi-Kálmán Béla: Mitévők legyünk?
(Néhány gondolat Cecse Géza: *Orosz nagyhatalmi politika, 1905–2021* című könyve olvasása közben, 3. rész)
107 Halász Péter: „De mindig, mindig gondoljunk reá!”
(A Kárpát-medence földrajzi egysége. Trianon a geográfia tükrében a história mérlegén)
121 P. Buzogány Árpád: Diákok, világpolgárok, csavargók Erdélyéről
(Bölöni Domokos: *Szélrózsa a toronyban*)
124 Varga E. László: Lengyelország szolgálatában
(Paweł Pietrzyk: *Leon Orłowski poseł w Budapeszcie [1936–1940]*. Biografia diplomaty – Leon Orłowski követ Budapesten [1936–1940]. Egy diplomata életrajza)
126 Papp Endre: Nem foglalkozás, hanem lelkiállapot
(Babus Antal méltatása Nagy Gáspár-díja alkalmából)
129 Könyvajánló // Bán Mór: Kastély ajándékba

Borító: Jánosi Nikolett. E lapszámunk képanyaga a Műcsarnokban megrendezett HelyiÉrték | III. Építészeti Nemzeti Szalon (főkurátor: Dénes Eszter, megtekinthető 2024. május 11. és szeptember 15. között) és a Csete | Csete György, Csete Ildikó, Pécs Csoport (kurátor: Sulyok Miklós, megtekinthető 2024. május 17. és szeptember 15. között) kiállítás anyagába nyújt betekintést.

HITEL irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat. MAGYAR ÖRÖKSÉG. Örökös tiszteletbeli főszerkesztő: [Csoóri Sándor]; **Főszerkesztő:** Papp Endre; **Főmunkatárs:** Ágh István; **Szerkesztők:** Léka Géza, Nagy Gábor; **Képszerkesztő:** Isó M. Emese; **Nyelvi lektor:** Rátkay Ildikó; **A szerkesztőség titkára:** Kovács Nóra; **Borító:** Jánosi Nikolett; **Tördelőszerkesztő:** Bagu László. **Felelős kiadó:** a Hitel Könyvkiadó Kft. ügyvezetője. **Kiadó és szerkesztőség:** 1066 Budapest, Nyugati tér 1., Tel.: +36-30-605-7356; E-mail: hitel@hitelfolyoirat.hu, honlap: www.hitelfolyoirat.hu; **Levelezési cím:** 1381 Budapest, Pf. 1324. Lapunk a Nemzeti Kulturális Alap, a Magyar Kultúraért Alapítvány és a Petőfi Kulturális Ügynökség támogatásával jelenik meg. „A Hitel folyóirat 2024/1. szám kiadása” szakmai program megvalósítását 2024. évben a Magyar Művészeti Akadémia támogatta. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítónél; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu; fax: (06-1) 303-3440. **Előfizetési díj:** egy évre 8040 Ft, fél évre 4020 Ft. **Nyomdai munkálatok:** Gyomai Kner Nyomda Zrt., felelős vezető: Csöndes Zoltán vezérigazgató. HU ISSN 0238–9908. **E-mail:** Isó M. Emese (képszerkesztő), iso@hitelfolyoirat.hu; Kovács Nóra (szerkesztőségi titkár), szerk@hitelfolyoirat.hu; Léka Géza (vers), leka@hitelfolyoirat.hu; Nagy Gábor (kritika, próza), nagy@hitelfolyoirat.hu; Papp Endre (főszerkesztő), papp@hitelfolyoirat.hu.

Losonczi Júlia és Oroszlány Miklós (vezető tervezők): Tudományos központ, Budapest, Úri utca, 2021. Fotó: Danyi Balázs

Ágh István

Orpheusz és Eurüdiké

Gaál István filmjére

Most hogy Orpheusz mítoszát megélem,
özvegységem mindentől elvadít,
nem vigasztal a csodatévő ének,
téphetem idegeim húrjait,

az alvilágból senki vissza nem jött,
hihetetlen, mivel próbálkozom,
mint a kórházból az utolsó őszön
a holtak közül párom fölhozom,

velem jöhet egy gonosz alku árán,
elveszítem, ha visszafordulok,
billegve bár az önkínzás határán
oldalazva szökdelek az úton,

mintha miatta bősztáncot járnék,
másodszor is meg kell hódítani,
vesztéssel büntetett szerencsejáték,
melyben hazard játékos valaki,

meddig bírom? fogytán erőm, türelmem,
hűségemmel szerelmem összefog
a feltámadás ravasz csapdája ellen,
nem állom meg, hogy meg nem fordulok,

a sűrű köd halk hangjától visszhangos,
élek!, ének hallatszik messziről,
nem tudni, előbb ott volt-e az asszony,
vagy csak emléke szól hátam mögül.

Szent Antal megkísértése

Titkos remetének állt
a zord embersivatagban,
barlangja civilizált,
van folyóvíz, ég a villany,

de ahol vendég se jár,
fölsölegesek e székek,
pokolból szállnak le rá
a rút másvilági lények,

csábító kísértetek
zavarják vállalt magányát,
óriáskígyó sziszeg,
mikor föl kacag a sátán,

félvén a keresztjelet,
eltűnnek, majd visszatérnek,
napról napra így van ez,
mintha sosem lenne vége,

valaki bagolyba bújt,
pőréen lépett ki belőle,
áruját egy szőke nő
kínálja a remetének,

ébresztő, fiatalúr!
itt a Coco Chanel-parfüm,
rózsa diszkrét illata
száll a Szaharán keresztül,

mellbimbóját csöpp szírom,
szemérmét fűszál takarja,
vetkőzés, csomagolás,
szivárványba burkolt flaska,

áru adja el a nőt,
bár a látvány virtuális,
ami látomás előbb,
mára fényképeken látni,

ahogy combját, tomporát
mutogatja elegánsan,
a buja kavarodást
tüzes szeme szuggerálja,

beszélnek a dobozok,
a négy fal mint mozivászon,
sikolyok hasítanak,
törpe oroszlán miákol,

majd egy tank a házba ront,
hétszín tűzijáték pompáz,
a lelátón szurkoló
sereg üvölti a hajrát,

apátnak látja magát,
a társaság közegében,
betölti a láthatárt
alakja vetített képe,

ő trónol a plafonon,
mennyországból lóg a lába,
paráznák hátára nyom
pecsétet a sarujával,

míg a kísértés örök,
jönnek, s az érzékek résén
támadnak az ördögök,
már engem se hagynak békén,

Remete Szent Antal is
lehetnék, hisz amit mondtam,
az ő élete szerint
élem végig barlangomban.

Négykezes

(Martha Algerich és Maria Joao Pires játéka)

Vénasszonyok játszanak négykezeset
valami ódon kastély csarnokában,
mint sas, nagy s kevély az egyik öreg,
a másik kopasznyakú víg madárka,

így csap le a magasból, karmait
kifeszítve egy bárányra a végzet,
míg a másik álomba andalít
az ellentétes összhang ütemére,

lepketáncra képes a nyílt ököl,
a húrokon egy medvemancs dörömböl.
míg a madárka szárnya végigsöpör
a mélységekbe tartó billentyűkön,

és visszasiklanak Mozart korába,
de mintha el sem jöttek volna onnan,
behunyt szemmel működik a varázslat,
magát a vén is ifjúnak gondolja,

a zongorából a szférák zenéje
s a két zenészből az ég muzsikája,
csak ne venném a fáradtságot észre,
hogy az egyiknek legörbül a szája.

Salétrom- és akácvirágzáskor

...amikor a fúvósok, csupa Trachenkleid, rázendítenek a placcon, Hermina néni elkezd úgy köhögni, hogy azt hinnénk, kimozdulnak helyükből a Honterus tér macskakövei, de a kürtöknek, szaxofonoknak, harmonikáknak trombitáknak nincs légszomjuk, tele van a tüdejük ájerrel, elnyomják az asszony rohamának szálnalmas pillanatait, derék férfiak felemelt fejjel, felfújt arccal, dülledt szemekkel fújják az indulót, a Trachtengruppen mindjárt indul, nem is tudom, hová megy a nép tiritarka színesen, talán a Kerekerdő alá, Augusztina bárónő hatalmas napernyő alatt, teljesen népiben, még nem tudja vagy nem is érdekli, hogy ő a Volkfest egyetlen arisztokratája, ott ténfereg a lacikonyhák körül, alattvaló és finom beszédek között, a szászok valami hívószóra szálánként elpárolognak, felszívódnak az Ostermayer Klosterhotels rusztikus udvarára, hogy koccintsanak nagy kupákba töltött kevéske borokkal, elvégre az ő ünnepük, ide már nem hallszik át Hermina néni zakatolása, sem a gyeplármája, a vastag falak hermetikusan körbezárják az ugyancsak ódon, zsálagáteres szállodát, ami valamikor a kolostor része volt, csakhogy a szerzetesek elhagyták, hírlik, a zselés hajú bukaresti tulaj töretlenül tele van változatos ötletekkel, jó kézben a vállalkozás, mondják, a Cristian tud lenni Csaba vagy Christien, ha úgy adódik, azt gondolom, most éppen Christien, mert Volkfest van, a szászok hagyományos ünnepe zajlik, ami szervezési ügyetlenkedések miatt eltolódik valamelyest, nem is hagyják szó nélkül az ünnepeltek, nos a szállodás nagy étvággyal a kolostor funkcionális részére is rá kívánna telepedni, miután hézagos, mindössze a szenzáció erejét üzletbe konvertáló, abban nagy távlatokat látva szerez tudomást a titokzatos jelenésekről, mindjárt Drakula idegenforgalmi pénzeszsák mítoszára hivatkozva próbálja meggyőzni Krizosztomosz atyát, viszont a páter gvárdián gorombába gurul, micsoda orcátlanság, kiabál bele Christien rezzenéstelen képébe, két lábbal rúgja ki a lehetőségeket Ó-királyságból hozott, találékonyságát kétségkívül jól kamatoztató üzletembert,

...a vásott tömegben élénk kék bokréta, felismerni a repülőből, ekkor még pátyolgatja őket Németország, Deutschland, unsere Mutter umarmt uns untrennbar, olyan csomagokat visz ki a posta, hogy a magyarokat majd megüti a guta, konzerv, száraz hús, rágógumi, szappan, holland sajt és bajor borotvahab, elrejtve kondom és fogamzásgátló, s mert hogy a falu vegyes lakosú település, a dolgoknak híre kelve a kölykök krétával ráírják a fáradt olajos kerítésre, Hofendorffer bácsinál antibaby kapható, autentikusan: La nea Hofy se gasesc tableta antibaby, érdekes, a felhagyott szász porták alatt mindenhol nagycsaláddal tenyészik kék virágú katángkóró, közönséges babakalács, szóban forgó, mágikusan vonzó kínálat alatt tapossák földig a hitvány növényeket, akik nem látnak, azok is, akik jól látnak messzire, azok is, mígnem Hoffendorffer bácsi elballag az őrre, feljelentést tesz, hogy a Herman porta kerítésén mi van, rá harmadnapra jön Darotiu Coloman (szül. Daróczi Kálmán róm. kat. vallású, helyi illetőségű) őrmester, nem egészen érti, mi van, Hofendorffer bácsi megmagyarázza, én most mit csináljak, Herr, mondja a zsaru, mint aki tettest keresne, törülje le, mondja a képéből kikelt vastag népképviseleti szász, jól van, mondja az őrmester, akkor hozzálátok a könyökömmel,

...hogy Décsei Por Borbála? – szalad fel a gvárdián szemöldöke egészen a homlokára, kérdőn, értetlenül, ugyanakkor tettetett közömbösséggel elbámul kifelé az ablakon, vagy mintha a bukovinai kék ablakkeretek repedései még érdekesek lennének számára, pedig nem nőnek rajta a hézagok, jó háromszáz éve már nem nőnek, aztán maga elé mered, meg kell néznie a levéltárban, van-e ezen nőszemélyről szellemjárós feljegyzés, mondja, tudom, mire gondol, nagyon is tisztában van, ki volt, mi köthető a szóban forgó úrhölgyhöz, ezenközben azt is értem, nem kívánja újra és újra felzaklatni a kolostor kevéske lakójának életét, szerinte ha mégis igaz valami az ostoba pletykából, akkor sem rendszeres és érzékelhető folyamatról van szó, hogy Tarziciusz atya és Décsei Por Borbála szellemének visszajárásáról komolyan beszélhessünk, de a gvárdián, ha végül nem tud kitérni a vele szembesített történet elől, végkonklúzióként mindig siet megjegyezni, ne kísértsük a lehetetlent, ezt mindig hideg fejjel mondja, mert páter Krizosztomosz mindig hideg fejjel beszél, a hangja fémesen cseng, akár a pléhperselybe dobott aprópénz hajnali fagyos rorátékon, sietve elmegy, csuhája maga után felsöpri a szivacsosan likas kőlapokat, még hallani a refektóriumon túli neszezését, amikor az ember legyint, maga is továbbindul, aztán megint csak felkapja a fejét, igen, igyekszik távozni a páter, saruja csattog felfelé menet a lépcsőn, nem Alsó-Fehér vármegye céheiben rezekkel és vasszögekkel kivert bőrcsizma, mert vasalt csizmák és patkók is kopogtak a gótikus hajókban, s mint látni fogjuk, ebül szerzett jószágoknak ebül kell elvesznie, szóval méltóságteljes az ő távozása, antik elvonulás, megtestesíti a fejedelmet, alsóbb rendű nemesit, a plebejusit, a spontánt, a színpadiast, a monumentálist, még mi mindent, nem is értem, hogy a távozása a megjelenésénél miért nagyobb reveláció, holott annak fordítva kellene lennie, úgy gondolom,

...nézem Hermina nénit, a vasalóasszonyt, kis megengedéssel miseingek, oltárterítők pedánsnak mondható gondozóját, kétségbeesetten nézem, ijesztően fogy ez az asszony, maholnap elfogy, egyszer el találja vinni Corbus Cleopatra, az öreg holló, lenne Hermina néniből fészekalj, valószínűsítem, hogy tüdőrák, remegek a félelemtől, fél nyugtatót bekapok fél pohárnyi sápadt vízzel, vastag nyúlós és szürke folyadék a méregzöld kancsóban, hutaüveg Mária Terézia idejéből, a matériában buborékok, mintha borvíz pezsegne, de nem, állott vízre mond olyant a gvárdián, hogy sápadt víz, arra gondolok, lehető legrosszabb időben jelentkeznek be a kolostorlátogatók, tulajdonképpen a Klosterhotels lakói, pedig ha tudnák, de nincs honnan tudják, hogy lehangoló, depressziós időt követően ilyesmit nem kellene tenni, ilyenkor latin-amerikai filmeket kellene nézni a tévében, az ablakokat elsötétíteni, igaz, a szemközti toronyban nem mászkál senki, sem kukkoló, sem tetőfedő, hacsak nem,

...mert nem az, hogy a napokban jócskán felázik a talaj, és a kriptá bejáratának környékén zavarón szétárad a dudva, a kaszálatlan aljnövényzet, és rövid életképességük miatt gyors rohadásnak induló vágott virág bűze, ami a legrövidebb úton halottszagot támaszt képzetünkben, hanem arról beszélek, hogy esőzések idején furcsa alakok jelennek meg az ódon falakon, mintha árnyék, de nem, mert csillámló, súlyos jelenések, az árnyék ugyanis nem súlyos, legalábbis fizikailag nem, jelentkeznek naponta többször is, ősszel megmutatják a csököttnek, mekkorát lehet nőni szent percek alatt, de a csököttnek nem figyelnek az árnyékre, mert nekik jóformán árnyékuk sincs, van, akinek nincs is árnyéka, az alakoknak sincs, a gvárdián figyelmeztet és megró, manipulációt és deszakifikációt sejt szavaimban, amikor alakokról beszélek, de ő mindjárt helyre teszi a dolgokat, azt mondja, ne terjesszek hülyeséget, a salétromtól nedves a fal, de én azt mondom, hogy nem és nem, mert vannak tapasztalati összefüggéseim, értesíteni kellene a káptalant, vagy kit kellene, nem tudnám most megmondani pontosan,

...Hermina néni köhögése kezdetben harsány, ma már baljósan fúló, tüdőbajos, asztmás hörgésekkel, ilyenkor megveregeti a mellét, kapkodja a levegőt, markolja a gótikát, viaszfehér arca lilába megy át, bőre repedezett, kendőjét barsónyszalaggal az álla alatt erősíti, kész Bosch-festmény, ráng a szája széle, szenvedélye újabb cigarettát követel, ki tudja megmondani, napi hányadikat, nem tágit, neki ne beszéljen a gvárdián úr, mert igenis, Décsi Por Borbála szelleme visszajár, hogy milyen gyakran, arról senkinek sincs megbízható tudomása, de nyár elején biztosan, mondjuk úgy, akácvirágzáskor, ilyenkor a méhek feladatukhoz híven erősen dolgoznak, rajokban lepik meg a környéki akácfákat, viszont erről Augustina bárónő nem vesz tudomást, Hermina néni elképzelhetőnek tartja, hogy a bárónő teljesen meghibbant, az ő korában minden lehetséges, rángatja a vállát a miseingek vasalója, nahátozik, hallatlanozik egy sort, miután elmesélem neki, hogy a bárónő akácvirágból fon magának koszorút, ahogyan

látjuk Décsei Por Borbálát domborműves halottmaszkján, előbb pattanásig kövér, mégis szűzi tisztaságú fürtöket válogat a Csorvássy-ligetben, közben valami besztercei dallamot dúdol, a szászoktól tanulja hajdan uradalmuk nyári rezidenciáján, ahol még megterem a jóféle borszőlő, Szászlekence környékén, uradalmi szőlősben nagy kedvvel rigolóznak, és fenn hangoztatják, gut, Nösnerland..., Augusztina néni teljesen átmegy népibe, rakott szoknyája van, fátýolköténye, fehér, csipkével díszített bő ingváll, szőrmés mentéje, Hermina néni nem győz csodálkozni, de folytatom: ott van a bárónőn a szász nők jellegzetes ékszere, a Heftel, a nyakban viselt nagyméretű ötvös mívű korong, az meg miből, nem láttad, kérdi a vasalóasszony, önből vagy pléhből, mondom, az más, csendesedik el Hermina néni, Bortent nem tesz fejére, mert belátja, nevetséges lenne, mert olyat csak falusi szász hajadonok viselnek, végül azzal fejezem be az arisztokrata asszony leírását, hogy a nyak körül ráncolt ing, a Gereihssel kifogástalanul áll, ugyancsak a bárónő mellrészénél a pántos, rakott vászonruha, a Busenkittel, minderre egy halk atyaistent súg maga elé a beteg asszony, legyint egyet, hogy már minden mindegy,

...mondom, kolostorlátogatásra akácvirágzaskor sem biztatnék senkit, amikor összeragad az ember orrcimpája, nyúlósan ragacsos a levegő, a torony varjainak csőrén lóg valami ragacsos, mustszínű lepedék, unom a sok jövésmenést, eláru-lom, mostanában relativizálni kezdem a temetkezési hely mint műemlék történeti, művészettörténeti értékét, eközben csattognak a fényképészeti csúcs-technológiák, máskor viszont akkora a csend, hogy hallani lehet a salétrom virágzását, amint kicsapódik a repedések mentén, hallani, amint felkúszik a bolt-ívekre, Hermina néni azt is tudja, hallani neszét a salétromvirágzásnak nem e világi csönd kell, e világi csöndben a korhadt szemfődelek bezuhanását halljuk, de ne higgyem, mondja Hermina néni lilán átlátszó mutatóujját fény felé tartva, hogy extrém hasonlata a véget jelezné, mert nem semmisülünk meg, mindössze olyan az anyag természete, hogy egyszer csak bezuhan, szóval Hermina néni a megsemmisülést könyörtelenül elutasítja, az anyag örökkévalóságára Augusztina bárónő felmenőit hozza példának,

...amikor egy szokatlanul magas, kontyba csavart, erősen őszülő, természetes hamuszínnel púderezett nő az ujjá begyén morzsolgat valami laza anyagszerűséget, s mondja meggyőző, mindent elsőprő jelenidejűséggel, itt *vannak* az övéi, arca műemléki minőséget hozó kemény és hideg márványszín fehéres erezzel, szóval familiájának ide temetkezett tagjainak sírboltjait látogatja, ami jár neki, mondja, kétségtelenül, mondom, lehülök, mint a kriptákhoz vezető palakő a nagy diófák árnyékában este nyolc után, megszólal a kuvik, menj, mondom és még mást is mondok, amitől elrestellem magam, kis sikátorban, ahol neki cigarettázni lehet, a keresztelőmedencénél sorakoznak a kolostorlátogatók, a világ kincseért sem mutatnám meg nekik biológiai folyamatát mértéken felül festé-
kel álcázó drága Herminát, amint ül a sekrestye és a kerengő közötti sikátorban,

öblös karosszékben, amit nyilván nem én készítettem oda, már nehogy Hermi-
nának hajdani testes gvardiánoktól erősen megbecsült karosszéket, ahol a füs-
tőlő lóg láncon, a tömjéntartó alatt, azt mondják, aranyláncon, de tudom, réz,
medgyesi szász ötvösök mives munkája, Dél-Erdély elvesztése után menekítik
északra, az is lehet, bizánci hamisítvány, azzal együtt a kis tömjénes szelencét,
aminek erősen élvezhető fedele van, félig zárt, félig nyitott, pontosabban fel-alá
nyíló fedővel, szorosan, nem volt elég vagy két évszázad, hogy párnás ujjaktól
lazuljon valamit a sarok, nem lazult, ezt onnan tudom, hogy magam is sokszor
felnyitom a szelence fedelét, és hosszasan, már-már szédülésig szívom magamba
a tömjén illatát, ilyenkor bódult vagyok, valamiért azt gondolom, ilyen lehet az
örökélet, így egybe mondvá, szünet nélkül, örökélet, sejtem, ilyenkor felszalad
a szemem, a fehérje látszik, mert teljesen kifordul a helyéből, eksztázis vagy mi,
gyakran nézem Szent Ágostont és Mónikát ilyenszerű felvitelben,

...látom, hogy Hermina néni mély adagokat szív a cigarettájából, miközben el
vagyok foglalva a persellyel, mert szabály, hogy turisták látogatása idején ki-
tesszük a perselyt a hajó főbejáratahoz, a gvardián, ha erre jár, vattával tömi
meg a szőrpamacsos füleit, azt mondja, huzat van, de én tudom, nem tudja el-
viselni a fémes hangokat, amikor zörgő aprópénzt tömnek a kis kínai lakattal
ellátott bádogból készült dobozba, inkább vattával, mint a párnás ujjával,

...Hermina néni arca félelmetesen belukad, mi lesz ebből, ha a kolostorlátogatók
szembenéznek vele, jaj, igaz, mindösszesen cigarettájának parazsa világít, ennek
ellenére annyira összefolyik körülötte a sötétség, hogy rosszul vagyok tőle, kis
résen fény tör be, nem tudom mi értelme, nyilvánvalóan kicsit fellazít, keletke-
zése szerintem évszázados folyamat, kötömbök közül kihull a mész, a habarcs,
íme, mint a forrás, hiába dugjuk el, mert a víz bárhol meglesi az utat, így vagyunk
a fénnel is, gondolom, utat, utat, utasít és halad a töményben, aközben lazít,
szervez, bomlaszt, beleborzongok, ha az Ősfényre gondolok, micsoda világmin-
denség-vakulás, tán azóta sötét az űr, hogy teremtéskor kiszólja Isten, most le-
gyen világosság, világosságunk lőn, ha tudná Hermina néni, hogy cigarettájának
parazsával mit tesz, sötétséget sűrűsít, mert ahol egy kis fény van, ott nagyobb-
nak igyekszik látszani a sötétség, mert a sötétség nagyon is láttatja magát, aki azt
látni hajlamos, de aki nem hajlamos, az is előbb a sötétet látja meg, aztán kö-
vetkezik a semmi, szerintem ez a menetrend, úgyhogy Hermina nénit is előbb
sötétnek látom, majd arról is beszélhetünk, hogy ő tulajdonképpen egy senki,
a kettő összefüggéségtől nem tudok eltekinteni, mondjam úgy, egyik a másik
láncszeme, következetessége, akárhogy, pedig egy sekrestyésnek sok ilyenszerű
jelenséggel kell szembenéznie, ami nyilvánvalóan nyomot hagy benne,

...azt mondja Hermina néni, néhai Tarziciusz atya (1695–1749) is egy senki, noha
beszélnek róla, tehát akkor van, nem baj, ha alapvetően elbeszélésekben van,
hogy a toronyban kétszer is megjelenik, először a hetvenes árvizek idején, amint

fejére vetett csuklyával, hamuszürke arccal, hasaljig érő szürke szakállal, amint nézi, hogy a szemközti domboldalak lecsúsznak a völgybe, maguk alá temetve szőlősöket, kalibákat, félelmetes csörtetést hall a völgy lakossága, a nők, öregek és gyermekek összebújnak, hogy egymás torkába leheljék a félelmüket, a férfiak tanácstalanok, kiszárad a torkuk, nézik, mit ragadjanak kézbe, villámcsapásoktól diófák és szilvafák lobbannak lángra, a szőlőkarók soha nem hallott csörömpöléssel egymásba szaladnak, valamennyi karó a völgy felé dő, mindössze egy Lazareus nevű kispap, pontosabban novícius vesz bátorságot, hogy felálljon a kadrát kútjára, fennhangon, elnyújtva énekeljen halotti litániát, „a hegyek meg fognak indulni...!” és Tarziciusz mesél a toronylétrán rekedt, szorosan a falhoz simuló Rádulyinak, a harangozónak, pontosan így fest a nagy pestis idején, amikor nagy adag húсок csúsznak le eleven emberi testekről, mint suvadások a mezősegi gerincekről Magyarpalatka, Szépkényerűszentmárton, Ördöngösfüzes szögében, a harangozó teljesen megöszül, kéri a szellemet, hagyja elmenni, ne meséljen neki többet,

...másodszor pedig a páter szelleme a nagy földrengés idején jelentkezik, ugyancsak a torony keresztgerendázatán áll, és kémleli a környező hegyeket, de leginkább északra figyel, és észak-nyugati dombságokra, el egészen a zilahi szőlősökig, főleg Szolnok-Dobokából, Décsei Por Sámuel kastélyából, miután a leányát befogadja a kolostor altemploma, törtől halálra sebezvén hozzák a tatár elvonulását követően, fejére aznap nyílt szűz akácvirágból úrhölgyek fonnak koszorút, rebesgetik, nem tatár kezétől halt a szűz és szépséges leány, hanem állomásozó regiment álnok hadnagya veszi életét, szerelemfélézés, bosszú van emlegetve oknak törvénykezési papírtekercsen, attól kezdve bőkezűen osztogat pénzt, egzisztenciális adományt a kolostornak Décsei Por Sámuel, néha egészen elhalmozva az atyákat, akik elutasítani sehogyan sem akarván, inkább jól elrejték a kincseket, nehogy szagot fogjon a zshivány, a földesúr később a parasztnak terít kegyeleti asztalt, ortodox vagy görög-keleti cöránnak parasztázt, a halottak sírjukból kijövet elindulnak hazafelé, ó, micsoda látomás, előbb vermeeri asztalok körül vakok, éhesek és jóllakottak, ebek tele bolhával, és a hajdani híres Máli tánti, a tenyérből olvasó jósasszony meg a telhetetlen Sáros Jóska kuruc zshivány, aki innen nyilvános közösüléssel viteti akasztófára magát, ez a völgy furcsa, rémes történeteknek, szép és aljasságos emlékeknek olyan tárhelye legalább, mint a nagy középkori szekrény, amit nem nyitnak ki soha, tele van talányokkal,

...mert a szekrény ajtaján valamikori apát, gvárdián pihen öblös karosszékben, arca mintha echte bethlengáboros lenne, noha a fejedelem szóba sem jöhet, először is hitvallása okán, valamelyik Báthory talán, istenfáját, neve írva valaha egy félköríves festett szalagon, időközben levásik, olvashatatlan és megfejthetetlen a kiléte, majd ha egyszer elmondja páter Tarziciusz, csak szakállából ne hullasson szálakat, mert rosszat hoz a házra, a fáták fogják ki a szélben szálló

szálakat, a szőrszál hurkai szerint olvassák ki jövődöbéli sorsukat, megcsalják-e őket a fecsorok, vagy örök hűséget tartanak, ami megint csak Máli tánti tudásából marad az ortodox lányoknak óvatosságra figyelmeztető,

...miközben szív, úgy fest, mint protestáns templomok falain visszamaradt középkori freskó, tegyem hozzá, erősen penészesen, úgy szólva, őspenészszel, Hermina néni tudja a feladatát, felszívódik, amíg a kolostorlátogatók a sekrestyébe érnek, hogy megnézzék a szekrényt, miután látnak gótikát, keresztelőmedencét, jönnek 16. századi festett bútort nézni hát, ki is nyitná az ajtaját, csak hogy az nem enged, így aztán legendák keringnek, ki tudja, mit rejt a bútor, amire megvan a gyakori válasz, hogy ócskaságot, miseinget, stólát és hajdani apátok cserép borospoharait, s ha minden igaz, egy ilyen borospohárból kap savanyú bort egy frátertől báró Orbán Balázs utazó, az akkori gvárdián elrejtőzik mélyen, mondja a fráternek, az utazó csakis a legsavanyúbb borból kapjon, a fráter értetlenül nézi a gvárdiánt, azért savanyút, mert Orbán báró unitárius, magyarázza a házfőnök, nem jó a szekrényt felforgatni, hagyni kell valamennyit, a textíliákat különösen, mint valami sárga palacsinták, akár Hermina néni kiköpött flegmája, jaj, megkövesedve fekszenek a deszkán, egymást nyomják a századok, nagy sárga foltok, soha nem létezett országok körvonalai, kivétel persze Nagy-Magyarország térképe, amin három tengert akarunk látni, az atyák nem mutatják meg, rádobnak ezt-azt, mondják, elrettentésül gazdátlan lábszárcsontokat a kriptá mélyéből, onnan, ahol nemes Thorma család sírmelegével az arisztokraták sora véget ér, onnan a klérus csontjai, de lehet, nem is a klérusé, hanem kuruc csontoknak kell lenniük, tiszta Szigetvár, amikor a szászrégeni várvédők kirohannak és rárontanak az ostromló labancokra, onnan hozzák a holtakat elképzelhetően nem is válogatva, megrendülve eresztik le a vitéz testeket szétszórta emésztőkútba, miután a labancok eloldozzák a sekrestyébe bekötött lovaikat, még a boltívek alatt nyeregbe szállnak, fejüket a nyakukba húzva kivágtatnak a kolostor kapuján, aztán a rejtőzködő Sáros Jóska és csapata merészkedik leereszkedni a közeli hegyekből, viszik, amit a labancok meghagynak, az ellenálló parasztokat majdnem hogy felkoncolják, elcsatangolnak Örményesig, a Kemény-uradalomban leveti bocskorát, szöggel kivert, lágyszárú csizmát húz, visszatér, megint csak rabol, akasztófaig zsiványkodik,

...szóval zaklatott az őseim élete a síron túl is, mondja Augusztina asszony ismeretségünk legelején, de ki a fenének jut eszébe ilyesmi, akkor még a falu népe majálisozni megy Éleskő tisztására, nem messze a döggutaktól, meglehetősen vérszegényen nyomják, hogy ez a harc lesz a végső, van, aki elvétve, inkább elsötétített ablakok mögötti zsúrokon bakelitről könnyezi meg a ne várd a májust, Fortunát atya, mint akinek más dolga sincs, a zászlót mentegeti titokban, dehogyis titokban, hiszen mindenki tudja, aki csak csöppet is odafigyel, hogy ő a zászlóőr, ő az, aki mindegyre megigazítja a csontokat, pontosan érti, hogy kell azt tenni, hogy ha valaki kinyitja a szekrény ajtaját, mindjárt visszahőköl,

nincs már kedve kutakodni a textíliák között, valaki javasolja, legyen a szekrényben koponya is, mindeneknél hatásosabb, teszem azt, báró Bornemisza Ákos koponyája, akinek a kriptáját bezúzza a Vörös Hadsereg svájci karóra reményében, holott az egész kolostorban mindössze egy darab karóra rejtve, a Fortunát atya karórája, ezt onnan tudom, hogy az atya rám hagyja kézírásos végrendeletében, Pasarella, 17 Jewels, márkás szerkezet,

...mindenesetre meghökkenek a mindenkori atyák és sekrestyések, amikor Augusztina néni velük pöröl a *kegyeleti zűrzavarok* miatt, mert a betört kriptákban meglehetősen rendetlenség uralkodik, ez a bárónő megállapítása, Vespasianus császár ebben a zűrzavarban nézi, hallgatja a síri folyamatot, merev, méltósággal néz bal felé fordulva, a válla fölött, úgy, ahogy egy imperátor nézhet, az Örök Város császára, ha nem, akkor görögényszentimrei báró Bornemisza Leopold, mert ő is képes úgy nézni, mint egy császár, előkelően, márványosan, kék hidegvérrel, mondogatja Augusztina, s az érzés büszkeséggel tölti el, nagyon is elviselhető a hátán leszaladó enyhe borzongás, és látja, hogy őrá néz az imperátor, nem Hermina nénire, zavarba hozó pillantások nélkül, mint ha rá esküdtött volna a római szenátus, néz az örökkévalóságba, bár Augusztina bárónő kezdetben erősen kifogásolja a császár jelenlétét, ki ez a csikófrizurás alak, kérdezi az atyát, akit szemlátomást meglep a kérdés, hogy is mondjam, kezdi a pap, talán a Bornemisza bárók egyik tagja van felmintázva, hát persze, az örök világosság rücskös, mésztől megfolyt vakolatára, tógában, csat fogja össze vállán a szétterülő textíliát, innen származik a feltételezés, az alabástrom dombormű nagyon is nagy hasonlóságot prezentál báró Bornemisza Leopold és Vespasianus császár között,

...igen, a rücskös falon ilyen dombormű, megszokás dolga, ahhoz dörgölőzünk, ha viszket a hátunk, mihelyt leizzadva a hűvösbe megyünk labdázások után, ha hülyére szaladjuk magunkat, a marosvásárhelyi As Armata A-ligás focicsapat Hajnal Gyuszi nevű élfocistája valami színes filccel labdánkra ír valamit, hajrá, srácok, ilyesmit, a labda, mint a szellemjárás, szívósan kitart, marhabőr, nem is, mert herélt ökörbőr, tulok, nem is igaz, mert kalotaszentkirályi bivalybőr, megmunkálva is érdes, a külső fűzője lágyabb kárpáti szarvasbőr, mindegy, hiába rugdossuk fűvön, havon, aszfalton, kavicsan, s tán ma is alkalmas lenne játékra, ha nem repül fel egyik sudár, megmászhatatlan akácfa hegyébe, ahol annak három ága közé helyezkedik, tiszta sportballada, leesik az állunk, bele-sápadunk a visszaszerezhetetlen veszteségbe, né, mondják esti vecsernye után, már csillagos égbolt alatt, újhöldünk van, telehold, nem jó jel, mert ilyenkor nem szokott újhöld keletkezni, mondja Veronik, az időjós és börtönviselt apáca, hozzátéve, ilyenkor kövesedik meg marhacsecsben a tej, a szopóborjú éhen marad, ilyenkor jobb, ha bárdot mutat a mészáros, úgyhogy megyünk megnézni a falat, persze hogy, pedig napokkal ezelőtt nem is esik kiadósan, mondom az atyának, nem baj, mondja ő, a salétrom száraz időben még inkább uralkodik, uralkodik,

hagyom rá, látjuk, hogy szépen csillámlik valami ásványoktól, nézzük a labdát, a dedikált labdát, ami lassan ereszkedni kezd, nem vitás, akáctövis fúródik a belsőbe, lassan kisebb vályingtál alakját veszi fel, látja ezt Corbus Cleopatra, az öreg holló a temetőből, esténként rávilágít a gótikus kőablakon kiszűrődő örökmécses fénye, nekem jobb szemem van, látom, hogy Corbus Cleopatra csügg, kemény időket átvészelő madár, a szürke hályog a szemére ereszkedik, itt a vég, te, matuzsálem, mondom, de nem, kis idő múlva újra nyit a világra, kissé ferdén tartva a fejét, mint aki fülel, megnézi, amint a hold átúszik a dombok felett, olajosra fényesül a tolla, mindenesetre Hermina néni imádja a szénfekete madarat, tudja a helyét, mondja, értem, mire gondol,

...Borozsnyói barátunk ekkor ragaszt az imperátor szájába egy szál Internationale szűrő nélküli cigarettát, amitől általában nagy sárgákat köpünk, a császár cigarettáját Hermina néni szépen elcsórja, merész, minden póri alattvalóságot semmibe vevő mozdulattal kiveszi a szájából és a maga sajátjába szúrja, ha nem az ókori Róma mindenhatójának szájából, akkor mondom, görgényszentimrei báró Bornemisza Leopold királyi alkancellárt fosztja meg a sepsiszentgyörgyi Tutun Rt. cigarettagyár legkeresettebb termékétől, dicséri Vespasianust, bevallja nekem, ő is, Augustina néni is szerelmesek a császárba, a hűvös oszlophoz dőlve látom, hogy imbolyogni kezd az örökmécses lángja, a bárónő hoz ürmös bort, császári étkeket és gyümölcsöket, amikor pedig ellentmondást nem tűrően hangoztatom, az szerintem báró Bornemisza Leopold, dehogyis a császár, az asszonyok felszívódnak, kolostorlátogatók kint nézik őket elképedve a félelemtől, amiben nyilvánvalóan ott van a révület, én kerülök sorra, minden itt láthatót relativizálni kezdek,

...szóval itt van Augustina bárónő, könnyed, egymaga, népiben, rojtos fekete kendő takarja a vállát, Imbegstam, mint a segesvári szász asszonyok csontos, görcsbe merevedett vállán, a bárónő összképén határozottan korrigálna háromszoros fehér gyöngysor, ki tudná megmondani, mondom, nyakában ön vagy pléhék, ebben a korban a tehetőségről, csillogásról feltehetően már csak emlékei vannak, a homlokán általában ott marad a felvitt szenteltvíz cseppje, fénylik, megfolyik, felszívják a homloka lemélyült csatornái, noha korábban azt gondolom, az arisztokrata idős korban is kivasalt, szellemileg, fizikailag dacol az idővel, mint Vespasianus császár, ha nem, akkor görgényszentimrei báró Bornemisza Leopold, és egyáltalán nem rendelkezik azzal a képességgel, hogy beolvadjon az átlagos külsejű kolostorlátogatók közé, kis ismereti kifinomultsággal lehetne zongoraórát adó nyug. magántanárnak, Ybl-díjas építésznek, székelv ráolvasásokból doktorált néprajzosnak, művészettörténésznek nézni, nos ez egy ilyen kör, ezért a bárónő, amikor csak érkezik, a zarándokok és a völgy asszonyai zavaró tekintetének teszi ki magát, a világlátottak előbb azt állítják, hogy északi nő, talán svéd, talán norvég, de inkább dán, végletes esetben akár holland is lehet, ovális, keskeny acélkeretű szemüvege egészen szűkre húzza

a tekintetét, mindenesetre furcsa, szokatlan, a völgy lakóival *inkompatibilis arc*, nem azt mondom, hogy fiatalkorában feltűnően szép nő, legyen annyi elég, hogy feltűnően más, viszont a jelenlegi képét hozzáadva nehéz nekem elképzelni, hogy valaki földi szerelemmel élt vele viszonyt,

...és Hermina néni szívja a cigarettáját, ül a szóban forgó karosszékben, ahol a negyvenes évek végén, talán az ötvenesek elején tölgygerendákkal eltorlaszolják a kriptába vezető titkos járatot, el nem tudom képzelni, újabban honnan szerzi be a hajdani, ugyancsak népszerű cigarettát, a Proletárt, mert Hermina néni szerint ez a fajta dohány mindent visz, nemcsak hogy szálánként vaskosan megböki a leragadt tüdejét, hanem az ereket is stimulálja, az agyi ereket, mert az ember különben semmire sem képes gondolni, ha nem jelentkezik alapfokon a bódító szédülés, aztán enyhén hűvös borzongás, nem is tudom, mondja Hermina néni, inkább valamiféle nyugtalanító érzés, amit kezdetben pillanatnyi rosszul létnek ír le, ugyanúgy, mint Augustina teszi, bódult vagyok, Hermi-nám, hányingerem is van, mondja, miután csordultig feltelik a társalgónő füst-jével, aztán meghökkenésünkre átminősül a szóban forgó állapot, mindkettő-jüknél átminősül, érthetetlen ez,

...szia, cicám, köszön Augustina néni, szervusz, fogadja a bárónőt Hermina néni meglehetősen hűvösen, inti a vendégnek, hozzon magának egy széket, feltéve, ha ülne, ám a kolostori kerengőbe nőszemélynek belépni nem illik, pontosabban arisztokrata hölgynek nem szép, a bárónő figyelme fél évszázada erre fegyelmезetten kiterjed, sekrestyébe az atyáktól hívatlanul megint csak nem lépünk, ott mindössze egy érsek lila bársonnyal bevont térdeplőt találunk, nyilván nekem, sekrestyésnek kell intézkednem, van egy tonettszék ujjnyi porral felületén, az idő finoman hozzászítálja a maga részét, műemlékport rak rétegesen, halványan látszanak belefirkált jelek, ministránsok ujjnyomai, büszke vagyok rájuk, egyáltalán nem otrombák, sohasem lépnék át a határt, noha nem tudni, mit sugallnak, üzennek az ő egyezményes jeleikkel, ezek már csak ilyen idők, hozom a tonettszéket, szólok, gondolom, zsebkendőmmel gyorsan és feltűnés nélkül letörölöm a port, mielőtt rátenném a kezem, megreccsen, értem, szólok, dehogyis értem, éppen foglalja valaki, határozott lépéseimet látva távozik, zavarban vagyok, most kit ültessek, viszem, mondom Augustina bárónő-nek, itt van ez a tonettszék, tessék helyet foglalni, asszonyom, így, majdnem felszólító módon, elképzelhetően ingerült vagyok, elsuhan egy árny a kilépő előtt, ő lesz az, mondom mintegy hallhatóan, ő foglalta a széket kevéssel ezelőtt, kétségkívül alatta reccsen meg, a felálló mozdulattól, kihajolok a kerengő felé, hadd lássam, a páter érces hangjára összerezzenek, mi dolga van ilyenkor a sekrestyében, szól hozzám Krizosztomosz atya, szólni sem tudok a meglepetéstől, a páter ellenkező irányból jön, hóna alatt a bádogpersely, idéetlenül zörög, pörög róla a zománccfesték, vannak tárgyak, amelyek hirtelen és kiszámíthatatlanul szánják rá magukat a vetkőzésre, hogy mi szánakozzunk rajtuk,

...a kerengőbe vezető folyósón megjelenik Hermina néni és Augusztina bárónő, többet sütkéreznek a napon a kelleténél, ebben az órában mindig találkozni lehet a gvárdiánnal, Krizosztomosz meghökken, nem tudja, lépjen tovább vagy ne tegye, arca enyhe vérbe gurul, felvizezett vörösborszínre vált, belép a kerengőbe, utána osonok, hátha szembenéz velem, és megmondja, hallja sekrestyés, magának végső soron igaza van, nem is vitás, Décsei Por Borbála szelleme nyikorog a sekrestyéből toronyba vezető feljárat száradt tölglépcsőin, de nem mond ilyent, mert nem találkozunk, csak hallom, hogy slattyog a folyosó kövein, eltűnik a refektóriumhoz vezető folyosó elágazásánál, jól hallom a szavait, ez meghibbant, egészen meghibbant, de ha nem, egészen lement népibe, nem kellett volna lemennie mélységesen népibe, aztán nem mond többet semmit, hallom, kattann cellájának zárja, az én szobám nyitott ablakán özönlenek be a méhek, a Csorvássy liget felől támadnak hullámokban, becsapom a cella ablakát, tábori ágyamról hirtelen lekapom, összecsavarom a lepedőt, elkezddek csattogtatni a falakon,

...Hermina néni, szépen hullnak a falról a salétromvirágok csillámló szirmai...

Csete György, Deák László, Kistelegdi István és Jankovics Tibor: A paksi atomerőmű lakótelepének első üteme, az ún. tulipános házak, 1973–1976. Fotó: Csete Alapítvány Archivuma

Acsai Roland

A vigasztalanságról

A szúnyogok hadának
a vér a vándorút,
a végtelenség várhat:
jelenre vár a múlt.

Nincsen vigasztalanság,
a szív belül ezüst,
s a csillagok belakják
a végtelen terük.

A régi arcokról

Vitorla leng a szélben,
alatta ring a tó,
mint ötven-hatvan éve:
elúszott már e kor.

Apám, anyám a parton,
én még meg sem vagyok,
a vízben régi arcok,
a szél tovább lapoz.

ACSAI ROLAND (1975) író, költő, műfordító, drámaíró. Legutóbbi kötete: *Áttelelő nap* (2023).

Az életről

Beúszni kéne messze
a múlt idők felé,
hol nem születtem meg se,
voltam a semmié.

De mégis jobb az élet:
arany homokszemek,
itt van a feleségem,
és itt a két gyerek.

Élni akarnak

Élni akarnak a holtak,
másnak az élete kéne.

Élne az ág, ami korhad,
lengene lombja a szélbe.

Lenne a tegnap a holnap,
csapna egérre a vércse.

Élni akarnak a holtak,
égni akarnak eléggé.

Látogatás

Már az eleje nem úgy alakult a látogatásnak, ahogy napokkal korábban elképzelték. Kiderült, hogy a ház és a pince autóval megközelíthetetlen, a márgás úton csak csúszik a gumi. Onnan még jó fél kilométer hegynek fölfelé Béla bácsiék nyaralója. Persze, erre Béla bácsi is figyelmeztette őket, de valahogy idefelé jövet elfelejtették intelmét, nem gondoltak rá. A kerék felpörgött, a kocsi minduntalan hátra farolt, egy métert sem haladtak előre. – No, akkor itt most meg is érkeztünk – mondta János, és egy tölgy tövében megállította az autót. – Itt legalább árnyékban lesz. – Gyors, határozott mozdulattal a csomagtartóból földre pakolta a holmikat. „Erre szükségünk lesz, ezt most nem használjuk, ezek kellene, ez maradhat.” A művelet nem tartott pár percnél tovább. András és Tibor a fa árnyékától nem messze álltak, a selymes árvalányhajat simogatták tenyerükkel, édesanyjuk az arcát törölgette vizes zsebkendővel. A sátor tartozékai kerültek először a földre, aztán a meleg holmik, mert hátha éjszaka hűvös lesz, és az ajándék pálinka. János körbejárta az autót, bezárta ajtaját, és a biztonság kedvéért köveket helyezett a hátsó kerekek alá. Egy hevederrel hátára igazította a zsákba gyömöszölt sátorponyvát és kiosztotta a csomagokat. Jutka egy szatyorban a pálinkát s a süteményt vitte, a fiúk a meleg holmit, hálóruhát. Nekiláttak a gyaloglásnak. Az út tovább folytatódott bent az erdőben, kisebb sziklák, gyökerek bukkantak elő a földből, meredekebb részen vitt a lábuk. – Hány éves Béla bácsi – kérdezte Jutka –, nem leheli ki a lelkét, mire fölkepeszt? – Úgy tizenötlet lehet idősebb nálam, esetleg hússzal, a fia kétnaponta felmegy hozzájuk.

Lihegtek, izzadt hajuk a szemükbe lógott. A fiúk könnyedén iramodtak mellettük, hol az apjukat, hol anyjukat előzték meg a menésben. Jutka kedve egyre inkább alábbhagyott, néha megállt, hogy egy fának támaszkodva kiszórja szandáljából a sarka alá került kavicsot. – Mindjárt ott vagyunk, csak egy kicsit bírd ki, már látom a vityilló tetejét – nyugtatta János. Csakugyan, az út egy pontján, aombok nyiladékában, amikor az ég kékje is kibukkant előttük, meglátták

a házat. Aprócska vakolatlan ház volt, téglá és kőépület, mellette félig a földbe süllyesztve a pince fala fehérlett. Nyitott ajtaján a homályból épp akkor lépett ki poharakkal a kezében Béla bácsi. Egy kecskelábú asztal felé tartott, amikor oldalra nézve megpillantotta őket. Béla bácsi földrajztanár volt, az első ember, akit János megismert a tantestületből. Az első és a legidősebb kolléga, akivel baráti maradt a kapcsolata a későbbiekben is. Széles karmozdulattal ölelte át Jánost, Jutkát arcon csókolta, és férfiasan lekezelt a sündörgő fiúkkal. A hangra Mami néni, Béla bácsi felesége is eléjük sietett. Óvónő volt nyugdíjazásáig, ebbéli tevékenysége nyomot hagyott egész lényén, üdvözléskor úgy hajolt a fiúkhoz, mint akiknek az orrukát kell megtörölni.

Amíg a kecskelábú asztalra kikerült a fazék csülkös bableves házi csipetkével, Mami néni specialitása, teteje jól megszórva petrezselyemmel, Béla bácsi végigvezette a családot apró birodalmán. „Ez itt a konyha, a hálósoba, a kamra, s jövőre a tetőteret is szeretnénk beépíteni, ne kelljen sátrat verni, ha vendégek jönnek.” A terméskövekkel boltozott dohos levegőjű pincében a fiúknak elmagyarázta a falon függő kerti és szőlészeti szerszámok rendeltetését, bemutatta a prés működését, öklével megütögette az ászokfán nyugvó méretes tölgyfahordók dongáit. – Lent, a hegy lankáján van a szőlőnk, szüret után itt zajlik a préselés, az erjesztés, minden. Ma már Béba fiam végzi el a munkálatokat a barátjaival. No, gyertek az asztal mellé.

Vakított a nap, ahogy kiléptek a pince sötétjéből, az éles fény a szemükbe vágott, csillámlott, izzott a levegő. András, a nagyobbik fiú mindig kedvelte Béla bácsit. Egy alkalommal, a nyári szünet közepén, mikor osztálytársaival táborba indultak, az állomáson összetalálkoztak. – Szóval, a Balatonra mentek – merengett el jelentőségteljesen Béla bácsi. – Gondolnád-e, hogy a föld lakosai (akkor még ötmilliárd alatt voltak) elférnének a téli Balaton jegén? Persze jó szorosan egymás mellé kell állniuk. Mikor András megosztotta apjával a szenzációszámba menő kijelentést, János megrándította vállát: – Miért ne lenne lehetséges, ki tudja, Béla bácsi tudtommal népesedés szakértő is.

A nagy diófa alatt ebédeltek. Innen esett a legjobb kilátás, fent ültek a telek legmagasabb részén, mint egy királyi koponyán, körben végig az erdő koronája, és egy vékony kis szalagban mélyen alattuk megcsillant a Balaton ezüstje. – Ez a leves olyan finom, hogy már magázni kell – magyarázta János. Megjegyzése mindig osztatlan sikert aratott hasonló helyzetekben, ahol a házigazda főztjét kellett megdicsérni. Most sem maradt el a hatás. – Nem is kóstoltad meg – nevetett derűsen Mami néni az abrosz mellől. Finom, sűrű bableves volt, a vajpuhára főtt csülökdarabok, a petrezselyem zöldjében úszó csipetkével felséges ízt nyújtottak. Kétszer is szedtek belőle. – Igyunk rá valamit – tette az asztalra az árnyékban tartott harmatos falú kancsót Béla bácsi. – Olaszrizling. Errefelé ez a legnépszerűbb szőlőfajta.

Bűvészmozdulattal emelte le a kancsó szájáról a fehér kendőt. A fiúk is kaptak a pohár aljára néhány kortyot, feldúsítva gazdagon szódavízzel. Kitűnő bor volt. Lágý, mandulaízű, jólesett a nagy forróságban. Jutka a pohár felét azonnal

kihúzta. – Itt mindenki ezt a fajtát szereti – tartotta a fény felé Béla bácsi ujjai közt a nedűt –, igazi borszőlő az olaszrizling. Jó évjáratban, késői szürettel cukortartalma húsz mustfok felett is lehet. A csemegeeszőlő fajták mindig több vizet igényelnek, mint ez. Persze a rizling is megkívánja, sőt el is várja a törődést, de kis vízigényű növény, jól bírja a szárazságot. Az őszi lemosó permetezés ebben az esetben is kihagyhatatlan, és akkor még a lisztharmatról, a seregélyek és rigók garázdálkodásáról nem is beszéltem.

Kicsit hosszúra nyúlt Béla bácsi fejtegetése a vízigényről, a lisztharmatról, a szőlőfűrtöket veszélyeztető alattomos veszélyforrásokról. Szívesen fölkeltek volna az asztal mellől egy kis üdítő testmozgásra, csontpogtatásra, egy rövidke sétára a ház körül, de hát nem illett ott hagyni a házigazdát. A finom és bőséges leves elnehezítette őket. A diófa levelei között egyre kíméletlenebbül tűzött be a nap, a fiúk a padszélről beljebb húzódtak apjuk mellé az árnyékba. Béla bácsi töltött a poharakba, és tovább mesélt. – Francia és olasz eredetű szőlőfajta. Már a kóstoláskor, az első cseppeknél is felfedezhettétek benne a hamisítatlan mediterrán jelleget. A mandulaízre gondolok. A nagy filoxerajárvány idején, az elpusztult szőlő helyébe hozták a tőkét. Jó éghajlatra és termőföldre talált nálunk. Nevetni fogtok, de én néha még azt az enyhe rezedaillatot is érzem benne. – Valóban, most, hogy így mondod... – János Jutkára nézett, aki a második pohár rizling elfogyasztása után megkérdezte: – És van külön kutatok is a szőlőben, Béla bácsi? – Még az a szerencse, hogy van, megörököltünk annak idején a vásárláskor egy öreg ásott kutat, a fiam szivattyút szereltetett be, ha nagy a szárazság, onnan nyerjük a vizet, kitűnő ivóvíz.

Közben a kis házból Mami néni egy tálca friss, omlós pogácsát hozott elő. – No, ezt kóstoljátok meg – hevült neki Béla bácsi –, ám előtte még egy kortyot: Isten, Isten. – A fiúk poharába is tölteni akart, de Jutka nem engedte. – Majd ha nagyok lesznek.

– A metszés, az egy külön tudomány – folytatta elgondolkodva borászati fejtegetését a házigazda, de Mami néni nem engedte befejezni a mondatot. – Ugyan már, Béla, még beszélhetsz róla eleget, nem is biztos, hogy érdekli Jánosékat ennyire részletekbe menőn a bortermelés, Jutkát egészen biztosan nem.

Jutka ekkor már nagyon fáradt volt, keveset aludt az előző nap, a második pohár bor megülte fejét. Füreden sem tudták kipihenni magukat, a szomszéd már kora reggel a motorcsónakját berregtette. Alig titkoltan elnyomott egy ásitást ujjai fedezékében, és talán ezzel az ernyedtt, bódult állapottal volt magyarázható a később annyiszor felhozott, aligha menthető megjegyzése: – Ugyan, Mamikám, hányszor kellett nekem apósoméknál olyan dolgokat végighallgatnom az ebédlőasztalnál, amihez nem volt semmi közöm.

Hirtelen csend lett, a fiúk is elhallgattak, kérdőn fordultak anyjuk felé. János értetlenül nézte a feleségét. Jutka az üres poharat forgatta a kezében, szeme az asztal fölé révedt, és halk, de jól érthető hangon megkérdezte: – Nem így van, János? Hányszor kellett végighallgatnom apádat a Kis Gyula tehenéről, amikor

a tehenet magával ragadta a Répce, aztán meg őket is, mert utánamentek és belefelladtak a folyóba. Vagy amikor az árokparton akáctövis ment a Fickó szemébe, és az állat körbe-körbe húzta a szekeret a kukoricatáblában. Hányszor kellett ezeket a történeteket meghallgatnom? Amikor ti, gyerekek megtaláltátok a szomszéd padlásán a gerenda mögé rejtett szuronyos puskát, és a hírről össze-szaladt a fél falu. Vagy amikor a nagyapádért kellett a kocsmába menned, mert az öreg elfelejtett hazamenni a vasárnapi ebédre. Órákig sorolhatnám. Kívülről tudom az összes történetet. Minden alkalommal meg kellett hallgatnom.

Mialatt beszélt, lassan, megmérve a szavakat, az üres pohár alját odakoccan-totta az asztal lapjához. Egyre erősebb mozdulatokkal ütötte a poharat az asztalhoz, már attól kellett félni, hogy szilánkokra zúzza. – Úgyhogy meséld csak nyugodtan, Béla bácsi, a bortermelés fortélyait, én megedződve hallgatom.

Vihar előtti, fojtó csend fogadta Jutka szavait. Mint amikor a természetben egyik pillanatról a másikra megszűnik a mozgás, a korábban még ide-oda hajló bokrok ágai megmerevednek valami vad, eljövendő pusztulás előérzetében. Mami néni zavartan borította le tenyerével a megmaradt pogácsát, mintha attól tartana, hogy azok egy váratlan fuvallattól otthagyják a tálcát és útra kelnek. Béla bácsi kezében is megállt a pohár, mielőtt egy újabb tószta kezdhetett volna. Elnyílt szája, mellyel dicsérni készült a közöttük kialakult barátságot, mely már több is volt, mint barátság, legalábbis ezt akarta tudtukra adni, néma maradt. János félig felemelkedve az asztal mellől riadtan hallgatott. – Mi volt ez – kérdezték magukban a fiúk is, nem ismertek anyjukra, annyira idegen, megmagyarázhatatlan volt a viselkedése, annyira váratlan. Miért mondta mind-ezt? Szerették apjuk faluját, a nyár kimeríthetetlen élményét nyújtotta a néhány hét, amit nagyapjuknál töltöttek. Sosem tudták megunni az ott hallott történe-tek. Tibor, a kisebbik, a szuronyos történetet kedvelte legjobban. János vissza-ereszkedett a padra, falfehér volt, hol a feleségére, hol a házigazdákra röppent zavart tekintete, fogai közt sziszegte: – Ittál! – Mami néni próbálta elsőként menteni a helyzetet. – Juditkám, elfáradtál, nehéz volt az út, azért beszélsz így. Te magad mondtad, nem is olyan régen, hogy a gyerekeknek mennyire hiány-zik a falu. – Nekik igen. – Miért, neked nem? – pattant fel János a padról, és Béla bácsi mellé állt, mint akitől valamiféle támaszt vár. Béla bácsi azonban erre a védelmező szerepre az adott pillanatban teljesen alkalmatlannak bizonyult, úgy tűnt, őt viselték meg leginkább az elhangzottak. – Nyugodjatok meg – mo-tyogta, s elismételte, amit Mami néni már egyszer elmondott. – Hosszú volt az út, meleg is van, béküljete ki, megtörténik az ilyesmi. Holnapra már elfelejtitek az egészet. – Fejébe szállt a bor – zárta le ingerülten a szót János. Mami néni Jánost próbálta kiengesztelni, s miután nem járt eredménnyel, Juditot vette párt-fogásába. Judit haja kibomlott, sírt, omlott a könnye, végigcsorgott az arcán, elkenődött a rúzs a szája szélén. – Nem akartam, nem akartam így viselkedni, hüppögte, de mindig ugyanazok a történetek... – Mami néni hozzálépett, átfogta rázkódó vállát, és Judit hagyta, hogy az ősz hajú asszony finoman megemelje,

a házba vigye és lefektesse, mint egy gyereket. – Két pohárnál nem ivott többet – mondta töredezett hangon Jánosnak Béla bácsi –, ennyire megártott volna?

Tébláboltak az asztak körül, nem tudtak mit kezdeni az előállt helyzettel, tehetetlenül vergődtek. Végül Béla bácsi volt az, aki belekarolt Jánosba, szótlanul araszolgatott mellette, és egy keskeny kis ösvényen felvezette a tisztás széléig. A teleknek ebből a sarkából nyílt a legszebb kilátás a tájra. Szébb, mint a nagy diófa alól. Az egész lankát be lehetett látni, szemben a remegő fényben a finoman ívelő domboldalt, és egy juhnyáját, melynek mozgása innen, fentről alig volt érzékelhető. A nagy lombú fák között jól kivehetőn kanyargott a sárga út, ahol feljöttek, alattuk az erdő szélén ott magasodott az öreg tölgy. Meseszerű volt minden. – Nem így gondoltam a látogatást, Béla bácsi – szakadt fel a sóhaj Jánosban –, nem tudom mi történt.

András és Tibor ezalatt a telek másik sarkában egy félig beomlott gödör felett állt. András kavicsokat rugdosott szórakozottan a gödörbe, láthatóan a történetek foglalkoztatták. – Anyu sose beszélt a falujáról – mondta Tibor. András hallgatott, és csak sokára szólalt meg: – Nem beszélt, mert nem is voltak emlékei a falujáról. Amikor a szülei meghaltak, ő még kicsi volt, a nagymama vette magához.

Lefelé ment a nap, amikor nekiláttak a sátorveréshez. Kedvetlenül húzták fel a ponyvát, legszívesebben hazamentek volna. Miután behordták és elrendezték a sátorban a hálózásokot, András és Tibor újra felkeresték a kavicsgödört, kiültek a szélére és az ölyveket nézték, ahogy kitárt szárnyakkal, méltósággal köröztek a magasban. Édesanyjuk hosszan, álomtalanul aludt a szobában, és csak későn ébredt fel. Hangulat nélkül fogyasztották el este a lámpa fényében a déli maradékot. Hiába töltötte az olaszrizlinget Béla bácsi a poharakba, a derű már nem tért vissza az asztal fölé. És nem tért vissza reggel sem, a búcsúzásnál, amikor megindultak lefelé a márgás úton, hogy minél előbb az autóhoz érjenek.

Sütő Csaba András

Khaosz

engedte magától vagy kiváltak
ember nem mondja meg
tátongó úr voltját firtatni kár
nem ember mondja meg

kivált belőle ülepedett az alj
engedte őket az udvarra mind
az udvarról szöktek hét határba
arénáztak jobb tudásuk szerint

NÜX EREBOSZ AITHÉR HÉMERÁ

éjszaka sötétség nappal fényes égfolyam
nappal fényes égfolyam sötétség éjszaka
sötétség éjszaka fényes égfolyam nappal
fényes égfolyam éjszaka sötétség nappal

ki engedte ki küldte őket mondd
egyik a másikba gabalyodva s viszont
szédülve aztán szanaszét pörögve
ki hagyta őket randalírozni az udvaron

SÜTŐ CSABA ANDRÁS (1979) költő, az *Ambroozia* folyóirat szerkesztője. Legutóbbi megjelent kötete: *megnéztem újra* (2022).

Nüx

a rézküszöbön jön szembe naponta
Éjszaka és Nappal, s egymás közelébe hogy érnek,
egymást üdvözlík, de az egyik jön ki az ajtón,
megy be a másik, nincs együtt soha otthon a kettő,
mert ha az egyik házon kívül járja a földet,
bennmarad és ott vár idejére a házban a másik,
míg a sor aztán rákerül és útjára elindul.
Az visz földilakóknak fényt s mindent bevilágít,
ez karján a Halál testvérét hozza, az Alvást,
Nüx, a veszélyes, szürke, ködös felhőbe takarva.

(Hésziodosz: *Istenek születése*)

begyűjt kitakarít akkor is ha előtte lesz még szava a
zsarátnok fogalmatlan eredőihez felrakják lábuk
mellől pohárhoz párnak a literes üveget kaszálnak
az elemlámpák kék-fehér szárnyaival csend
marakodói tisztos távolság piszkos meleg
szeleteléssel rekesztett utcafront ásít akár a csővég
a színtelen vizet feledésbe mártva már folyik kifelé
folyik előre folyik kifelé folyik belőle a tisztaság és a
szenny a szenny és a tisztaság

többsé hallani sem akarja a vénak bölcsességét
gerusia forum romanorum senatus areiosz pagosz
nem akar hallani legyalult csapágyas szalajtó végletek
a szellem házalása szédelgő vattapamacsok az ég maradékán

[hát máshogy alakult soha nem volt megbeszélve élve is untig elég volt

vállán ifjonti köntös osztja végbe mart sebekkel szájal
egyként sem hiszi szikkad a pillanatra fűzött vérengző
diadal nehéz láncok futnak össze a látóhatár matt
peremén megfeszülnek végigvágának az égen

harmincegy hasas csepp a vezérdróton eső után]

fészkalódik a bokorra szakadt sötéten
zümmögnek átjátszók állnak a piktorok
szárad a vásznon a léttől lopott festék
gyújtások fényt vendég akkus igen erre tessék

[minden körforgásból kizárt elem hiányzik és √ványozni fog

innen és túl az érthetőség határain magas volt ez is bivalynak
a röpcsi az égre firkált kéményfüst alatt a szerencse fogadott fiai
beverték a szunyát keltek a sötéttel nyugtázták indul a négykerekű
a kéziféket kiengedték világítást fűtést kapcsoltak ráadták a gyújtást

vagy ültek ázott soha nem száradó szemmel zúgó fejjel fogyó szerencsével
a menetrend szerinti járaton]

osztották a kicsit a fojtogató hajnalt repesztő mínuszfokban az út
közepén nyomta rájuk a satuféket motor leáll és a négyötvenes
krédó dorombolása mellett a lábuk körül motozó melegben
a lakott területen belüli parkolás előnyeiről cseréltek eszmét

[kinn depóztattak a téésznél onnét jövők egyenest és kérdem akkor kinek
lehet itt hidege baszd meg

teli szájjal szidták egymást malacszínűről pipacsvörösre váltan
négy évszakhoz igazodik áll tavasszal nem tavasz áll nyáron
tíz-tizenkét fokban hajnalban didereg nem nyár huszonnyolc
törli arcát kanállal vájkal a dér nem csípte tök húsában nem ősz

orange skalpgyertyát igazít halálba faragott vicsorgása közé turkál és
óvatlanul a tél lucskaira gondol]

begyűjt betakarít akkor is ha hátra van még a java a
dandár nyugalmazott nagy verekedői elrakják
kezük ügyéből a késeket hallgatnak a steklámpa
üres árnyaival csendes rakodói a tisztas
szegénységnek tiszta hideg szélbe eresztett arcuk
dereng akár szipolyozott színre rángatott emlékmás
még hátra volt hátra volt vagy előre volt a java
mindenestre még előre hátra volt

Erebosz

Látni fogják a népek,
és megszégyenülnek minden hatalmuk
ellenére; a kezüket a szájukra teszik,
a fülük pedig megsüketül.

(Mikeás, 7. 16)

és jött nappalra nappal sötétre sötét
hajnalra röggel birkózó felázó tűzgömb
nyoma száradó hantok fényben forgó ágak
a párát felitatta rengett a levélhúson és tovább

[borzongató gorty emberes hörpintés előbb öblít szája mosolyra aztán
húzódik habkörivet ráncol

az este elhanyatlik mint beteg látatlan állat
nem fellelhető remegő izmokkal állnak odabenn
ülnek faszéken faasztaloknál üvegből pohárból
hasonlót szűrnek és tűrnek a becsavart izzó fényénél

a rovarozó vad buráról lassan orrukig égett a rátapadt por itták a hideg
komlóst a kukoricást]

mi kopog mégis mi kaparász a padlások ó zugaiban
bölcsségről nemigen bolondságukról inkább cincognak
egerek amíg végeérhetetlen útjaik megszakítva
két lábra állnak bajsuk alól egyszerű hang szökik

[botorkál bokáig szemétben salakos betonfödéken fullasztó meleg
szétcsoszogott törmelék

azoknak akik hitték az évek vonulását erős szerszámokkal
tekintgettek körül éleztek fejszét dagasztották a kapanyelet
hordóban nem estek hasra nem feküdtek hanyatt öntözésnél
az évszakok lassulva forgó beálló árulásában nyeltek port esőt sarat

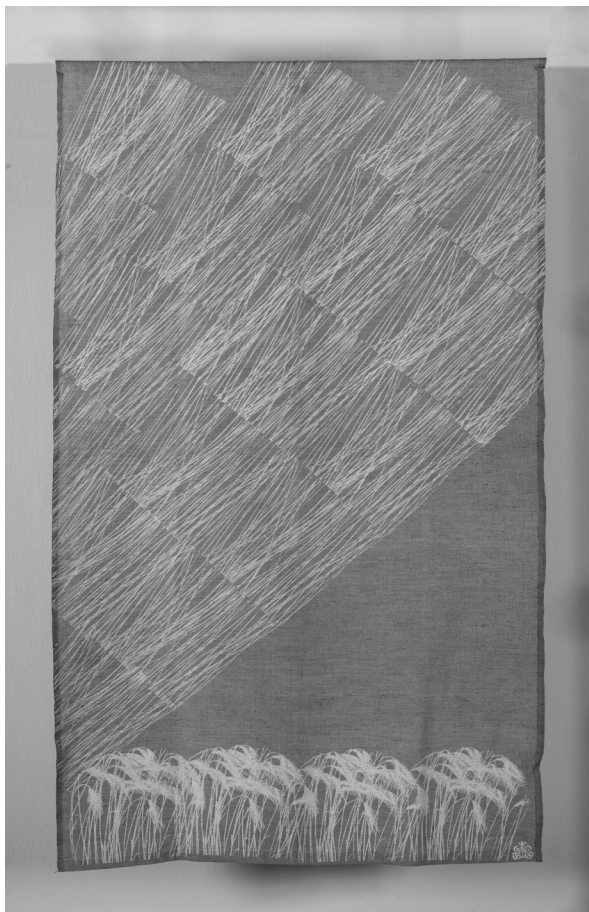
műveljétek kertjeitek apátok anyátok az ősök mozdulatai elhanyatlóban]

húzták a róka farkú fűrészfogakat a zendülő
ágak friss kérgén megannyi nedvedző horzsolás
csettegették a metszőollóval szarkával fadoktorral
az izgága otelló és a megfontolt izabella tőkék körül

[erős napsugárzás hőmérséklet szél csapadék pont ahogy tanították

nem dolgozik de aranyat beszélnek sajtot énekelnek a dajdajban párolgástól
fulakulóktól este tíz után a falak jótékony biztosságos
eresztékeiben szájukból kifelé amikor már csak
a mukk vagy nem mukk az itt a kérdés

számolják pénzüket telnek tátongnak féltik és felejtik egyetlen kincsük az időt]

Csete Illdikó: Nyári zápor, é. n. (szitanyomás, nyers vászon, Csete Örs és Csete Zsolt tulajdona). Fotó: Sulyok Miklós

Ujjaival tépi kóchaját

Amikor megfordult, minden eltűnt körülötte. Nem vették körbe szokásos tárgyai, a bűgőcsiga és hintaló, a hímzett zsebkendők és a szárított virágok. Bizonytalanul kapaszkodott bele valamibe, ami azt hitte, megtartja, de nagy robajjal omlott le. A sötétben nehéz volt kivenni, pontosan mik ezek, bögrék talán, mintha gyerekkori pléhbögréjét látná megsokasodni. Elájult, feje nagyot koppant a sárpadlón.

Másnap nem is értette, hogyan álmodhatott ilyen butaságot. Gyereknek álmodta magát, megtévesztette a régi ház, ide költöztek a férjével, kényszerűségből a tisztaszobába, ahová az egész falu belátott. Itt születtek a gyerekek is sorba, szerette, ha várandós, volt kifogása. Nem bírt el az ágy két testet, külön aludtak, az ura csak akkor mászott át, ha akart. Ez az akarás vitte el korán, magára hagyta három fiúgyerekekkel.

Újra és újra megismétlődött. Ő azt hitte, a háborúval együtt ennek is vége, de az álmaiban visszatért. A katonák ápolatlan teste, mocsárszagú szája, ahogy az ő száját keresik. Nem tehetett mást, nem volt mit tenni. Olyankor másra gondolt, arra, hogy még kislány, babával játszik, fésüli a kóchaját. Bárcsak ne lett volna annyira szép asszony! A szépen megakad a szem, egy idő után már kútra se mert járni, inkább ivott a pocsolya vizéből. De ott is a saját arcát látta. Bár hazajönnének a fiúk a frontról. Bár sose jönnének haza.

Sokan udvaroltak neki, meg is verekedtek érte. Az anyák kísérték a lányait a bálba, ültek a padon és pletykáltak. Neki az apja is jött, büszkén koccintott mindenkivel, volt mire. Megáldott a Jóisten ezzel a szép lánnyal. A koccintások közben nem látták, hány fiú hívja a bokrokhoz kicsit beszélgetni. Sose ment, de mindig ment helyette más. Nem kérdezte, mi zajlott ott, csak marta valami belül. Ha szépen kéri, talán igent mond, de volt valami ebben az akaratos könyörgésben, ami úgy érezte, nem neki szól.

Korgott a gyomra. Sokáig csak ült, mardosta az éhség. Aztán feltápászkodott, de a konyhában nem talált semmi ehetőt. Régen a kamrában hegyekben állt a füstölt kolbász, a tyúkok napjában kettőt is tojtak, csupa boldog kotkodá-

csolás volt az udvar. Majd a fiúk hoznak valami ételt, ha hazajönnek. Csak jönnének végre már.

Az első szeretője olyan volt, mint hab a forralt tej tetején. Papnak szánták, állandóan olvasott, összeszedte a gyerekeket a faluban, történeteket mesélt nekik távoli országokról. Megszállottan gyűjtött össze mindent, amit lehetett Indiáról, Kínáról, Japánról. Mintha közelebb kanalizta volna a világot. Józsefnek hívták, tíz fiútestvére mind gyűlölte.

Végül az övé lett egy időre, hagyta, hadd szeresse. József nem kérlete, nem hívta a bokrokhoz, vitt helyette mazsolás kalácsot, egy cső kukoricát, bármit, amivel mosolyt csálhatott az arcára. Latinra is taníttatta, az anatómia érdekelte, József a testén nevezte meg az izmokat. Soha senkinek nem mondta, a legkisebb fiát róla nevezte el.

Megint ezek a zajok a házban, folyton kopog valaki. Nem József lágy kocogtatásai, azt azonnal felismerné. Az ura sosem udvariaskodott, bejött, tepert, kész. Gyerekkorában befalazott menyasszonyokkal ijesztgették, napokig nem aludt utána. Sokszor gondolt arra, sebet ejt magán, elcsúfítja a vonásait. Ha idegent látott a faluban, rávicsorgott, ne is szóljanak egymáshoz.

Édesanyámnak elment az esze, hogy nem ismer meg? Ez magas, nyúzott férfi, aki napok óta be akar jutni, azt állítja, a fia. Vigye el a fene, hát csak megismeri a saját gyerekeit! Nagyjából a válláig ér a legnagyobb is, valahol itt lesznek, biztosan elbújtak a csibészek, annyi holmi van ebben a házban, nézzen be a ládába, aztán tűnjön innen, amíg kedvesen kéri.

Sikít, amíg bír, gyertyával hadonászik, hátha elűzi ezt a lópokrócos kísértetet. De az csak nem tágit, édesanyám, én vagyok, Józsi vagyok, nézzen rám! Elsírja magát, a kemence mellé kucorodik, nem lehet, hogy az ő fia is katona lett, bár robbanna fel az összes, hogy gyűlöli mind! Ujjaival tépi kóchaját.

Másnap esik a hó, siet megmosni az arcát, hogy szép maradjon. Az udvaron nagy pocsolyák, belenéz az egyikbe, az öreganyja néz vissza, fogatlan szájával motyog.

A panelmester

Kocka volt a jele az oviban. Elbűvölték a téglatestek, az építőjátékokat egymásra pakolta, élvezettel sikkantgatott, ahogy egyre magasabbra rakta a formákat. Süteményből is csak a Balaton kockát és a Dominó szeletet ette meg. Amikor rajzolni kezdett, gyönyörű panelek születtek a keze alatt. Senki sem sejtette, hogy az ő vasbeton szörnyei népesítik majd be Magyarországot.

Elsőre felvették az egyetemre. A párt semmilyen ideológiai ellenérvet nem hozott fel, anyja a nyolc általánosig sem jutott, apját nem ismerte, azt rebesgették,

egy kecske volt. A kecskében viszont nincs semmi kivetnivaló, hisz anyja és a kecske között osztálykülönbség nincsen. Így szólt a direktíva. Míg szaktársai, az elszánt építész-mérnök-jelöltek a gyűrött jegyzetek fölött görnyedtek, ő két év alatt szerezte meg a vörös diplomát. Megszállottan rajzolta a panelházakat, alaprajzot, térbeli képet, berendezést, amit csak kellett.

A brigádok nem győzték mellette a tempót, kapkodtak az építkezéssel, hogy nekiállhassanak a következőnek, teljesíteni kell a tervet, elvtársak! Járt a sóderecs utakat, sorra hallgatta a munkásokat ügyes-bajos dolgaikról. Hamarosan ellepte az országot a panelrengeteg. Szürke óriások, szívükben vasárnap reggel terjengeni kezd a zsírszag, délután pedig egyszerre rengenek az ablakok a dolgos apák szuszogásától. Elalvás előtt egy óriási panelről vizionált, amelyben elfér egész Magyarország.

Hetente hívták a székházba újabb kitüntetésekért. Ilyen szép panelházak nincsenek másutt! A szeszes szekrényből bőven került mindig nyugati pia, a párttitkárok boldogan ittak vele pertut. Panelmesternek szólították, tömbtársnak, panelatyuskának. Forró csókkal üdvözölték a Nagy Szovjetunió Nagy Emberei, mutasson nekik utat, hogyan építhetik tovább együtt a szocializmust! Mikor a kényelmes és meleg fekete autóban hazaszállították, vidáman csettintgetett az ujjával. Dagadt a melle, legszívesebben a keblére ölelte volna az összes kulcsos gyereket. A legjobban sétálni szeretett, lófrált a tömbök között, imádott elveszni a számtengerben. Néha idegen asszonyokhoz csöngetett fel, és mint a ház gazdája, határozottan ment először az apró vécéhez, majd a szűk kádas fürdőszobába kezét mosni. Gondolkodás nélkül zuhant az ugyanolyan ágyakba.

A párt legfőbb emberei azonban aggodalmaskodtak. Igaz, a munkások ott-honába beköltözött az elektromosság, de nem mindenki volt méltó erre az ajándékra. A magántulajdon metélyébe esett elvtársak tyúkot, sőt, disznót vágta a teraszon! Persze ez nem von le semmit panelatyuska érdemeiből, a kótyagosoktól pedig elkobozták a húsárut. Nem aggódott, tudta pontosan, miről van szó: az emberek, még ha elvtársak is, olyanok sokszor, mint az állatok, terelni kell őket atyai szeretettel. Ő pedig terelt büszkén, mint egy vöröscsillag-szemű juhász.

Első gyerekének nagyszabású ajándékot tervezett. Társasjátékot, amellyel berendezheti a saját panellakását. Csak szépen, okosan, takarékosan, rugós ágygal, konyhabútorral. A gyerek nem volt túlságosan elragadtatva, operett primadonnának készült, fene tudja, honnan ütközött ki rajta ez az undorító kispolgári attitűd. A Csárdáskirálynőt bömböltette a magnón, a panelmester kénytelen volt egy tömbbel odább költözni. Oda csak halványan hallatszott át a muzsika. A társasjáték jól fogyott, majdnem legyőzte a lengyel játékpiacon, ahol a sorbanállásért voltak megőrülve. Mennyivel jobb pedig egy összkomfortos kis panellakás, mint a jegyrendszer!

Hallotta valakitől, akinek a valakije Svédországba emigrált az ellenforradalom idején, hogy a svéd gyerekek megőrülnek egy bizonyos építős játékért. Mi ez, ha nem lehetőség! Megmutatjuk a hanyatló Nyugatnak, mi a dörgés a legvidámabb

barakkban! Új játékot tervezett, amellyel a gyerekek is átélhetik az igazi mámort: egy panelépítő készletet! Ezt a második gyereke már imádta, az ő szemében is lobogott a tűz. Hosszú napokon át tűnődtek, melyik panellakás érdemel teraszt, melyik dupla ablakot. A megvalósítás ugyan egy kissé ügyetlen lett, nehezen illettek össze a műanyagdarabok. Jobb lett volna fából.

Neve ekkorra már legenda lett, tisztelői újabb és újabb izgalmas megoldásokkal rukkoltak elő. A színes teraszüvegeket még csak-csak elviselte, de a paksi atomerőmű mellett burjánzó tulipános paneleket túlzásnak érezte. A tömbház neki szent dolog volt, ahol az ember megpihenhet a dolgozós nap után, úgy, hogy semmi csicsa nem vonja el a figyelmét se kívül, se belül. Nappalijában százával sorakoztak a felülnézeti képek, a gyönyörű tömbök betűket rajzoltak ki, L, Sz, R. Szégyellte ugyan, de ifjúkorában a férfiasságát is megmintázta panelekből, a csínyt sose vette észre senki.

Álmaiban is épített. A falusi parasztházakat ledőzerolták, a kisstílusú Kádár-kockák fölé tekintélyt parancsolóan magasodtak a monstrok. Félre bábeli torony, keresztény dajkamese, itt a panel emelkedik az égig, hogy kezet rázzon Farkas Bertalan úrhajójával.

Aztán megtörtént a katasztrófa. A nép, akinek ötöde a panelban élt, ott álmódott és alkotott, ott nemzette és verte a gyerekeit, megelégette a rendszert és váltott. Nem épültek többé panelek, pöffeszkedő lakóparkok és lakónegyedek vették át a helyüket. Ő hiába rajzolt újabb és újabb gyönyörű terveket, más szelek fújtak. Csak egy kis változtatás volt, de éppen elég. Gyermekai kertes házba költöztek, szédült, mikor meglátogatta őket.

Unokái is születtek, a jövő reménységei! Kérlelték, rajzoljon nekik. Rajzolt. Panelt. Nem jó, ez csúnya, újat kértek. Rajzolj kiscicát. Megpróbálta, nem ment. Panel lett belőle megint. Törölgette izzadt homlokát. Remegve mászott fel tizedik emeleti lakásába, a lift megint elromlott. Ablaka előtt a szürke végtelent bámulta, míg konyakot kortyolgatott.

Másnap a postán alá kellett írnia egy papírt, ám a neve helyett panelt firkantott alá. Pironkodva másikat kért, arra is. A végén már kitessékelték, feltartja a sort, bugris öregember.

Otthon sorra nyitotta a vodkákat, amiket jobb időkre tartogatott. Azt hitte, a felesége jön meg a munkából, de csak egy helyes négyemeletes libbent be az ajtón, szép a frizurám, kérdezte. Nem tudott megszólalni, és a kis lakásba egyre több panel jött, voltak köztük nyolcemeletesek, sőt, tízemeletesek is. Csóválták a fejüket, pislogtak a sok szemükkel. Rázták a kitüntetéseit sírva. Aztán az egyik panelház kiugrott önmaga ablakán.

A kórház szerencsére ugyanolyan volt, mint bármelyik az országban, szürke és otthonos. Amíg lecsöpögött az infúzió, tévét nézett. Kínát mutatták, épül az ország, nőnek a házak, mint a gomba. Felugrott és futott a szellős kórházi hálózati ingjében. Hogy erre nem is gondolt! Hiszen ott várják őt, szükségük van rá! Míg repült a baráti ország felé, elégedetten nézte a tájat. Ha Kínát felépítette, majd átköltözik Észak-Koreába.

Fekete kabátba burkolózva

Közelítések Az *analóg ember*hez

Fehér Enikő nemrégiben megjelent, debütáló novelláskötetében olyan alakok sorakoznak, élükön a főhőssel, Fekete Izsákkal, akik mind hűen reprezentálják, hogy a címben szereplő talányos jelzővel kit is illethetünk. Mert hát: mitől lesz egy ember „analóg”? Fehér Enikő szövegei szerint nem csak attól, hogy valaki a digitális korszak előtt élte le élete java részét; ugyanakkor megjegyezném, hogy a novellák kronotoposza a nyolcvanas évek Magyarországit idézi fel előttünk, a parkokban idősek gyűlnek össze, fiatal lányok magától értetődő természetességgel apácának állnak, a vidéki lét valódi kiszakadást jelent a városból. Ezen a ponton érkezünk el a második ugyanakkorhoz: a kötet mégsem a nyolcvanas években játszódik, igaz, nem is korunkban – a szövegek térideje valójában független attól a történelmi múlttól, és attól az egykori Magyarországtól, amit mi ismerünk, míg jelenkorunk „beleolvasása” is disszonáns hatást keltene, mert ez egy analóg világ. Analóg, abban az értelemben, hogy közelítőleg ugyanaz, mint amit ismerünk, mint amiben nagyszüleink és szüleink éltek, *lehetne* az a világ, ha a szövegek nem egy olyan különöc alak köré épülnének, mint Fekete Izsák.

Ő ugyanis a saját maga által teremtett valóságban él, a külső események nem alakítják át világát, viszont felforgatják azt, mert minél kevésbé illenek az Izsák képzelete által szabályozott rendszerbe, annál veszélyesebbek arra nézve. Szinte az örületig feszíti őt az a kérdés, hogy az általa csodált apácalány miként lehet prostituált is, és mivel meggyőződése, hogy minden emberből egy létezik a világon, az eszébe sem ötlik, hogy ikertestvérekről lehet szó. Ha analóg esz-közökre gondolunk, például egy higanyos hőmérőre, azt tapasztaljuk, hogy a szobában egyre érezhetőbb meleg hatására felfelé, ha húlni hagyjuk a helyiséget, lefelé mozdul el az anyag szintje: mint jel, akárcsak a jelöltje, folytonosan változik, és a valóság leírását hitelesen végzi el. Az már kérdésesebb, hogy Izsák ebben a jelentésben analóg embernek tekinthető-e, hiszen csak a *saját* valóságát

BARÁTH TIBOR (1996) Kincsesbányán élő irodalomkritikus.

KOZEK BIANKA (1989) a Modern Líraelméleti és Líratörténeti kutatócsoport tagja.

tükrözi híven, a legtöbb szereplő, akivel összeakad, nem érti őt, sőt általában csodabogárnak vagy félbolondnak tartják, és a változó világgal épphogy szembe megy, minden új tapasztalat, élmény, érzelem dacára mindvégig a megszokotthoz ragaszkodik. Két igen jellegzetes dolgot tudunk róla: hogy mindig fekete kabátjába burkolózik, és hogy otthona ablakok nélküli – mintegy metaforikusan is alátámasztva, hogy Izsák önmagába bújva próbálja átvészelni az élet kusza, átláthatatlannak tűnő kihívásait. Talán erre is utal a Tar Sándortól kölcsönzött, mottóként használt mondat: „Aztán arra gondolt, hogy tulajdonképpen még előtte az egész élet, és ettől meg kell bolondulni!”

Természetesen *A mi utcánk* előképként is kezelhető. Fehér Enikő, akárcsak Tar, olyan társadalmi rétegeket szerepeltet, amelyek általában kevés figyelmet kapnak, szereplőik a nyilvánosság előtt szinte láthatatlanok – olyan emberekről ír, akiken egyszerűbb átnézni, akiket a mindennapok során kevesen hallanak meg; bár sokszor nehéz is őket szavukon fogni. (Nem feledhető el az, hogy a park gondnoka például bolondnak tartja az öregembereket és főképpen a velük foglalkozó Izsákot.) Az olvasás kockázata abban csúcsosodik ki, hogy a kevésbé szerencsés emberek sebezhetősége, az élet kilátástalanabb oldala a szemünk előtt tárul fel, így kiváló terepet szolgáltat az önmagunkkal való megütközésre is, saját magunk „felülvizsgálatára”. Tar elesett és szerényen élő szereplői után Fehér Enikő kötete főként a normalitás–deviancia tengelyén egyensúlyozva próbál valamiféle ítéletet – helyesebben: kritikát – kiváltani olvasójából; csodabogárnak kikiáltani ugyanis egyszerű Izsákot, de azt már nehezebb lenne meghatározni, miért is furcsa, mennyiben különc ő. (Erre a kérdésre később még visszatérünk.) A Tar-kötet pozitív recepcióját részben annak köszönheti, mint Bodor említi, hogy „sokat tudott arról, amit leegyszerűsítve úgy nevezünk: kiszolgáltatottság”.¹ Írásaiban globális kérdéseket dolgozott fel, mindezt olyan unikális nyelven, ami hű volt a szövegeiben megidézett világ miliőjéhez, és mentes volt minden műiségtől (véleményem szerint a *Rozsdatemető* éppen azért marad el *A mi utcánk* mögött, mert Fejes Endre nem jutott a perifériára szorult emberek nyelvéhez elég közel).² Tar kendőzetlenül tárja fel a kitaszítottak és lecsúszottak magányát – azt a magányt, amit Izsák is jól ismer –, ráadásképp nem egy tabusított témát is feldolgoz. Műfajilag is rokonítható a két kötet, mert mindkettő novellafüzér visszatérő szereplőkkel és az egész szövegkorpuszt átfogó motívumrendszerrel, a különbség csupán annyi, hogy *A mi utcánkat* a szövegek tere, *Az analóg embert* a főszereplő személye és a világ elé tartott görbe tükör köti össze. És a hagyományra való reflexió: „ne gyere nekem te is ezzel az Esti Kornél-dumával, nem ő az egyetlen figura a novellákban, nem tehetek

1 Bodor Ádám, <https://magveto.hu/konyvek/a-mi-utcank/139459051>, utoljára megtekintve: 2024. 05. 10.

2 Mindemellet szinte hihetetlen, milyen mélyrehatóan ismeri figurái jellemét, és életnehézségeik, sikertelenségük okait; pontosan megírja, hogy a kisember miért és milyen szempontból marad kisember. (B. T. magánvéleménye.)

róla, hogy nem olvas manapság senki, a rohadt életbe, ez a baja a kritikának is, nem a szöveget nézik, hanem hogy tisztára olyan, mint [...]” (116).

Hanem hogy tisztára olyan mint Sárbogárdi Jolán, Esti Kornél, Troppauer Hümér – vagy Patyik Fedon, írhatná az egyszeri kritikus, ám ez a megfogalmazás nem lenne teljes egészében helytálló. A hagyományvonalak mentén visszajutunk ugyanazokhoz az irodalomunkban irányadónak számító művekhez, amelyek a főszereplőt mint egyféle szerzői alteregót kezelik, és ezáltal a fikció-reális közötti törést éppen az ő személyükön keresztül bontakoztatják ki, de az is nyilvánvalóvá válik, hogy ez a főszereplőmodell egyéb hatásokkal is rendelkezik. Alkalmas arra például, hogy a novellákat ciklussá, sőt laza szerkezetű regénnyé szervezze, ahogy az Kosztolányinál Esti töredékes életútja által történik, vagy ahogy Fehér Enikőnél Izsák önkeresése révén. Ha önkényesen csak a *Hangpróbában* szereplő novellásköteteket nézzük át ebből a szempontból, kitűnik, hogy Oláh Péter bemutatkozó kötetén kívül mindegyikben kisebb-nagyobb szerephez jutott a novellák egybeszövése – Izer Janka a főszereplő(k) és az elbeszélő személyének kiazmusaival, Regös a *Patyik Fedonban* a gyermekkori képzelt barát toposzával, Borcsa Imola a szűkös térben működő pletykákkal érte el, hogy a novellák ne egymást követő, de egymástól független szövegek legyenek, hanem nagyobb egységbe szerveződjenek, és a regény műfaja felé közelítsenek. Valószínűsíthető, hogy az irodalmi pályájuk legelején járó írók még nem álltak készen egy regény megírására, és érezvén ezt, szívesen fordultak olyan írói technikák felé, amelyek támogatják a töredezettséget, a szét-tartást, az epizódyszerűséget, egyszersmind gyakorolható rajtuk a gondos szerkesztés, a hálózatos felépítés vagy a metaforikus-metonymikus „szövérend”. Mindazonáltal a novellák regényesítését megcélzó koncepció tényerése az idősebb generációk és többkötetes szerzők esetében is megfigyelhető (a frissebb példák közül említhető Grecsó *Valami népije* vagy Márton László *Tovább is van* című kötete), ma már egyre kevesebben gondolkodnak *csak* novellákban, sőt némelykor a verseskötetek szerkesztésekor is előtérbe kerül a nagyobb egységbe rendezés kívánalma. Fehér Enikő döntése tehát, miszerint novellái világát regényszerűvé tágítja, bár technikai kivitelezésében magas minőség jellemzi, és valóban többletet jelent az értelmezés során, mégsem válik *Az analóg ember* fő értékadó vonásává – előrelépése és sikere a szövegek egy másik jellegzetességében rejlik.

Mégpedig a szereplőválasztásban: *Az analóg ember* olyan karaktereket sorakoztat fel, akik mind furcsának tűnnek a külső szemnek. Közös bennük, hogy bár különböző módokon – vagy okokból –, de eltérnek mindattól, amit általában normálisnak tekintünk, és a saját gondolataik közé zárva élnek, egy olyan világot tartanak fenn és laknak be képzeletükben, amely összeegyeztethetetlennek tűnik a valósággal. Az általuk igaznak gondolt valóság alapvonásai, normái és elvei nem feleltethetők meg a külvilág kereteivel, így kölcsönös bizalmatlansággal figyel egymást a furcsa (aki a hétköznapiak szemében nem normális) és a normális (aki a furcsák szemében érthetetlenül, esetenként esendően viselkedik).

Különc figurákból mind a világ- mind a magyar irodalom bőséggel válogathat, a Fehér-hősök azonban olyan karakterek, akik képtelenek kilépni saját árnyékaik mögül, és lehetetlennek tűnik, hogy valaha is meglássák azt az igazságot, amit a többség hisz. Ebből az aspektusból az egyik Háty-regény központi karakterével állnak rokonságban, mégpedig *A gyerek* címszereplőjével, akit az apja születésétől fogva különlegesnek lát, ennek megfelelően a szülők a végsőkig kímélik őt, és csak egy dolga van: beteljesíteni diadalmas sorsát, hogy ő kiemelkedik társadalmi rétegéből, falujából, és Valaki lesz: egy tudós. A gyerek saját különlegességéről meggyőződve, a megőrüléséig szajkózza (egyre inkább csak önmagának), hogy méltatlanul hagyták parlagon veszni zsenialitását, hiszen attól még lehetne tudós, hogy nem beszél nyelveket és valójában szűkösek az ismeretei, ahogy attól is, hogy alkoholist, és ahogy attól is, hogy feleséget elhanyagolja és a boros kannák mögött nihilbe süllyed. Érdekes módon a regény többi szereplője annyira hülye, hogy ezt az egyszerű tényt képtelen felfogni.

Fehér Enikő első novelláskötetében nagy figyelmet szentel e hóstípusnak. A saját világukba zárt és abba elvakultan kapaszkodó karakterek széles spektrumát ismerhetjük meg a novellákban, amit felerősít, hogy az elbeszélő gyakran alkalmaz hirtelen váltásokat a hihető, hétköznapi és az abszurd, akár szürrealis cselekményelemek között. *A nyúlshájában* például a levélkézbesítés során találkozunk egy síró nővel, aki az eltűnt lányát keresi: Izsák a legnagyobb természetességgel csatlakozik hozzá a szórólapozás alatt: „nem kérdezte Fekete Izsáktól, miért segít, csak beszélt és beszélt, úgy tűnt, soha nem fogy ki a szóból”. Aztán ugyanilyen természetességgel fogadja lakásába lépve, hogy a keresett lányt ott találja: „felkapcsolta a lámpát, ott volt a nyúlsháj lány, mintha mindig ott lett volna, dudorászott és táncolt a hatalmas nappali parkettáján. Mikor abbahagyta, fújtatott kicsit, aztán Fekete Izsák mellé ült a padlóra. Sokára jöttél, mondta”. A talány tetőpontján így fejeződik be a novella, a titok megfejtése az olvasó feladata – feltéve, hogy van titok, hogy van valami, amit meg kell fejteni. A szövegektől nem idegen a realitás háttérbe szorítása, ami akár a cselekmény szintjét is érintheti: magyarázat nélkül marad, Fekete Izsák miért költözhet be egy ismeretlen házba minden bejelentés nélkül (*Fekete Izsák leköltözik vidékre*), miként lehetséges, hogy egy pusztai aláírással átveheti valaki helyét a Görögországba tartó turistabuszon (*Legalább tudjuk, merre tartunk*). Annak okán, hogy az elbeszélésekhez jól illeszkedik ez a sajátosság, azt a kérdést, hogy tudatosságról van-e itt szó, vagy a debütáló író még nem rendelkezik olyan technikai gyakorlottsággal, amivel ezeket az anomáliákat jobban kezelhetné, el is engedném. Az abszurditás ugyanis *Az analóg ember* alapja. Kitűnő példa erre a *Néni-tabletta*, a történet, melyben a szakítását kiheverni próbáló nő egy reggelen arra ébred, hogy egy idegen asszony porszívózik a lakásában – és mintha minden természetes lenne, vele reggelizik, a parkba járnak kacsát etetni, olyan a viszonyuk, mintha unokáról és nagymamáról lenne szó. A nő először még próbálja a normalitás felé terelni az eseményeket („vissza kell szaladnom a háziorvoshoz,

hogy soha többé ne írjon fel nekem hallucinogéneket”), de ellenállása hamar gyengül (a néni kérésére újabb gyógyszeradagot vásárol és fogyaszt el), sőt lát-szólag már szüksége is van erre a kapcsolatra (mikor elfogy a gyógyszer a pa-tikában: „mint aki a saját életéért fut, úgy loholtam a másikba”). A novella főszereplőjét átalakulások sorozata formálja. Egyébként sem tekinthető – a sza-kítása révén – éppen beszámíthatónak, józan gondolkodásúnak, éppen kiesik kicsit identitásából, elveszett és zavarodott, amikor a gyógyszer hatására ez még inkább fokozódik. Hol erős nő, hol egy gyermek vagy éppen kétségbeesett, vagy éppen kibékül önmagával. Abban a pillanatban, hogy már nem önmagát hibáztatja, meg is változik minden: az a belső gondolat, ami azt sugallja, már olyan az állapota, hogy nincs szüksége támaszra, meg is öli Agáta nénit. És ezzel életének abszurditása (hogy hirtelen egy öreg nő bukkan fel az életében és gondoskodik róla, hogy az ajtón dörömbölő barátnő vagy anya hangját figyel-men kívül hagyva tovább sakkoznak, hogy Agáta néni úgy gyengül és erősödik, ahogy a nő kedélyállapota változik stb.) azonnal felszámolódik – legalábbis sejteni lehet, hogy visszatér a normál keretek közé. Hasonlóképpen szélsőséges a *Kasztília hercegnőjében* fő- és címszerephez jutó asszony valóságfogalma, ami nem olyan meglepő, ha azt vesszük alapul, hogy a helyszín egy bolondokháza, és a Julinak nevezett énelbeszélő így kezdi a történetet: „Kasztília hercegnője vagyok, és tizenhárom évesen haltam meg gyermekágyban.” Juli ügyel arra, hogy rangjához méltó módon viselkedjen – „hercegnői hangsúlyozással sutto-gom neki vissza, hogy Kasztília hercegnője vagyok, és ha még egyszer Julinak hív, álmában megöletem, vagy bekenem szarral az ágyát” – ami természetes is, hiszen ő valóban egy olyan életet él, egy olyan élet emlékeiben hisz, amik iga-zolják különlegességét – de a szerző ügyesen becsempészi a külvilág szempont-jait is, hol egy furcsán görcsös testtartású asztaltársa, hol a címszereplő kény-szeres hajtépe, hol a hozzátartozókhoz intézett tájékoztatás morzsái mesélnek a tényleges valóságról. Juli ugyanis azt nem képes megérteni hol van és miért került oda, lehet puccskísérlet a személye ellen, büntetés, amiért nem szült fiút, és lehet maga a Pokol vagy Purgatórium – az tehát egyértelmű, hogy a tér ne-gatív Juli szemében. Talán nem azért, mert a lelke mélyén érzi, hogy szeretett emlékeit és vágyott életét akarják tőle elvenni? Kasztília hercegnőjéből átlagos emberré szeretnék lefokozni? Mert ha így, lehetséges olvasatként az is felvető-dik, hogy képes lenne a valóságban élni, csak abban nem kíván – nem a képze-lete rabja, az illúziókban talál nyugalomra. A hercegnői méltóságát (és az ehhez kapcsolódó hamis valóságképet) Bori nevű szobatársa fenyegeti, akire paranoiá-val elegy bosszúvággal tekint. Mennybe menetelét – emlékezzünk a novella kezdetére: Kasztília hercegnője a cselekmény idején halott – csak ő gátolja, ezért felfogadja az egyik bentlakót, hogy álmában fojtja meg Borit. A reményteli várakozás alatt „gyönyörűen viselkedik” az ápolók szerint, ami nem meglepő, mert Juli érzi: „Hív a Menny.” Ám aki másnak vermet ás... Bolond, aki egy bo-londban bíz, így érezheti Juli utolsó perceiben, amikor arra ébred fel, hogy valaki erősen szorítja a nyakát.

Bár még kereshetnénk példákat a különc alakokra, ideje Fekete Izsákra összpontosítanunk, aki mind a két fent elemzett novellában felsejlik, a kacsát etető mellett elsuhan a parkban, az örjöngő Juli lefogásában pedig segítséget nyújt a főnővérnek. Izsák nemcsak szemtanú és főszereplő – ő az, akiben a normalitásából kikökönt világ a legteljesebben feltárul. Izsák médium: az ő szemszögéből minden különc figura valamifajta megértésre számíthat, nem kőbe vésett szabályokat követ, és nem betagozódni próbál (akár önmaga felszámolása árán is) az emberek közé, hanem önmagaként akarja leélni az életét. Azt hogy furcsa figura, tudja és érzi, mint magáról állítja: „de hát ő bolond, vagyis bolondnak hívják általában vagy Fekete Izsáknak, de a név csak arra való, hogy elhitesse az emberrel, hogy létezik”. Könnyedén felismerhető, mégis rejtélyes alak, aki mindig fekete kabátjába burkolózva jár-ke, dolgozik, nyaral, aki ablaktalan lakásban él (pedig mennyire vágyik a kilátásra), akit összenyom a város („fővárosi szobája zsugorodni kezdett”, „Párizs összenyomta”), aki csendes és visszahúzódó, aki beleszeret egy apácába, aki csalódik az örömlányként tevékenykedő apácában, akit nem érdekelnek a nevek, akinek emlékei alig, álmai egyáltalán nincsenek. Az *Emlékfényképész* egyértelművé teszi, hogy Izsák is a saját valóságához ragaszkodik (hosszabb tárgyalást érdemelne, mit is értünk ezen, ha álmok és emlékek nélküli személyként definiáljuk), hiszen a fényképész átnyújtja neki a pillanatot, „amikor anyja és az apja úgy nézett egymásra, hogy abban a tekintetben benne volt ő”, amit a novella világán belül *valós*nak kell kezelnünk (amit megerősít Izsák ájulása és hisztérikus reakciója is). Ő azonban elcseréli ezt a képet – amin sosem látott apja van, és anyja, akit bár nagyon hiányol, arcát mégsem tudja felidézni – néhány olcsó képeslapra, amin giccsesen *idilli* párizsi képek láthatók. A *semmi felfalja az álmokat* című novellában Izsák álmatlansága véget érni látszik, gyógytabletták hatására nemcsak álmodni képes, hanem uralhatja is azokat – e ponton merül fel a kérdés, hogy az uralható álmok világa nem önellentmondásos-e, nem számolódna-e fel azon nyomban az álmok, nem szűnnek-e meg végérvényesen, amint az álmodó uralja azokat? Valóban nem természetes így, az irányítás olykor ki is csúszik Izsák kezéből, néha elsötétül a kép, azaz „nem is sötétség ez, hanem a semmi”, a színes álmok szabadságérzetét mindig veszélyezteti a nemlétezés nyomasztó érzése, ami Izsák egyik legfélelmetesebb démonja. Mindenesetre személyisége pozitívan változik, a csendes Izsák újabban sokat fecseg, és mindenkit az álmaival traktál, bár ez nem sokáig tart, többnyire ő az, aki könnyít az emberek lelkén, aki felszabadítja őket, aki leveszi a vállukról a terhet. Mint *A cukrász kisasszonyban*, ahol nemcsak a parkban üldögélő öregeket segíti, „Izsák elé fáradnak, leülnek mellé a padra, és mint a gyóntatóatyjuknak, megvallanak mindent [...] tény, hogy ezután mindegyikük elfelhőzött arca kisimul, és majdhogynem dalolva mennek haza”, hanem magát a gondnokot is, aki furcsállva tekint erre a jelenetsorra, mint az a fenti monológjából is kitűnhetett. Mert a gondnoknak van egy hatalmas, hosszú ideje rejtegetett titka, amit maga sem ért, miért, Izsák előtt felfed – és többé már nem tud magában tartani, „megáradt bennem a szó”, mint vallja,

és küzd a kereszt cipelésével napról napra. Fekete Izsák, akit krisztusi alakként is olvashatnánk, újra eltűnik a parkból.

Fekete Izsák Jézust nem a küllemében idézi fel, küldetése sincs. Valóban több krisztusi vonással rendelkezik, mint például a tisztaság szeretete, az emberek terelgetése a jó felé, a puritán értékek tisztelete, a másokon való segítség, és maga a szerző is használ olyan fordulatokat, amelyek az evangéliumi történetre utalnak, ilyen a *Krisztus, virágunk* kezdetű katolikus ének feldolgozása, a feszület megjelenése, a harmadik eljövétel szófordulata és ilyenek a templom megtisztítását felidéző szöveghelyek. A *Legalább tudjuk, merre tartunk* című novellában például úgy tekint a természet egyszerű, mindennapi csodáira, amilyen tisztelettel Jézus atyja házára, a műmosolyok, turistáknak árult kacatok, a valóságos dolgok eltékozlása miatt hatalmas indulattal támad(na) a tömegre: „mint Jézus a templomban [...] üvölni akart, a tengert nézzétek, a tengert és az eget! Nincs szükségetek még egy fröccsöntött hűtőmágnésre, az eget nézzétek, az eget és a tengert, ami sosem lesz már ugyanolyan.”

Fehér Enikő kötete, bár erről kevés szó esett bemutatásunk eddigi részében, kritikusan szemléli jelenkori társadalmunkat, a világ felszínes apróságait és azt, ha valaki önmaga vállalása helyett az arctalanságot választja – a szöveg ezen pillanatában pedig jogosan gondolkodhatunk azon el, hogy a nem normálisnak bélyegzett Izsák vagy a tömegemberek élnek-e autentikusabb létet. Az, hogy Izsák nem tud (vagy nem kíván) a társadalomba nivellálódni, kiszakítja őt abból a monoton cselekménysorból, amit a modern arctalan emberek ismételtetnek újra és újra. Ki mit visz haza – a telefonnal készített, később nézetlenül kitörölt képeket vagy az emléket arról, milyen volt a tengert, az Akropoliszt vagy a vadnyulak kergetőzését látni.

Ezt a zárlatot könnyű lenne elrontani azzal, ha hozzátennék még egy rövid bekezdést például azzal, ha a kötetet záró, Izsák szerelmi rejtélyét feloldó novelláról (*Apácapletyka*) szólva megjegyezném, hogy ismét egy nem beszámítható, és saját fejébe zárt szereplő adna kulcsot Izsák értelmezéséhez, vagy rátérnék arra, hogy a korábban váltakozó E/1-es és E/3-as narratívák helyébe az én-elbeszélés lép, ami ráadásul kevésbé szól Izsákról, inkább egy autofikciós háttérrel bővíti a kötetet, amiben az ironikus távolságtartás lesz az egyik fő alkotóelem – de ezt csak akkor említeném, ha Izsák engem is fecsegővé tett volna, mert ezek feldolgozása már az olvasók feladata.

Kégl Ildikó

utolsó lehelet

frissen festett padon
pihen a déli nap,
újszülött bogárcák
tanulnak élni
az onkológia előtti
parkban, végül is
lehetne találni
esztétikumot
a májusban, kár, hogy
az utolsó lehelet körül
mozdíthatatlanok a percek,
a pad melletti hársfában
csak alapanyagot látok
hörgő, haldokló fiatal anyák
koporsójához,
de elmúlik végül
ez is, elmúlik,
mint erdőben talált
kecskekoponyáról
a hús,
lerohad a szenvedés
az életről,
elmúlik anyám, elmúlik
bírhatatlan fájdalmad,
sulykolom magamba,
miközben remegő ujjaim
egymásba kulcsolódnak
én még mindig hiszem Istent,
bár nem érdemli meg,
hiszem, és azt kérdem tőle,
ha már így, ha már ennyire,
legalább arra vállal-e garanciát,
hogy ha elmúlsz, veled együtt
szenvédésed is múlik?

KÉGL ILDIKÓ (1976) író, újságíró, esszéista, irodalomszervező. Legutóbbi kötete: *Mint Jairus lánya / Like Jairus' Daughter* (AB-Art Kiadó, 2024).

a repülés esztétikuma

(F. T.-nek)

ha máshová, ha nem
tehozzád indulnék,
mégis, akkor is,
mert lábaimat
már szárnyaim viszik,
és mióta megtanítottál,
nemcsak tudok, de merek repülni,
alattam nyírfa ága-boga
múltam hajladozik,
nem félek elhagyni,
ha délen vagy, délre költözöm,
nem félek a távolságtól,
s tán a közelségtől sem,
magamtól sem, ha itt vagy,
nem félek, hogy
elolvadnak szárnyaim,
ha túl magasra merészkedem,
legfeljebb
magasabbra rajzolom a Napot,
s szerelmünkből
röptöm ívével a világ repedéseibe
fényt csurgatok.

„Tüntetés” – és nem büntetés...

Major Tamás levedlette Nemzeti-életét

(2. rész)

IGÓ ÉVA. Lássunk újabb Major-Molière-t! A miskolci Tartuffe-bemutatóját követő szép tavaszi délutánban kollégámmal bevetődtünk az Ódry Színpadra. Hogy a főiskolások *A tudós nők* című előadásával üssük el az időnket, mert este más nézőjátékra már kötelező jelenés szólított. Kevesen voltunk közönség, így szabadon helyet választva, tán a negyedik sor közepébe ültünk, s néztük, amint a fiatalok Molière-t játszanak Major Tamás rendezésében. Pörgött a vígság, s egyszer csak csönd a színpadon, csapódást hallok sorom széléről; oldalvást pillantok, s látom: a Mester ült le, nézni deákjait, hogy komolysággal mint mívelik a komédiát. Bizonyára a színpadon a fiatalok is érzékelték Tanár úr érkezését, én mint nézőtárs mindenképp. Meg-megszakítva pillantgattam a színpadi játékra, mert nézni kellett Major Tamást. Amint sokdioptriás szemüvegével előre hajol; delejes szuggesztióban meredt a színpadra, és folyamatosan mondta a szöveget; ő volt Chrysale, a módos polgár és ő volt a felesége, Philaminte. És ő módosék lányai, a polgár öccse, lánytestvére és annak széptevője. Nem sorolom a szerepeket, Major Tamás artikulációs csöndben, de ő is élte, mondta *A tudós nőket*. Spektákulum volt ez is, amolyan egyszemélyes stúdiójáték. A színpadi is kérte a figyelmet, mert Básti Juli, Máté Gábor, Bezerédi Zoltán, Szirtes Gábor és társai ígéretes érzékenységgel igazolták: indulhatnak az életbe, az Örök Színház hivatásában. Közöttük feltűnt egy tüzes tekintetű leányka, aki idegéből sziporkázta a szűz pírban szenvedő tudákos ürességet. Kolléganőm, Nagy Judit premier-tudósításában érzékeltette Beliza alakítójának formátumát: „A sznob-ságba bódult asszonyok közül elsőnek Igó Évát említeném, Sándor Erzsí ugyan-is a premieren túlságosan érezte az alkati hasonlóságot Philaminte-tel, s így hiányoznak az igazi színész ötletek” (FSzM, 1980/5). Koltai Tamás „jellem-komédiának” látta Major rendezését (Ng, 1980. II. 15.). Kielezett jellemek igazolják az előadást; Máté Gábor tudós pojácáját például „kacska járás”, „nyafka hang-súly” karikírozza; a hölgyek „nem komikák, komikus nők”. Sándor Erzsit „anyai méltóság és a »belvárosi finomkodás«”, Básti Julit „stréberség árnyalata”

ABLONCZY LÁSZLÓ (1945) a Nemzeti Színház korábbi igazgatója (1991–1999). Legutóbbi kötete: *Tamási Áron sorsjátékai* (2023).

hatja át, „ami alól néha kivillan a féltékenytestvér irigy pillantása”. „Igó Éva a női ősbutaság szelíd naiva-báját, a hozzátartozó kipárnázott testrészekkel” adja. Pór Anna idézett Molière-szemléjében Major előadását is említi: „Major úgy marad hű Molière-hez, hogy nem modernizál erőszakosan, nem játszát sem tragédiát, sem bohózatot, bár a két elem más-más adagolással [...] mindenkor erőteljesen jelen van rendezéseiben. [...] Major a lényegre koncentrálva, szabadon hagyta a fiatalok kreatív komédiázó kedvét, megengedte, hogy a típusok komikus túljátszásig is elmehessenek. (A fiatal Trissotin például már eleve leleplezően visszataszítóan démonikus kis »Major-Tarfuffe« [Bezerédi Zoltán], Beliza [Igó Éva] ’sánta’ groteszk figura.)” Soltészky Tibor is „az enyhén nimfomán” Belizát előre sorolta „élő panoptikum” tárlatán (Szi, 1980/8). Major is vallott a „cinikusnak” hirdetett osztály lelkes, közös munkájáról: „életem egyik legszebb emléke. Újév napján is próbáltunk egy lakásban, mert a főiskolára nem engedtek be. Mindig próbáltunk, amikor nem voltunk színpadon” (Szi, 1981/7).

Évtizedek múltán, *A tudós nők* segédrendezőjét, Seregi Zoltánt kérdezem, Major miként dolgozott? Úgy emlékszik, ahogy Pór Anna is látta az előadást: „Mondott jó instrukciókat, de nem »gyötörte«, hagyta kibontakozni őket. Pontosan érkezett; a próba elején intenzív volt, lendületes, de hamar fáradt, két óra után már lassult, kevesebbet beszélt és csak Igóra koncentrált. Magának való ember volt, legalábbis ebben az időszakban [1980 elején], így érzékelttem. Igó Évával különlegesen bánt, sokat beszélt vele négyszemközt, sokat instruálta, sokat foglalkozott vele. Szerintem ő csinált belőle kiváló színésznőt. Legalábbis Éva addig nem sokat mutatott a főiskolai vizsgákon, de ebben a Molière-előadásban szárnyalt.” Seregi Zoltán nem emlékezett egy fontos momentumra: Igó Éva előbb minden szerepnél nagyobbra szárnyalt: féléves édesanyaként egyensúlyozott két szeretet között. Hatóránként mamája a Mester utcából autóztatta csecsemő unokáját, hogy édesanyja az Uránia-házban, szünetben vagy próba közben megszoptassa.

Major pártolta hallgatóit, bár Igó Éva Kerényi Imre osztályába tartozott, végzős diákjai mellett, a Mester őt is ajánlotta Csiszár Imrének. Sándor Erzsi, Szirtes Gábor, Gáspár Tibor, Kuna Károly és Igó Éva előtanulmányként, felderítő úton megnézték Csiszár rendezésében *A szecsuaní jóembert* – és döntöttek: Miskolcon kezdik színészi életüket. Ám mégse a miskolci deszkákon robbantották a sikert, hanem a Nemzetiben! Mert ’80 októberében Egerben játszották a *Lila ákácot*, a Budapesti Művészeti Hetek eseményeként, Hegyi Árpád Jutocsa rendezésében Szép Ernő játékanak végén frenetikus tapsorkán éltette az előadást, Szirtes Gábor (Pali) és a társulat mellett, kivált Igó Tóth Manciját. Az igazi diplomát nem a főiskola adta-adja, hanem a közönség. Jelen voltam, tanúsítom: Tóth Mancit éltetve ott színésznővé avatták Igó Évát. Sok Mancit láttam, de olyan búcsút, mint az övé – senkit. Naiv, csacsogó, játékosága kemény, reménytelen szívhangokra váltott. Az eszközsorsot felismerő keserűséggel indult Moszkvába, a holtig Játék-Életbe. A miskolci évadban a rendezők sorában Jancsó Miklós

következett: a *Csárdáskirálynő* Stáziája. Hernádi Gyula kanavásza; kifordítom-befordítom mégis Kálmán Imre daloltatta a színészeket és a nézői lelkeket. Lám, Molière uram nyelves világlátásán érdemes volt iskolázní; Major mester fanyar-groteszkre edző észjárása is elővillanhat, amikor Igó lábát Kálmán ütemére lendítette, egy mai sláger paródiáját énekli, kézfejének billenése partnerét igazítja táncra. Stílus-virtuóz: Mancsi von Tóth baronessz!

Igó Éva tartósította és ívelte röptét.

(Az előadást követően a fehér asztalhoz Sasvári Évával és Major Tamással szembe ültem le; bemutakoztam, s közösen megállapítottuk: nagy mókát láttunk! A banketten Igó Éva az öröm göthös madaraként röpködött társai és a vendégek között; heroikusan, lázasan-betegesen játszott-énekelte Stázit. A következő előadások elmaradtak, aztán Horváth Zsuzsa mentette a kitűzött estéket, Igó majd hetek múlva dallotta-játszott újra Kálmán-Hernádi bolondos karneválját. „A lelke vitte, mert a teste betegségig elfáradt az őszi erős menetben” – vélte egy színházi, amikor Igó gyöngeségét vitattuk már a shakespeare-i próba jövődölésében.)

Két előadásban – két szerep. A harmadikban két szerep egy előadásban: Cordelia és a Bolond. Strehler '72-ben Lear naplójának első lapján áll: „A Bolond és Cordelia ugyanaz a színész”. S nem azért, mert a két szerepre váltani van ideje a színésznek, hiszen közös jelenetre nem kényszerülnek. Spiró György esszékönyvében írja: „A Cordelia-Bolond-összevonást azért támadják sokan, mert művészileg nem értelmezhető. Nagyon nyakatekert persze megindokolhatjuk, de a Bolond, aki bölcs, és Cordelia, akinek a szíve bölcs, tehát, tehát az életben bolond, nem nagyon tartozik egymáshoz, illetve nem egymás ellentétei” (*Shakespeare szerepösszevonásai*). Strehler nem spekulált, és Csizsár is vallotta: nem a különbség, hanem a szeretet, amely testvériesíti a két szerepet. A lélekbeli érintettség, mely a szeretetszövétnek sugárkörében ébreszti magavoltára a tébolyult királyt. Rendezői bizalom, hogy Igó győzi a kettőzés terhét; Tóth Mancsi és Stázi lelkeket váltani kényszerül. És Lear-Majoré is, hiszen az ő pokoljáró körében erős stációjárás kívántatik.

(„Ő a nagy szerelmem!” – nyilatkozta egyszer, és többször Igó Éva, amikor Miskolcon Major Tamásról kérdezték. A Lear olvasópróbája utáni órákban beszélgettünk, s vétettem közben. Mert, gyanútlan okoskodó, Igónak néhány tényről említettem a Mester óráiból, ami nyilatkozataiban és a magyar színház múltjából nem ismeretes, és neki is oka van hallgatni róla. A Főiskolán nem tanították igaz-valóan a '45 utáni hazai színi történetet. Ilyenképpen mit kezdhet az ismeretlen tényekkel egy huszonéves, a színpadot hódítani akaró tanítványa? Aki a pillanat élményéből és tanulságaiból élte le a lelkét és tehetségét? Színészi-emberi múlt az első személyes színpadon kezdődik – és nem a történelmi homályban. A hivatás erkölcsi és történelmi pakkja pedig kivételes esetben átruházható. Ki-kik a magáét hordja és cipeli. Felelős persze a tanár és a rendező, hogy a Feladatnak szükséges érzelmi és szellemi készség fesszítse az ifjú ambícióját és növelessze a tehetséget. Igó Évának Huszti Péter, Simon Zsuzsa, Kerényi Imre óráival és Major Tamás rendezésével az első miskolci évaddal kezdődött a hivatás, a színi világ nyílása. És azzal is például,

hogy a Madáchban a Régimódi történetben statisztálva, Alföldi uram tánciskolájában ügyetlenül botlania kellett, s úgy sikerült, hogy táncostársai hahotáztak. Mire Sulyok Mária hozzálépett: „Ezen a jeleneten a többieknek mosolyogni kell és nem nevetni.” A további estéken a hátán érezte Sulyok Mária tekintetét.)

Újkori találkozás. (Éva három, szívének kedves, bajos élességű fotót mutat a Lear-ből. A képekhez illesszünk szöveg villanásokat! Az első próbakép: Major-Lear civilben összekucorodva öröms-kaján arccal ül; Igó-Bolond csíkos sityakban átölelve hozzá kucorodik: „Bolond: Belőled igen jó bolond válnék. / Lear: ha visszavenném ismét erőszakkal: – Hálátlan szörnyeteg! / Bolond: Ha bolondom volnál komám, megvernék, miért vénültél meg idő előtt.” A következő fotón már a közös játék jelmezben: Lear-Major hosszú kabátban és papucsban előrehajol, és nézi Bolond-Igót, aki égre tartó lábbal fekszik a fenyéren; „Akinek háza van, hová fejét dugja, annak jó fejrevalója van.” A harmadik a vég közelít: elől Cordelia katonaköpenyben, arcát takarva sír; hátul Lear elhaló fehérségben: „Kérlek, ne sírj. / Ha van számomra mérged, megiszom. / Tudom, te nem szeretsz” – sejlik Major-Learben: a testvérek bántották, „Neked lehet, nekik nem volt okuk” [ford.: Vörösmarty, Mészöly Dezső igazításával].)

Egy születésnapi beszélgetésben Major három vágyott szerepet említett: Shylock, Lear és A vihar Prosperója. A Shylock elszállt Szolnokon; a Lear királyt ajánlotta Csiszár, Major újra vállalta a vidéki „tüntetést”. Már diákjaiból érett kollégáival ment játszani. Hány éves Lear? G. Strehler is tűnődött rajta, mert férfias erejére is találni szövegutalást, a tragédia végén pedig öregségére, nyolcvan évére panaszkodik. Így, nem a színész és a szerep kora volt érdekes, hiszen Major alakította. Aki a Lear-előadások edzettje volt, hiszen még Németh Antal idején (1938-ban) a Bolond szerepébe beugrott; Marton Endre rendezésében pedig hosszú éveken át a vak Glosterként vágyta a mélységet. Csiszár Imre nem hivatkozott Brookra, Strehlerre, a saját elgondolását mondta a birodalmát szabdaló királyról: „Csak nagyon nagy baj lehet abból, ha valaki feladja az egységes politikai hatalmat, mert annak anarchia az egyenes következménye” (DH, 1981. II. 14.). A Népszabadságban a rendező „ön és közveszélyes uralkodónak” nevezte a királyt, aki „aki a despotikus uralkodónak azt a típusát testesíti meg, aki teljesen vak a valóságra, aki a központi hatalom szétesésének időszakában polgárháborút kirobbantó döntésre ragadtatja magát” (Ng, 1981 III. 7.). Igó Éva kettős szerepéről: „hangsúlyozni kívántuk, hogy a legnehezebb időkben sem vagyunk teljesen magunkra hagyva”. Major Tamásról: „Az ő elkötelezett és megalkuvást nem ismerő művészi hitele adott erőt mindannyiunknak, hogy Shakespeare talán legizgalmasabb, de egyben talán legnehezebb tragédiáját színpadra állítsuk.”

VAKVÁGÁNY? A Lear-kritikák címét említve: Mészáros Tamás: *Lear holtvágányon* (MH, 1981. IV. 29.); Koltai Tamás: *Tehervonat az East Enden* (Ng, 1981. III. 11.); Fábíán László: *Shakespeare-iparvágányon* (FSzM, 1981/13); Mihályi Gábor: *A külváros Lear királya* (Szi, 1981/7). Szlávik István díszlete ihlette az ítéseket: két vörös téglás épület között időről időre, s mint tempóztunk a vége felé, egyre sűrűbben egy csille-forma ipari kocsi előtűnt, s nagy zajjal, csörömpöléssel az

ütközőnek csapódott, majd kitolatott a színről. Egy fenyéri feszült pillanatban mellettem ülő társam megjegyezte: „Befutott a Borsod-expressz!” Találó, mert haza, Miskolcra vezető élc, s ma, az idő távolából látni igazán: a kritikák oldalazva, finomkodva próbáltak utalni Csiszár és Major Lear-értelmezésére. Koltai dühödten értelmezte a látványt és az előadást: „A magam részéről a fantomként közlekedő tehervonat metaforáját is olcsónak tartom, akár a nagybetűvel írt Sorstól képzeljük bele, akár valamiféle »balatonszárszói fátumot« József Attilától Latinovits Zoltánig.” Tévedés és félreértés; hogy öngyilkosok asszociációja lett volna a vakvágány? Talán szándékolta a képzelet, mert Koltai nem óhajtott a valóság színpadit értelmezni a kommunista világ értelmiségeinek végzetes tettét végiggondolni, s érthető is: a párt lapjában erről nem elmélkedhetett. Ha már Cordélia ügyében Strehlert idéztük, egy tanácsát előljáróban még: a *Lear király* drámáról gondolkodva: „nem véletlenül van itt szó istenekről, nem pedig istenről. Nem a semmiben lebeg hát. De történelmi ürüggyé sem lehet tenni.”

East and west – home is best...!

A West Endről térjük haza!

POLGÁRHÁBORÚ? A miskolci előadás történelmi üggyé avatta a Leart. Despotikus uralkodó, aki végzetes, közveszélyes hibát követ el, mert lemond a hatalmáról és polgárháborút robbant ki, mondja Csiszár, s az előadás indító jele: az ötvenes évek ceremóniáját idézte. Lear-Major több emelet magasában dekorációs népgyűlésen (a Rákosi-korban nemzeti színű zászlókkal nem vagy alig-alig díszítették a kinti-benti tereket, vörössel annál inkább) mikrofonos harsánysággal közölte „földosztását” – és távozását a hatalomból. No, ez nem így ment a Rákosi-korban, de most figyeljük a rendező ebből következő tételét: Lear döntésével polgárháborút robbant! A legyilkolt ezrek, bebörtönzött, lágerrekbe hurcolt, kitelepített százezrek, megalázott milliók mellett a kommunista egységben is hasadás: Nagy Imre és Kádár, s köröttük frakcióztak a sértett börtönből jött elvtársak... A történelmi következmény tehát: az ötvenhatos forradalom.

Ami borzalmasabb, mint a despotaegeységben élni? Magabiztos állítás, immár a '81-es pártfélelmek reflexe és nem az ötvenes évek felmerülése, mert nem oda stimmel. A szovjet hadak Afganisztán hegyeiben háborúztak és véreztek hiába; lengyel szolidaritás-ügyek, a cseh charta, a hazai aláírók, a Bibó-temetés, a Rajk-butik, a *Mozgó Világ* körüli folyamatos cirkuszok, az engedély nélküli kiadványok gyarapodása és terjesztése a párt mindennapi nyugtalansága, szorongása. Ma már tudjuk: megannyi hullafolt. Akkor? Erózió – az oszlás jelei?! Az időtt ködbe vont bizonytalanságban láttuk az országot és a világot. Az eszesorvadtt Brezsnyev birodalmában rozsdásodik a kádári egységkényszer! Egyharmad Magyarország – de kétharmad rabsorsával külön mélység a „testvér”-országokban. Bizonyos, Major esze is lappangott Csiszár értelmezésében, mert Mészáros Tamással beszélgetve szerepénél többet történészkedik és politizál: „Lear már abban a pillanatban, amikor fölosztja az országot, óriási zsarnoki hibát követ el. Shakespeare egész oeuvre-je, a királydrámák majd mindegyike

arról szól, hogy egy országot nem lehet megosztani. Az merénylet, szörnyűség, abból csak feudális anarchia következhet” (Szi, 1981/7). Hibáztat a majori gondolat, mert a középkorban a háborúkat nemcsak ország-, hanem dinasztikus vagy birodalmi méretben is vívták. Ilyenképpen a Lear király időszerűsítése nem áll; tévedés ürügydarabként játszani, mint idéztük Strehlert. Brook hasonló elgondolásból, az ősi, meseidőkből indította a tragédiát. A dekorációs önfosztó népgyűléses közelmúltú tragédiában okkal adódott a kérdés: ugyan, ki ez a Lear király? Aki önként távozik; első titkár vagy miniszterelnök? Rákosi, Nagy Imre? És száműzetése? Mint Rákosié, aki szovjetbeli kényszerű zarándoklatában a hazatérését kérő-követelő leveleivel, ugyan katartikus tetté magasodhat a kádári vezetésben? Képtelenség. És anarchia lett volna az 1956-os forradalom? A gyarmati sorból való szabadságakarat igazolása? Aminek emléke Kádár Jánost holtáig rémálomként kísérte. Csiszár Brecht-letéteményese; politikailag is frissen igazolt vezető, álmodni se mert volna hasonlót. Miskolc-Diósgyőrben különösen abszurd asszociációsor, s ha a próbákon valami jelét érzékelte volna Major, elvtársi alapon azonmód vétőzza tanítványát. Idő- és ütemzavar az értelmezésben; az ítészi társadalom a történelmi-politikai atonalitást érzékelte, de nem tisztázta, nem is tisztázhatta. Messziből visszatekintve persze okosabbak vagyunk, s írhatjuk is, a majori-csiszári fenyegetettség vakvágánynak bizonyult. Mert: az MSZP parlamentje maga mondott le egypárti hatalmáról, és polgárháború nem szakadt az országra. Hamis volt tehát Csiszár és Major analízise, jövődőlés-igéje; félelme és rémlátása. „Üzenete” – ahogy akkoriban szerettük mondogatni a sejtelmes-metaforikusait.

KI HOGYAN LÁTTA egykor Major Tamás színpadi királyságát? Koltai Tamás: „Olyan ez a bámulatra méltó alakítás, mint az érzéstelenített beteg operáció közben maga közvetítené megfigyeléseit a műtőasztalon.” Mihályi Gábor haza közelít: József Attila külvárosában látja Csiszár Lear-történetét, de nem József Attila korában! – ám tovább nem mondta. És Lear személyessége is marad Shakespeare attrakciója körében: „Kár, hogy az érzelmi megbántottság érzékeltetése Majornak kevésbé sikerül. Legkisebb lányának szavait hallva Lear elveszti a fejét, dühbe gurul, lerohan a lépcsőn, és haragjában kitagadja Cordeliát. Major dühöngő Learjéből hiányzik a fenség, groteszk kiáltozása kissé nevetségesnek tűnik – de éppen ezzel megnyeri szívünket. Látjuk, hogy ez a Király még nem vált egygé protokolláris szerepével. [...] Az örülség szakadékait megjáró, átkozódó Lear Major megjelenítésében a továbbiak folyamán mindinkább emlékeztetni kezd Beckett *Végjátékának* Hamjére. Ezt a Leart a megvilágosodás a világ feneketlen gonoszságának, abszurditásának a megértéséhez vezet. Azonban Major majdhogynem érzelemmentes, racionális játékmódja olyannyira a gondolati felismeréseket emeli előtérbe, hogy eközben alig érzük át azt, amit az az öreg ember érez, akit saját édes lányai kikergettek a viharba...”, ugyanis: a „lelki kínokat sem érzékeljük eléggé az érzelmek antennáival – mint ahogy Major ezeket is elsősorban a filozófiai példázat módján fogalmazza meg”. Személyesre fordítva, négy évtized távolából két erős érzés kísért a miskolci Learról:

a zakatoló-csattogó üzemi vasút és Major királyságának szívbéli szeretethiánya; Brechtre csupaszított (?), csontozott előadás. Aminek fő gondja Mészáros Tamás szerint: „az eredetiség hajszolása”. A színészi alakításokat jobbra röviden „kiagyalt figurák”; „megpróbálja »megcsinálni«”; „csinálmány”, „semmitmondó erőlködés” – jelzők körébe vonja, magyartalan nehézkedéssel pedig „nem kapja meg a kellő megnyilvánulási alkalmat”-féle minősítéssel elintézte. Így „legnagyobb bajnak” mondja, hogy kiemelten kell szólni Major Tamás Learjéről. Mert az ő játékmódjához senkinek semmi köze ezen a színpadon. Mert: „Major következetesen demonstrálja a szerepet, mi több annak értelmezését”; „felmutat és kommentál”. Ilyenképpen lélektani okoltság nem jellemzi Lear országfelosztási döntését, mert Lear „örült”. A második részben, a Cordeliával való találkozásban „nem az egymásra találás örömét, hanem a közeli, végső távozás kegyetlenségét érzékelteti”. Világképi körvonalazás (?) tisztázás (?) helyett stilisztikai csontozás.

Igaza van Mihályinak: Strehler előadásában Bolond–Cordelia alakítójának, Ottavia Piccolónak törekeny volta, sugárzó tekintete és kitűnő játékának dicsérete áll Igó Évára is: „Mindvégig egyenlő partnere volt Major Tamásnak. Lehet-e ennél többet mondani? Major szikár, racionalista Learje mellett kitűnő ellenpont volt Igó Éva szeretetet árasztó és szeretetreméltó Bolondja.” Dicséret Blaskó Péternek (Edmund) is: „aki nem elvetemült gonoszként ábrázolta Gloster fattyú fiát, hanem olyan skrupulusmentes fiatalembernek, aki mellőzött helyzete, az elszenvedett sérelmek, esze és karriervágya készlet végül arra, hogy az egyik aljasságot kövesse el a másik után. Tetszett Tímár Éva erőszakos, vörös démonként elképzelt Gonerilje...”

Tarján Tamás szerint: „Brecht szellemében áértelmezett Shakespeare-t szólaltat meg a miskolci előadás.” A színpadképet elutasítja; a város peremén a „világvégi tehervasút”, de oly mértékben nem óhajt tűnődni sietős dolgozatában, hogy a Mihályi Gábor által méltatott „szeretet”-vonalról szava sincs. Elutasítja Igó kettős szerepét: „nem kidolgozott ötlet”; Major-Lear: „saját maga sorsának értelmezőjeként, narrátoraként bolyongja végig mind sötétebb bugyrokig vezető útját. Egy fejedelmi kísérletező adja közre önkomentárjait. Az a nagyúr, aki naivitástól, szenilitástól, érzelmességtől mentesen, tudatosan szánta rá magát országa felosztására; [...] E bohóci és filozófusi vonásokkal egyaránt fölruházott királynak valószínűleg szenvedései közepette is önigazolás, hogy jogaiból, megtartott vagyonából, majd emberségéből és puszta létéből is egyre inkább kiforgatják. Szimbolikus oktatópálcájával – melyet nemrég még valóságos jogarként szorongatott – saját maga felé bök: nézzetek rám, s tanuljatok a példamból” (Kr, 1981/6). Fábián László: Major Tamás „az elgyötört szeretetihes öregemberben bontja ki alakítása igazi lényegét. Finom hangsúlyai, szövegkiemelése figyelmeztetnek bennünket minduntalan Shakespeare klasszikus anyagára. A bemutatón kicsit fátyolos, megfázásos volt a hangja, tartózkodnia kellett hangosabb váltásoktól. Gesztussal, színezéssel pótolta – remekül – hiányzó eszközzeit” (FSzM, 1981/11). (Előadás előtt rekedtségére panaszkodott Major Szacsavay

Lászlónak, aki Miskolcra utazott megtekinteni a Mestert. Mire Szacs vay: „Mester magától tudom: a dilettánsok rekedtek!) Tarjának nem, Fábiánnak „Nagyon tetszett Gloster szerepében Polgár Géza is. Másféle színészi iskola híve ő, ezáltal azonban tökéletesen tudott illeszkedni a stílushoz, érdekes, szép hangja egy másik fekvésből mondta föl azokat a sóhajokat, amelyek Learből fakadtak. [...] Ujlaki Dénes is az előadás erénye [Kent] [...]” Blaskó Péter: „Gátlástalan intrikusnak láttuk – útban egy eljövendő III. Richárd felé.” Igó Éva: „folytatja jó szériáját”.

Major Tamás életének krónikása, a *Film Színház* munkatársa, Sas György az *Észak-Magyarország* kérésére, vendégként méltatta a bemutatót. Dilemmája: „a roncsolt vasúti kocsi” mint kísértetiesség „kinek a víziója lesz végül? [...] Learé? A kegyetlen koré, amely őt átkával sújtja? A lelkiismereté, amely úzi, hajszolja? Vagy pusztán a rendező?” (ÉM, 1981. III. 11.). Sas a szereplistát Igó Évával kezdte: „a két szerep kitűnő alakítóra talált, [...] így a két alak közötti kontrapunkt és egyezés izgalmasan érvényesül a kettős játékban. Így marad Cordélia megtorolt őszintesége és hűsége groteszk szellemi társa és kísérője Learnek a Bolond személyében. Így osztozik Lear az általa dölyfösen kitagadott és száműzött Igazmondó csúfondáros bölcsességein. Lear és a Bolond párjelenetei az előadás szellemi fényhordozói.”

Mészáros Tamással beszélgetve idéztük Major egyetértő szavait a rendezővel. Érdemes néhány momentumot felvillantani, mely szolnoki-miskolci „tűntetésének” tanulsága: „Én nem hiszem, hogy egy városi státusszimbólumból színház lehet. Színház akkor lesz, ha valaki mindenáron mondani akar valamit, és ahhoz megfelelő küzdőtársakat talál. Mindezt csak azért mondom el, mert mester és tanítvány között is csak hasonló alapon alakulhat ki kapcsolat. Szolnokon bizonyára még többször játszottam volna, ha Székely Gábor ott marad, mert nagyon tetszett nekem, ahogyan ő színházat csinált, amilyen légkört ott kialakított. Így vagyok most Csiszár Imrével is” (Szi, 1981/7). A Lear királyról szólva: „rám is hatott az a bizonyos, konzervatív tradíció, ahogy más formátumú színészek szokták Lear királyt játszani, olyanok, akik már reggel királyként kelnek fel, és szépen mélyítik a hangjukat. A Learre való felkészülés életnek egy nagyon nehéz korszaka volt, de megérte, mert jól érzem magam, mert olyan társulatba kerültem, amelyben mindenki szívvel-lélekkel az előadásért dolgozik, ahol mindenki hisz a rendezőnek. Csiszárnak nagy tekintélye van a társulatban, tehát lehet dolgozni. Nagyon tehetséges színészeket találtam, olyanokat is, akiket hívnak Pestre, és nem jönnek, sőt még olyat is, aki Pestről ment le, hogy ott játsz hasson. Ez színház. Jövőre megrendezem ott a *Chioggiai csetepatét*.”

(Major azonmód stílusharcos; mert vannak az avított színészek, akik már reggel estére köszörülik a torkukat, öblögetnek estére, s ő a modern, mert nem ilyen. De milyen...? Az, hogy „konferálja” saját szerepét? Királyként ébredő Learek? Major képze a harmincas évek póza, legfennebb 1948-ban Bartos Gyula, aki Majortól kikönyörgött egy előadást – Somlayt váltva. Amúgy pedig ő, Major, nem azzal ébredt, hogy este Lear?

Rekedt, agyoncigarettázott hangját ugyan, nem próbálta fényesíteni? S nem olvasta át a szöveget, mert bizony hetven táján lapszus kisebb szerepben is beállhat, vallotta ezt Kállai és Sinkovits is, s fő- helyett kértek epizód szerepeket.)

Néhány zavaros momentumra Major utalt Shakespeare és a Lear értelmezhetőségében: „a birodalom felosztásának jelenete már következetesen háborodott logikával történik. Hiszen Lear, miután felosztotta az országot, és átadta a hatalmat, kijelenti, hogy megtartja királyi címét és annak járulékait. Hát, ha egyszer lemond, akkor immár milyen joggon számúzi Kentet? Ezeket az ellentmondásokat értette meg legkevésbé a mindenkori shakespeare-i ellenzék. Holott mindez a Learben például annak a hatalmi helyzetnek az örülete, amelyben egy ember azt hiszi, hogy már nem kell logikusnak lennie. A produkció külsőségeivel Csiszár nyilván mai asszociációkat akart kelteni, de ilyen rendezői dolgokkal én nem vitatkozom, ha színészként veszek részt az előadásban.” Vis Major-retirált, noha nagyon tudta volna folytatni.

A KÉT ÚR SZOLGÁJÁVAL kezdődött Major Goldoni-tetralógiája még '80 őszén, a Nemzeti kamarájának is nevezett Fővárosi Művelődési Házban. „Tisztelet a csepűrágóknak!” címmel méltatta Major rendezését Koltai Tamás, ám Goldoni darabját, az előadás hangoltságát árnyaltan kibontó kritika másról beszélt, mint amire felkiáltójelezve az írás szólította az olvasót (*ÚTi*, 1980/43). Németh Antal *Színészeti Lexikon*jában olvashatjuk: „Csepűrágó. Vásári komédiás, másképpen »kócnyelő«, bűvész. A XIX. század első felében a rossz falusi színész gúnyneve.” Goldoni, emlékiratában is kitűnik: Velencében és más itáliai városokban jeles társulatok előadásait nézte; s milyen tisztelettel kérték új darab írására; sehol nyoma annak, hogy elfeslett, vásárokat járó, ripacsok világát, szellemét éltetné darabjaiban. Goldoni bontja a commedia dell'arte törvényeit, ami nem azt jelenti, hogy játéka a csepűrágók igénytelenségével szórakoztatná a nagyérdeműt. Épp ezért is, sértően tévedés volt a 200 éves magyar színjátszás évfordulóját Csepűrágó Fesztiválként hirdetni és ünnepelni 1990-ben. Akik szervezték azok előtt a magyar színjátszás története homályos és tisztázatlan. Mert a nyomorúságos küszködés, a szegényes lét keserítette Kelemen Lászlókat éppúgy, színi életünk századait. Ám a hivatás erkölcsében rendületlenek: küzdelmüket a nyelv és játék tiszteletének és a magyar dráma életre hívásának és éltetésének igyekezete hatotta át őket – nemzeti méretekben.

Ám a csepűrágót az igénytelenség, a pillanat hatásvadászata, a szedett-ve-tettség jellemezte. Amely a percnyi megélhetést és nem a haza javára való szolgálatot sugározta. Székely László díszletterve szerint Major előadásában a komédiások felszedhető ponyvával járják a világot, ami soha nem a csepűrágók pódiumszínháza. Azt mondja Koltai: „Harlekin ott ül a Goldoni-színpadon is, a csüggedt csepűrágók között. Ő a »bohóc« egyik alaptípusa, aki a Művész jelképévé vált.” Harlekin és a Művész közötti hivatásfolyamban téves a csepűrágót iktatni, mert azt „csüggedt” komédiásnak nevezhetjük. Márton András: Truffaldino „a legnehezebbet tudja érzékelteni. [...] Azt, hogy itt egy szolga kényszerből válik zsonglórré. Truffaldino jámbor, naiv és együgyű, de a körülmények

úgy hozzák, hogy brillíroznia kell. Az úgynevezett »lazzók« (némajátékok), például a híres tálalási jelenetben, eszerint nem bravúros pincérmutatványok, hanem egy éhes ember hajszolt jóllakási kísérletei” – írja Koltai, dicsérve az előadást, Benedek Miklós, Dörner György, Szacs vay László, Csurka László, Horkai János, Tóth Enikő, Molnár Ildikó játékát is. Koltai: „Az előadás végén fáradtan lemaszkírozó színésztrupp megviselt arca az »Artista« arca a nagy Mutatvány után. Ez katartikus pillanat.” Íme, a különbözés, a lényegi: a csepűrágó mutatványa katarzistalan. Vagyis Élet-Halál tétjét hiábavalóság számon kérni produkciójában. Mert a csepűrágó még kötélbiztosítással sem szaltózik kupola-magasban.

(GIORGIO STREHLER *Az emberi színházért* című könyve olaszul 1974-ben, itthon 1982-ben jelent meg. Strehler látása mintha komorodott volna az eltelt években; 1981-ben így nyilatkozott Ljubimovné-Koncz Katalinnak: „Ez a világ, amelyben élünk, részint elvesztette, vagy éppen most veszt el érzékeit, hogy képes maradjon ellenállni a rossznak. Napjainkban a jó és a rossz fogalma gyakran elmosódik, gyakran büntetendő s jó cselekmény, és feloldást nyer a gaztett [FSzM, 1981/24]. Strehler komor, nyugtalan véleménye már A szecsuaíni jóember rendezésének vajúadásában is fogant, amit ’82 májusában a Piccolo Teatro előadásában Budapesten is láthattunk Andrea Jonasson káprázatos Sen Te-Sui Ta alakításában. „Itt nem Besson hulladékkal borított, nem Major lerobbant, nem Ascher rideg-szürke s nem Csizsár slapos Szecsuaíniát látjuk – itt van valami éteri sterilitása a térnek, amely ekként nem szikárizhatja feltétlenül a színészi játékot” – írta Mészáros Tamás [MH, 1982. IV. 29.]. A játék stílusát Ungvári Tamás így jellemezte: „a »didaktika« már »demonstrációvá« szelídült, a példabeszéd bonyolult személyiség-analízissé, a dialógus a pantomimmal bővült, és a mozdulatok koreográfiáját a zene »gondolja« tovább. A darab minden szereplőjének Strehler sajátos járást tervez. Vang, a vízárus gyalogolva is kerékpározik, a könnyűléptű Sen Te férfiruhába öltözötten már-már a csodálatos mandarin súlyos talpcsattogásait utánozza. A párbeszédeket kétszer is eljuttatják itt: hol pantomimban, hol szavakkal, s a díszlet csupa színházi trükk: futószalag, forgó, erkélyhez húzható cirkuszi kötél. [...] A darabban csupa »önmegvalósulás« nélküli ember szerepel, akiket pályájuk társadalmi szereppé fogyasztott. A borbély igencsak borbélyszerű, a rendőr akárha egy rendőrviccből lépne elő – az elidegenítés itt a szereppé elidegenült ember torzulásait mutatja fel” [ÚTü, 1982/23]. Dúró Győző kiváló tanulmányából idézzük az előadászáró jelenetet: „az égiek távoztása után Sen Te végképp egyedül marad. Még a visszaváltoztását [a fekete kabátos, aranyfogú, kalapos lárvából kibontakozik vörös hajzuhataggal vonzó szépségében a leány” – Bogácsi Erzsébet [MH, 1982. V. 22.]. A nézőtérről szemlélő Vang is némán kioldalog. Ekkor Sen Te térdre rogy. A fémpadlóról rávetülő reflektorfény valószínűtlen ragyogással vonja be alakját. Sen Te széttárja a karját, és kétségbeesetten esdve kiáltja – magyarul – a közönségnek: »Segítség!«”

SEGÍTSÉG! – magyarul! Akkor még nem is értettük igazán az előadás előtt a magyar közönséget poétikus levélben is megszólító Strehler–Sen Te jajdulását. Ő már akkor tudta, amibe kívánczunk, azt már a Rossz, a Rontás uralja. Segítség! – máig visszhangzik Strehler végrendeletes jajdulása, mely óhajtó-ébresztő szólítás.)

BÁRDOLATLAN VÍGJÁTÉKnak nevezte *Emlékezéseiben* Goldoni a *Chioggiai csetepatét*. Major alaposan készült a miskolci előadásra. Mészöly Dezsőt kérte, hogy fordítsa újra a játékot, melyet addig Révay József magyarárásában éltek színpadon. Ez is Major! – impulzussal, ha szükséges szívós érveléssel a költő-
kel, írókkal újra fordíttatni a világ drámairodalmát! És mozgósította Mészöly Dezsőt, Illyés Gyulát, Vas Istvánt, Hubay Miklóst. Major különösen a nyelv-
járási árnyalatok pontos átültetését igényelte; segítendő, egy olyan jegyzetes példány másolatát adta Mészölynek, mely „minden velencei és chioggiai furcsaságot megmagyaráz” – tudatja Mészöly (*ÚTű*, 1982/14). 1760-ban a velencei karneválon mutatták be Goldoni játékát; 1982 farsangján készülődött a premierre a miskolci együttes. S hogy a mókát és a játékot milyen légkörben kellett élesztetni magukban, arról Bogyay Katalin híven tudósított: „Major Tamás a hideg színpadon, nagykabátban, vastag pulóverben, magas szárú bundacipőben, sálban száguld színésztől színészig. »Tegnap olyan nagy örömet szereztünk egymásnak, hisz olyan jó ment. Azt kell fokozni!« Szökkenve lépdel, jól ismert mozdulattal a fejéhez kap, huncutul játszik maga is. Láthatóan élvezettel. Ha pedig rövid időre leül, csak a kezét figyelem. Feltűnően nagy, a tenyér keskeny, hosszúak az ujjak. Éreztetnek, értetnek, megrónak és dicsérnek. Olykor maga is nevet, nagyokat nevet: »Petikém [Blaskó] ez kezd jó lenni! Remekül csinálja!« A másik [Bregyán] Péterhez odahajol: »Azt szeretném, ha beleizzadna.« A sűgónak még sok a dolga, a színészek bajlódnak a szöveggel »Annyira szeretem, ha elfelejtik a szöveget, mert akkor bejön az élet, beleizzadna!« – örvendez a mester. Bizonyos indulatok megszületésekor, szavak játékánál nem enged sügni. A vérbő olasz darab a *Csetepaté Chioggiában* nőszereplőinél nem elégszik meg az F hanggal, fiszre biztatja őket, s közben meghatottsággal beszél Goldoni humanizmusáról, s elismerően szól az író emberismeretéről. – Ilyenek vagyunk mi emberek: nem akarunk veszekedni, veszekedést csinálunk, ki akarunk békülni, összeveszünk.” Semmi kétség, Major maga is színházat játszott, a feltűnően csinos hölgynek játszott, aki a riporterként jegyezte a Mester próbáját (*FSzM*, 1982/10).

Egy másik délelőtt; már tavaszodna a teremben? Major fehér garbóban, öltönyben:

„– Mi van?

– Csuklom – feleli Sándor Erzsé.

– Nem bánom, ha jól csuklik” – így Major. Akinek egy sajátos instrukciója a chioggiai lányoknak, asszonyoknak: „Kapja el a gépszíj! A pletykagépszíj! Ebben az előadásban állandóan legyen jelen a pletykagépszíj!” (*DH*, 1982. II. 6.). Igen, a férfiak kinn a vízen halásznak; s mint telik az idő, a szerelemfáltás egyre duzzad; a képzelet és a vágyak örvényében az asszonyok gyártják a vélt s valótlan történeteket. A „gépszíj”: folyamatos, szívós, megállíthatatlan beszéd igénye Major rendezői képében. Sűrítően találó. A csetepatét is a nyugtalan, fülledt várakozás szítja és robbantja. A darabindító jelenet: szalon az utca; „Valamennyien fonott szalma széken ülnek, és csipkét vernek, zsámolyra helyezett

verőpárnákon” – írja Goldoni, s Lucietta indítja, pendíti a légkört: „Gyerekek mit szóltok ehhez az időhöz?” Blaskó is szenvedte a Nemzetiben: Major mániája: az előadáskezdő mondat hangoltsága!! Lucietta-Sándor Erzsit újra kéri, aztán megint... – egyszer-kétszer, tízszer. Másnapi próbán ismét gyötörtetés; hogy a csipkeverő asszonyok nyugtalansága azonnali légkört teremtsen: merőről fúj a szél? Mészöly Dezső utal Goldoni mester virtuozitására: „a sirokkó mágikusan megjelenítő leírásával” nem él, mert ő „ennél szerényebb és türelmetlenebb: belevág mindjárt a dialógusokba, élvezettel beszéltetve, trécseltetve, ágaltatva alakjait. Olyan teremtő erővel, hogy szavai közül máig csap ki annak a rég ellengett déli szélnek gerincünkön futkározó lehelete” (*ÜTü* idézett írása). Major is belevágott; előbb elviharzott Velencébe szívni Goldoni levegőjét, aztán belevágott a rendezésbe; Lucietta és az asszonyok csevejének mélyéből a gerincepszdító fuvallatot óhajtott előhívni. Ám a sűrű és kemény Majortalan próbákról a röpké tudósítások nem részletezték. Mert a Mester csipkeverő tanfolyamot is előírt; s Váradi Margit, kunmadarasi népművész tanította a színész lányokat, asszonyokat, hogy elmélyülten és pontosan műveljék chioggiai tudományukat. Hogy hiteles valójában, ihletett sugárzással éljen a tengerparti szívbéli viaskodás, előadás, mely víg békességgel zárul. Igó Éva, aki Bacsó Péter *Tegnapelőtt* című filmjének főszereplőjeként a pécsi szemle díjára érdemesült, és Makk Károly tévéjátékának bolond lánya, bolonduló örömmel próbált: „Major zseni, mi örülten szeretjük és csodálatos, boldog próbákat élünk meg” (*DH*, 1982. II. 15.).

CHECCA VARÁZSA. Ilyenképpen a miskolci teátristák Goldonival átfarsangolták a februárt, s mint Velencében is szokás, a *Chioggiai csetepaté*-val március elején elbúcsúztatták a maskarás-karneváli évszakot. Lelkes és becsülő szavak méltatták az előtavaszi játékot. Tarján Tamás: „A színészek felszabadult lendületű és humorú játszó társak a kétszer egy óra sodró iramában. Horváth Zsuzsa Pasquája, Sándor Erzsébet Luciettája, Máthé Éva Libera asszonya, Máhr Ági Orsettája, Igó Éva Checcája mind olyan nőalak, akik voltak, vannak, lesznek. Férfiúnak (férjnek, vőlegénynek, kérőnek, atyának) lenni hálátlanabb e színpadon, s volt különösen a nőnap előestéjére időzített premieren, amikor a közönség akár egy csokor hóvirágot képzelhetett Simon György [Toni], Gáspár Tibor [Beppe], Csapó János [Fortunato], Vargha Gyula [Vincenzo], Körtvélyessy Zsolt [Toffolo], Bregyán Péter [Titta Nane], M. Szilágyi Lajos [Canocchia] és Daradai Róbert [altiszt] kezébe – már ha nem éppen azzal voltak elfoglalva szerepük szerint, hogy pofont ígérjenek vagy kést rántsanak. Ők is egyéni jellemeket villantanak föl, de megnyerő erejük – asszonyaikéval együtt – abban a közös játékban van, amit Major Tamás kitalált” (*Szentivánéji vízkereszt*). A nőnap bódulatában szellemes, árnyalatos férfiúi listáján Tarján Tamás feledte említeni Isidorót, a bírósági jegyző alakítóját, Blaskó Pétert. Sebaj, mások pótolták. Mészöly leleményes észlelete: Goldoni magát írta bele Isidoro alakjába, hisz maga is törvényszéki jegyzőként alámerült a halászhálóba, a chioggiai asszonyok, népek hétköznapi mélyvilágába, mint *Emlékezésében* olvasható. Goldoni-Isidoro: Blaskó Péter.

A miskolci kritikus, Benedek Miklós szereplistáján első Blaskó: „szeretném ha szeretnék: önmaga vágyódásait elrejt, s mindazt olyan utánozhatatlan derűvel teszi, amelyen igen markánsan átsüt a humanizmus.” Checca-Igó Éva: „pajkos és vágyakozó, számítóan józan és engedelmeskedő; a piaci ízű nyelvet talán ő beszéli legjobban, és a szemével mindent el tud mondani”; Sándor Erzs: „sokmindenre kész, széprevágó”, de „rusztikussága” halványabb; Horváth Zsuzsa: „praktikákat jól tudó nyelves asszony”; Csapó János: „a hadaró, és ennélfogva senki által sem érthető, mindenbe beleavatkozó emberke okkal kapja a legtöbb nyíltszíni elismerést”..., és így tovább Major chioggiai portrétárlata karneváli változatosságban (ÉM, 1982. III.). Takács István igazolja Majornak a darabkezdő, légkörteremtő erényét: „az első percekben [...] sikerült odavonzania a néző figyelmét a legkisebb mozzanatra is. [...] Egyre sűrűsödő feszültségek, kirobbanó veszekedések, viták, verekedések lecsendesülések, derűs közjátékok, harsány nevetést kiváltó jelenetek, majd újabb feszültségek, viták, drámai összecsapások s újabb pihenők, újabb oldódások szorosan kapcsolódó láncolatán át vezeti a nézőket” (Szi, 1982/6). Színésmustrájában Takács Körtvélyessy szerepkaranténját látja oldódni: annyi görcsös alakítás után „felszabadult, hajlékony és esendő” Toffolo. Blaskó Péter: „olyan oldottan lazán, derűsen játssza el Isidoro jegyző lelkes ügybuzgalmát, szoknyapecérkedését és fontoskodását, hogy még a fiatal Goldonit is fel tudja idézni (sőt: megtoldja az alakítást egy csöppnyi, szeretetteljesen tiszteletlen Major-paródiával is). Igó Éva „süldő-lány” Checcájából sugárzik „a veszedelmesen izgalmas nő ígérete”; Sándor Erzs-Luciettájába „nyelveskedés, nagyszájúskodása, örök feleselése és indulatoskodása meg szeszélyes félténykedése ellenére [...] nagyon bele tudhat szeretni akárki...”, és így tovább vígjátékban is emberszeretetben mérsékelt alakítások; s ezért nem bohóc Csapó János, hanem „hebrencs, habogós beszédű, ide-oda pattogó, mindig szinte a vállából lépő fontoskodó kis Fortunato...” Igen, Major a mozgást is karakterjellemzőnek rajzolja a színész alakításában: „Simon György alakjához egy jellegzetes járást és egy kézmozdulatot (amikor megérkezik a tengerről, megöleli a feleségét meg a húgát, de mindegyiket különbözöképp, s mindehhez egy harsányan bömbölő, de merő jóindulatú beszédmodort... [?... formál? – nincs befejezve a mondat, s a zárójel is elmaradt] Majort és Mészöly Dezsőt is dicséri Bogácsi Erzsébet: „Szinte kihívás a tájszólás is, a szófukarság is. Meghökkenő Fortunato mester – a bravúros Csapó János – hadarása, és hamiskodó Libera asszony – az iparkodó Máthé Éva – nagyothallása. Itt a küszöbről, az ablakból, félvállról vetik a szót, csinosan pattogtatják a csúfolódót, alkalomadtán a hangzókat dallammá hajlítgatják. A leányok és legények sora egy-egy dicsérő jelzőt követően Blaskó Péterrel zárul: „kedély”, „csiklandós kíváncsiság” jellemzi. „Az ő Isidorója a viveur, életművész, egy-szersmind játékmester” (MN, 1982. VI. 6.).

GOLDONI miskolci farsangolását Mészöly Dezső tárcájával kezdtük, lássuk, ő mint érdekelt, mint látta a komédiásokat?! Tárcájának második fejezetét a süldő-lánnyal, Checcával indította; az első bekezdésből csak a sorsmondatot idézzük:

„Hidegfejű számítás és forróvérű párkeresés, gyermeki kiszolgáltatottság és győzelemre predesztinált nőtényvarázs egyesül ebben a tizenhét éves Checcában.” És így folytatta Mészöly: „Igó Éva szereposztási telitalálat. Fiatal színésznők váratlan fölszikkadásakor a kritikusok lelkes hada hajlamos egyfajta szellemidézésre. Ilyeneket szoktak írni: itt az új Bajor..., az új Tőkés..., az új Domján stb. Igó Éva játékát legtalálóbban úgy jellemezhetném: az ő csikószilajságú alakítása épp azzal ragad el, hogy nem ösztökél semmilyen szellemidézésre. Az ő Checcájáról nem színházi élményeink jutnak eszünkbe, hanem életünk világító emlékei fénylenek föl, s küldik tudatunk felszínére egy-egy tegnap látott, vagy hajdan ismert fiatal lány eleven képét.” S változatos dicséretekkel folytatódik a szereplista, mely egy jelenet idézésével zárul: „mikor az atyáskodó jegyző a szívdobogva elé álló kislányt faggatja. Ez a törvényszéki jelenet Major rendezésében – s Blaskó Péter és Igó Éva remek összjátékában – szinte szerelmi kettőssé forrósul. S a forróságot és a feszültséget csak növeli, hogy Isidorót és Checcát egy világ választja el egymástól. Isidoro a nép szemében: egy kissé megbízhatatlan, parókás úr, aki valami romantikus szerelemmel próbál – mint mondani szoktuk – »fölolvadni az egyszerű népben«. Ahogy Blaskó Péter mint Isidoro, vőlegényt és hozományt ígér a nagy férjhez mehetnéktől feszülő kislánynak, az egyszerre trubadúrvallomás és mefisztói csábítás, egy illegális szerelmi kapcsolat ki nem mondott, izgalmas perspektívájával. [...] S Isidoro és Checca különös érzelmi találkozásában valahogy ott van Goldoninak e csupa élet kikötői népség iránti szerelme is. Ebből a szerelemből született ez a pirospozsgás komédia – sugallja a rendezés. Készséggel engedem meggyőzni magam: lelkesen tapsolok együtt a közönséggel a szívet vidámító felismerések.

Még másnap is felvillanyozva sietek a pályaudvarra, a pesti gyorshoz. Hideg van, de már ki-kisüt a nap, s kihívó szemtelenséggel pofoz a kora tavasz szél. Miskolcra érkeztem meg, de Chioggiából indulok hazafelé” (ÚTű, 1982/15).

Major Tamás is Chioggiából indult, és Mirandolina fogadójába mint Forlipopoli lovag érkezett. Zsámbéki Gábor rendezésében a Nemzeti Színház négy-éves korszaka zárult a Goldoni-bemutatóval. György Péter Major-portréjából: „Ő az, aki mikor kétségbeesve felkiált: »vagyok, aki vagyok«, akkor úgy tűnik, még mond valamit. Egyetlen reménye, hogy állítása több mint önmaga. De Forlipopoli valójában már senki, elhasznált és szegény öregember, aki úgy nevetséges, ahogy van, hát még mint udvarló, szerelmes! Nincsen semmije, se pénze, sem presztízse, sem kardja, sem bátorsága. De el kell játszania, hogy ő Forlipopoli – és ez talán még jelent valamit. Major halálosan magányos. Komédiázása mélyén a sértettség áll. Sértett, hiszen arra kényszerül, hogy eljátssza ma is érvényesként azt, ami valóban volt. Játszania kell az urat, holott az [...] leül közéjük, és eljátssza – nekik – a féltékeny és szerelmes öregembert. Megitatja őket lőréjével, úgysem mernek visszapofázni. Nem lehet. Aztán ránéz a tálakra, és tempót vált. Az illemnek, a kimódolt mozdulatoknak vége. Feltűri ingét, és enni kezd. Egy perc alatt világos, azért jött, mert éhes. A jelenet egyik

csúcspontja, ahogy eszik. Cuppog és nyammog, élvezkedik, ciceg. Olyan naturalis, amennyire kell. Igyák a borát, ezzel betartotta az illemt, és nem érdekl, tudja, hogy gyalázatos az ital. Eljátszotta az illemt kötelező játékát, féltékenykedett és kínált, most már ehet” (Szí, 1982/8). Oravecz Imre így látta: „Az előadás igazi, szinte szemkápráztató fénypontja Udvaros Dorottya a fogadósnő főszerepben. Mind külső, mind belső tekintetben eszményi Mirandolina. Igézően friss, szép és kíváncsú és ugyanakkor egyszerre kihívó és szégyenlős, őszinte és képmutató, természetes és mesterkelt, szemérmes és pajzán, vakmerő és félénk, naiv és ravasz. [...] Ugyanolyan jártas a szédítés művészetében, mint az ágyneműk, vasalók, számlák és ételek világában. Már-már a vígjátéki kereteket szétfeszítve ő lehel a legtöbb mai életet a tegnapi műbe. Benedek Miklós hallatlan biztonsággal és pontossággal ábrázolja azt a lelki folyamatot, amelynek során a büszke nőgyűlölő Ripafratta lovagból a fogadósnő legbecsebb predája lesz, akinek nemcsak azt kell elviselnie, hogy vereséget szenvedett az önmege ellen folytatott küzdelemben, hanem azt is, hogy érzelmeinek tárgya a végén gúnyt űz belőle. Major Tamás kissé szikkadt, de hiteles Forlipopoli őrgrofja mege a két lábon járó, kicsinyes gyakorlatiassággal párosult bájolgás” (FSzM, 1982/21).

(Blaskó Péter története: „A chioggiai főpróbáján a székre helyezett ügyvédi parókát felemelve, fordítva tettem a fejemre. Major feltételezte: hatásvadászati kísérlet, és figyelmeztetett: ilyen olcsó poénokkal ne hajtsam a közönség tapsait. Kétkedett ártatlanságomban: pedig véletlenül történt! Aztán elmentem megnézni a Mirandolinát – s mit látok? Mesterünk lovagi parókáját fordítva helyezte fejére – s taps éltette játékának poénját. Előadás végén bementem az öltözőjébe, gratuláltam, s megjegyeztem: a vétlen paróka-balesetért megfeddett engem, s most Maga játékba építette?! Zavarba jött; ...nem, nem, az másként történt! – mentegette magát. Hát ebben maradtunk. Amit szabad a rendezőnek, azt nem szabad a színésznek.” Ám a „szakirodalom” krónikája másképp, tévesen rögzítette; Fábián Lászlót idézem: „Blaskó Péter is elegáns, még a szerzőt is sejtetni engedi. Talán őt bűvölte el leginkább Major egyénisége: van egy parókajátéka, amely egyértelmű utalás Major alakítására a Mirandolinában.” [FSzM, 1982/23]. Pontosítsuk: vétlen-vétségével Blaskó bűvölte meg Mesterét.)

RENDSZERVÁLTÁS BÉCSBEN? ’82 novemberében Majort Miskolc újra szólította. A Chioggiai csetepaté tévéfelvételére készítette fel az együttest, a diósgyőri Vasmű Acélmű üzemének avató ünnepségén József Attila *Hazám* című versét mondta (25-én).

(Örkény István: *Csevegés* – részlet – Diósgyőrben:

„Miért mege el a gáz? – ordítom.

– Mert csak félkapacitással dolgozunk – ordítja Liptai. Szikrák freccsegnek, gőz fojtogat, fullaszt a meleg, süt a hámor forró fala. Visít, rikácsol, sípol odafönt a gőz. Robban, reped, sikoltva sülljed a világ.

– Liptai elvtárs – ordítom –, hadd menjünk le az irodába.

– Minek? – ordítja.

– Mert itt nem halljuk egymás szavát – ordítom.

– Ugyan már – ordít Liptai. – Itt sokkal jobban lehet beszélgetni.”)

Major indította a Shakespeare-darab próbáit is: *Szeget szeggel* – akár a Lear, ez a darab is hatalomátadással játszik. (Éppen tíz éve, a Nemzeti Színházban rendezte Major, mely Blaskó Péterben keserv'-kacajos emlékké légiesült. Hogy az itt-ott elfoglalt színészek kombinációjában addig egyeztették szereplistákat, míg nem a „jó kis epizód”, Tuskó rendőr szerepét hiába tanulta meg, már nem is próbálhatta. Találó Kaján egykori (73-as) karikatúrája: fából és szegekből tákolt Shakespeare-szoborhoz létra támasztva. Tetején Major áll, szájában szegek, jobb kezében kalapács, és veri a szögeket a nagy William koponyájába. Kaján tréfa-rajza asszociációs gondolata a trójai falovat is villantja: Shakespeare bal mellén tágas nyitottságban örömlányok, jobbján, egy rács mögött borzas fej. Major konokan veri a szögeket...)

Cirkusz volt a '73-as: „a hatalmas, szürkével keretezett, manézshatást keltő színpad erőterében recsegő muzsikát fújó zenészek jelennek meg. A lezüllött város (Bécs) lakó: cirkuszi statisztéria. Lucio (Őze Lajos), a léhűtő, mintegy kórusvezetőjük, bohócmaszkot visel. A játék alapja, háttere a díszlet, a jelmezmegoldások (Keserű Ilona munkája) a bábmerevséggel mozgó figurák, megannyi kitűnő ötlettel a játékban való játékot, a cirkusz színház nyers asszociációját fejezik ki, abban a stílusban, amit Major Tamás olyan következetességgel érvényesít munkáiban...” – írta Sándor Iván (FSzM, 1973/2). Tarján Tamás „klasszikus balladának” jelöli Shakespeare színművét, amely a *Fehér László*, illetve *Fehér Anna* című balladánkra hajaz (Szentivánéji vízkereszt). Azonosság-különbözőség? „Az elítélt húga – bátyja tanácsára – föláldozza szüzességét a csak ezen az áron megbocsátani akaró bírónak, aki aztán szavát szegve mégis kivégezteti Fehér Lászlót. A *Szeget szeggel* históriája szerint Izabella nem veti oda ártatlanságát (mert nem a sajátját veti oda) Angelónak, a helytartónak. Claudio pedig elkerüli a kötelet (noha Angelo fölakasztja őt)” – olvassuk Tarján értelmezését a ballada nyomvonalán. Békés hatalomátadás a darab fordulata; Vincentio Angelóra testálja uralmát, melynek nyomán elszabadul a pokol, országos az emberi és morális zuhlottság. Rendcsinálás helyett infernó. Létay Vera írta: „A magam részéről szívesebben élnék a herceggel Bécsében, mint Angelóiban. Lehet, hogy születik egypár törvénytelen gyerek, s ismét kivilágosodnak a külvárosi bordélyházak ablakai, de nem ítélnék halálra senkit olyan bűnért, melyben a bíró maga is vétkes. Nem zsarolnak apácának készülő szüzeket fivérük életével, nem fenyegetőznek kínzással...” (*Komédia*). Létay szerint Major érdeme: „Nem rendezett idillt, és nem rendezett elvont politikai parabolát; a drámát közvetítette. [...] Minél gunyorosabb, naivabb az álruhás herceg (Kállai Ferenc) regényes beavatkozása, az átöltözések és a szerepcserék romantikája, annál markánsabb a játékos valószerűtlenség és a valóságos tragikus helyzet kontraszta.” Mihályi Gábor Major két előadásának közös gondolatát így látja: „Elítéli Bécs uralkodóinak azt a törekvését, hogy az elzüllött, bordélyvárosba változott városban visszaállítsák a kolostori rendet. Az aktualizálás negatív üzenete egyértelmű: ne kívánjuk vissza a dogmák éveinek álszent puritanizmusát. De ezen

túl már minden következtetésünk elbizonytalanodik” (Szi, 1983/4). Többértelműsége utalóan mondja Mihályi: „Major maga is rájátszik rendezésében az értelmezésnek erre az ambivalenciájára. Csak ez magyarázhatja azt a furcsaságot, hogy a tíz év előtti (pesti) és a mai (miskolci változat) kritikákban is a darab és az előadás magyarázatában egymásnak homlokegyenest ellentmondó értelmezések születtek.” Major hét pontba foglalta, miért is rendezte újra a *Szeget szeggelt*? Több teóriáját megismételte a műsorfüzetbe diktált vallomásában Berecz Józsefnek. Például azt, hogy provokál a darabválasztással; és „korábbi rendezésével vitatkozik”; „hadat üzen” régi „szavalós” előadásoknak. De hát ki látta Miskolcon a *Szeget szeggelt* „emelkedett” előadásban? Amikor sose játszották százhatvan év alatt. A budapesti Nemzetiben Major már tíz éve is „hadat üzent” az 1927-es ősbemutatónak (III. 11.), merthogy honunkban akkor játszották először Shakespeare színművét, Major éppen azon a tavaszon készült az érettségire, ő sem látta, mert ha igen, emlegette volna valamely cikkében. Bizonyára nem ismerte az ősbemutató dokumentációját: Palágyi Lajos (Angelo), Abonyi Géza (Vincentio), Lehotay Árpád (Claudio) N. Tasnády Ilona (Izabella) mellett Bartos Gyula, Vaszary Piroska játszotta a fontosabb epizódot. Pünkösti Andor az *Újságban* a darab történetéről írt kisebb tanulmányt, majd kritikában elemezte Hevesi Sándor által fordított és rendezett előadást. „Zavaros és mesetértelt” jeleneteket érzékelt a drámában, melynek főként morális időszerűségét hangsúlyozta: „erkölcs és törvény csak a tömegeket fegyelmezi, a de az előkelők számára semmi határt nem szab” (Úg, 1927. III. 12.). Dicséri Hevesit, hogy újra fordította és „átgyúrta”, de nyelvezete egyenemű, így „a kerítőasszony is a zárdaszüzek nyelvén beszél”. A commedia dell’arte stílus, álarcos játékosok is feltűnnek Hevesi színpadán (!); a szatírára hangolható, groteszk vonalát „talán éppen aktualitása miatt, Hevesi érzelmes és poétikus pásztorjátékká hangolta át” – véli Pünkösti. Aki így összegzett: hibái ellenére az előadás „a Nemzeti Színház művészeinek becsületére válik, mégis sikert faragtak belőle”. A színjátékosok névsora a Nemzeti eleje, „A rendezés kifogástalan volt” – írta a szigorú Kárpáti Aurél (PN, 1927. III. 12.). Több mint fél század, más kor, más stílus – mit hadakozni vele? Major is már odahagyta a kommunista idők színi irányát, az egykor maga diktálta irányt. A vaskori Sztanyiszlavszkij-drillel mégsem háborúzott, mert az politikai-ideológia idegrendszerét sértette volna. Majornak ebben az ádáz és rendületlen stílusharcában, a Horthy-kor Hevesi és Németh Antal színháza, a mozgalmár mélytudata is lappang.

(Találó, miként Mészöly Dezső, egykor Major segédrendezője, a Mester harcos voltát jellemezte: „Amikor ő ír vagy nyilatkozik, mindig ellenfeleket keres magának, mert harcolni akar: úgy érzi, az igazságot – a művészt is – legjobban ütközet közben lehet üstökön ragadni. S ütközet közben rendesen valami nagy szövetséges vagy patrónus után lát, mint a protestáló fejedelmekre tekintő Luther Márton. Korszakonként hol ez, hol az a »fejedelmi« név bukkan fel Major nyilatkozatában: Sztanyiszlavszkij, Brecht, Brook, Strehler. [...]. Mindez ne tévesszen meg bennünket! Major sokkal öntörvényűbb és állandóbb alapszíni rendező” [ÚTü, 1982/15].)

MÉSZÖLY DEZSŐ ismét a Borsod expresszre szállt, miskolci bemutatóra utazott; az 1955-ös Shakespeare-összkiadásba fordította a *Szeget szeggelt*. Általános dicsérettel, életszerűen; s igazi, mondható, színpadi nyelvezettel. Major előadásának örömeiben Mészöly Blaskó Péterrel folytatott beszélgetését színes kisesszében idézte. Amely szerint őt meghökkentette Angelo alakítója, mert új szerepét Tartuffe-fel hasonlította össze. Mészölyvel idézem Blaskót: „Angelo maga a puritán, Tartuffe: az álpuritán. Tartuffe magabiztos, esze ágában sincs önmagával tusakodni, tépelődni. Ő a született képmutató, aki jókat zabál, élvezi az életet, miközben hideg számítással adja a szentet saját jól felfogott érdekében. Angelo ennek épp az ellenkezője. »A kívánságát elsortvasztja-fojtja biflázással, böjttel, betűfalással« – mondja róla Shakespeare. [...] Angelo nem született képmutató, hanem született puritán, aki nem akarja tudomásul venni, hogy teste is van. Döbbsen eszmél rá, mi lakik benne, mikor szembesül a nővel, mikor először találkozik a saját indulatával. Hogy-hogy? Erről eddig nem volt szó!” Ezeket az utolsó szavakat már úgy mondja Blaskó, hogy hirtelen, itt, az öltözőben átvedlik Angelóvá. [...] Egy pillanatra elem villantja a kétségbeesett, megzavart lelkű puritánt. Beleélő színész – gondolom. S ugyanakkor: gondolkodó színész. Micsoda együgyűség szembeállítani e kettőt! Szócséplő, régi színházi konferenciák mondvacsinált vitatémája... Aki itt ül velem szemben, cikázó eszmetársításokban gondolkodik, nem is csak az agyával, minden porcikájával. Mert az ő érzékeny műszere és munkaeszköze nemcsak az agyvelő, hanem az egész emberi fizikum. Egy szóval színész.” Mészöly azért kérte beszélgetésre a színészt, mert kíváncsi volt: „...miért úgy indítja a drámát, ahogy teszi. Mikor a nagy útra készülő uralkodó kinevezi őt teljhatalmú helytartójának, Angelo első mondata így hangzik: »Felséges úr, próbáld meg jobban, / előbb hogy rája oly nagy és nemes / képet veretnél.« Tipikus álszerénység, gondoltam, mikor fordítottam ezt a szöveget. Úgy képzeltem, hogy a színész mézes-mázos hízelgéssel mondja majd egy alakoskodó udvari ember diplomatasímaságával. Mindennek nyoma sincs Blaskó játékában. Az ő Angelója őszintén megriad a rá váró feladat nagyságától. Szinte segítségkérően néz a hercegre, mikor átveszi a megbízólevelet. Mennyivel érdekesebb a dráma, s mennyivel meghökkentőbb a komédia, ha mindaz, ami következik, ezzel a gátlásos, állig begombolkozott puritánnal esik meg!” (*Betűk rabságában*).

Említettük Major tollba mondott miskolci vallomását, mely pontokba szedetten érvelt, miért választotta Shakespeare kevésbé ismert darabját. Egyről nem beszélt: 1979-ben látta a színművet Peter Brook rendezésében. Amelyről az ÉS-ben beszámolt *A Szeget szeggel Párizsban* címmel (1979. III. 10.). A Les Bouffes du Nord-beli élményét elegyes motívumokban említi, s az impressziók összessége egy maradandó, szuggesztív bámulat, mely vélhetően kényszerítette, hogy maga is újra rendezze a darabot, melyet Püskösti Andor „Shakespeare legszomorúbb vígjátékának” nevezett.

Lássuk Major szövegét, szedjük pontokba párizsi Brook-élményét!

Internacionális előadás: „Néger, ír, osztrák színészek törik – a franciák mellett – a francia nyelvet”; „puritán játéktér”; „Brook rekvizitumokat használ”, például: „A porond szélén egy kupac szalma. Ezt szórja szét a börtönőr, ha a letartóztatott Claudiót a cellájában látjuk... Ugyanezt a szalmát egy másik letartóztatott összegereblyézi – és máris a börtön udvarán vagyunk.” Hatás: „a megbilincselte szereplők látványa a szalmán elviselhetetlenül kínos”. A színházban könyv kapható: bevezetőjét Brook írta a színház isteni példázatáról. Major ismerteti, melynek összegzése: „A színházi emberek végül rájöttek arra, hogy akármilyen természetű legyen is a feltett kérdés, újra és újra vissza kell térni az Isten által küldött szóhoz. (ÉRDEKES!) Mert – mint mindig – az isteni szabály felfoghatatlan és kimeríthetetlen”. (Kivételes, Brook nyomán Major Istent nagybetűzi.) További élménye: „Szakmájuk mesterei ezek a színészek” – éles karakterként jellemzi őket, ez majd ihlető a miskolci előadásra is. Újra a hatás, mely Majort is érinti, de írásában személyesre nem vált; a közönségre hivatkozik Izabella könyörgésének jelenetekor: „ő éppen a világ feslettsége elől menekült zárdába. A helyzet hihetetlenül feszült, a néző izgul, hogy sikerüljön meglágyítani Angelót.” Aztán: „A hatás óriási. A párizsi nézők percekig tapsolnak. Brookot dicséri, hogy ők is felfedezték Shakespeare-t.” Máskor is észleltük, említettük: Major nem él a közös többséggel, az öröms nézőtéri hangulatból kivonja magát; „Kommentál”, „tudósít”, értelmez, önigazol, de nem olvad fel a közönségbe. „Tapsoltunk” talán? Nem? „tapsolTAK” – brechti távolságtartás a zsöllyében is. Magyaráz, példálózik, de magával erősítve, nem vonja be az olvasót nézői örömkörébe. Fűtöttség híján jobbra írásait, így párizsi tudósítását is szárítva teríti elénk, s a szöveg is kusza, és esetleges szerkesztettséget mutat. Végül a darab húzásaira utaló cédulát idéz, mely szerint nem a színész memóriája csuklott és rövidített, hanem a folytonos változás a folyamatosan közös munka jele.

BORDÉLYHÁZ ÉS KOLOSTOR címmel írta Mihályi Gábor miskolci beszámolóját (Szi, 1983/4), melyben a maga tíz évvel ezelőtti, Nemzeti-beli előadást összevetette Major új változatával. És úgy véli: Blaskónak nincs módja, hogy Angelo Dosztojevszkij-mélységű belső folyamatait kibontsa, s a korábbi előadás Angelojával összevetve: „annyiban különbözik az Iglódiétól, hogy Blaskó megjelenítésében a helytartó veszélyesebb ellenfélnek tűnik, akitől a hercegnek mindig is tartania kell majd”. Egykor Kállai Ferenc hercegét (Vincentio) valósággal ünnepelték, Mihályi kritizálta is, mondván: „egyre inkább jó királlyá válik” (Kr, 1973/6). Körtvélyessy Zsolt „észre sem veszi, hogy machiavellista módszerekkel igyekszik jót tenni. Ezért nem habozik eltitkolni Izabella előtt, hogy Claudiót nem végezték ki, csak hogy eljátszhassa, amikor visszaveszi uralkodói székét, az igazságosztás nagy színjátékát, amelyben Claudio haláláért a szemet szemért elv alapján Angelót is halálra ítélteti. Őze formátumos, már-már játékmester Lucio volt, „Szirtes Gábor chaplini kisembert játszott.” Izabella nem sikerült Ronyecz Máriának – „Miskolcon Sándor Erzsinek kellene elhítenie, hogy olyan vonzó szépség, akit az alakját rejtő apácaköntös ellenére is az első pillantásra

olyannyira megkíván a kegyes Angelo, hogy elveit hazudtolva, letér az erény útjáról. [...] Az ezt elhithető ellenállhatatlan vonzás azonban hiányzik Sándor Erzsiből, [...] kézenfekvő lett volna Izabella szerepét a miskolci színház »sztár-jára« Igó Évára bízni, és engedni, hogy Sándor Erzszi Marianna termetére szabott szerepében” jeleskedjen. Mészáros Tamás a rendezést értelmezve úgy látja: a jogátruházás oka: „időnként erősítse a belátást: a relatív közmegelegedés záloga csak a hercegi stílus lehet” (MH, 1982. I. 22.). Körtvélyessyt dicsérve a herceg szerepében, ám „tévedés”, mondja, hogy Izabellát Sándor Erzszi alakítja, és nem Igó Éva. Mert mindketten korrektek ugyan... Csakhogy Izabella szerepe kiált Igó izgalmasan »átmeneti« egyénisége, vibráló jelenléte után...” Blaskó Péter Angelójáról: „maga is áldozat, s ez találó meglátás; Lucio Szirtes Gábor gyakorlott játéksvungjával a helyén van, és bölcs rezignációt kölcsönöz Pompeiusnak Sallós Gábor”. A végjáték maszkírozásában nincs rendszer, mondja Mészáros, s kérdezi: „Többek között miért épp Angelo és Lucio kapnak afféle bohóc fizimiskát?” Csak – mondom én – bohóc-porondos kényszerképzetétől Major nem szabadulhat. Immár sorozatgyártási sablon, önelvű akaratosság, mert a színész véleménye kiiktatva. A cirkuszi gondolkodásról már idéztük Harag Györgyöt. S ide tartozik: „a színház egy nagy, eleven látomás. De ez a látomás csak szellemi síkon jöhet létre” – mondja Harag. Mert: „Kezemben a darab, kialakítom a koncepciót. Ismerem a színészeimet, tehát még az ő személyes képességeiket is bekalkulálhatom a magam laboratóriumában. És akkor mindazt közlöm a színésszel, megpróbálom a színpadra helyezni, és kiderül, hogy az én okosságom sok tekintetben fikció. Mint eleven valóság, úgy szól bele a színész pillanatnyi érzékenységgel, passzivitásával vagy alkotó képességével, s az egész elképzelt igazság módosul, megváltozik. [...] a színész alkotótárs ebben a játékban, mert az én látomásomat ő hajtja végre, a csodát ő teremti meg” (Na, 1982. V. 26.).

(„Major tíz évvel ezelőtti rendezésében a színen maradt szereplők álarcot vettek elő, és lábujjhegyen járva, lebegve karjukat lengetve vonultak ki a színpadról – így jelezve az előadás befejezésének hamisságát, mesejellegét. A miskolci előadás [...] ennél kifejezőbb és egyértelműbb képpel zárul. Az egymásnak ítélt szerelmespárok azúttal is álarcot vesznek elő, azúttal is jelzik, hogy csak egy színházi cirkuszi előadásnak lehettünk a tanúi. Majd párokká formálódva, menyegzői zene kíséretében kifelé indulnak a színpadról. [...] csak Izabella marad a színpadon, leveszi az álarcát, és kezének egy lemondó, elkeseredett gesztusával jelzi, hogy ő végül is megértette: a herceg valójában csak játék részesévé tette. Brooktól importálta Major: „Csak Izabella marad hosszú ideig a színpadon, üres tekintettel néz maga elé” – írta a Mester párizsi levelében.)

1983. január 6-án, a Szeget szeggel premierajándékának gondolatában Major levelet írt Igó Évának: „Van, aki bejön a színpadra, vannak is bizonyos adottságai, még elég jól el is játszik egy szerepet, csak éppen nincsen igazán jelen. Nem sűrűsödik meg körülötte a levegő. Maga aztán igazán jelen van. Akkor is, amikor csak bejön a 1. jelenetre, és leül a karosszékre. De még Shakespeare hatalmas költészetében, ahol a szerelemnek minden lehetséges formája kivirágzik

(Júlia, Desdemona, Viola, Olivia, Izabella stb.) Maga egész tökéletesen tudja életre kelteni Romeo Rózájának, vagy a Vízkereszt Orsinójának tragikusan bús, gyógyíthatatlan, gyötrő szerelmét. Most, hogy még a dalt is Maga fogja énekelni, az előadás magasabb szintre emelkedik. Szeretettel és köszönettel!”

(A levél előirata: Még a miskolci próbák előtt Major Tamás randevút kért Igó Évától, s a főiskolások törzshelyén, az Erzsike presszóban találkoztak. Major egy szál piros rózsával érkezett, bocsánatot kérve: a Szeget szeggelben nem azt a szerepet osztja rá, amit érdemel. Oka pedagógiai: kolléganőjét még érlelni, építeni, erősíteni szükséges, s ezért jelölte a nehezebbre, Izabellára – Marianna helyett.)

A szeretet és a köszönet talán a társulatnak is szólt. Hogy Major amit remélt a vidéki színházi-játékoktól, azt boldogan megélhette. Színészei próba után nem rohantak filmezni és stúdiókba, hanem együtt maradtak, beszélgettek olykor egymásnál ebéd vagy vacsora utáni társalgásban vitatták az előadás és a szerepek megoldását, a közönség érzékenységét; közösen kirándultak Lillafüredre, a bükki erdőkbe; este, előadás után megbeszélhették a játék hibás és öröms pillanatait, tanulságait. Azt mondja Blaskó Péter: a régvoltról, a múlttól, a '45 után történekekről hiába faggatták. Major egy-egy derűs-jovialis szóval elütötte a kérdést, és a jelent beszélték tovább, olykor a Mester szarkasztikus humorával derítve, közös örömben.

1983. JANUÁR 7-ÉN Miskolcon bemutatták Shakespeare víg-szomorújátékát. Másnap Major Tamás hazautazott Budapestre, hogy jelentkezzen új munkahelyén. Ötvenkét év múltán távozott a Nemzeti Színházból. Január elsejétől a Katona József Színház tagja.

Karinthy Márton könyvében, az Ascher Tamás idézte Babarczy-vélekedés ezzel végleg érvényét veszítette; a „lehetetlen” valósággá oldódott; Major Tamás politikailag kínos volta végképp elpárolgott, és szakrális igazolássá lett az új nemzedéknek. Ilyenképpen a politikai garancia folytonossága is igazolt és biztosított. A színház morális intézmény is, de a rendszer végjátékában az erkölcs mellőzésével szakkérdéssé magasztosult a változások szempontja, így az apák és fiúk nemzedéke családiasan egyesült. A vis Major megszűnt. Gobbi Hildával, a mozgalmi és bolsevik idők két sztárja, hitelminősítőként fénybe vonta az új nemzedék színházát. Vidéki vendégségeit, azaz „tüntetés”-sorozatát Major bevégezhetette. Végképp levedlette Nemzeti-életét. Immár új korszakba fordult, az ifjak pesti társulatába átigazolt. A főiskolán is ifjak szívében éltette magát. Fia-tal és idősebb miskolci játszótársai emlékezetes, országos-visszhangos előadásokkal is (*Peer Gynt*, *Romeo és Júlia*, *Tragédia*) folytatták életüket, rangosították a hazai színjátszást és a közönséget. A *Cseresnyéskert* előadásának metaforájában jó ideig hiába remélték, hogy a vonattal tovább utazhatnak. Egyre késett az expressz; 1987-ben Blaskó Péter a Katona József Színházba távozott, s a társulattal bejárta a világot. Igó Éva 1983 tavaszán Jászai-díjat kapott, 1984-ben, lélek-eleme merülőben, Kaposvárra szerződött, '87-ben a Vígszínház tagja lett, s azóta is ott játszik. „Ahol én kakukktójas vagyok” – búcsúként mondta, amit erősített szép, szomorú-barna sugárzó tekintetével.

(’82-ben leváltása előtt Pozsgay Imre művelődési miniszter utolsó döntéseként 1983. január 1-jével aláírta a Katona József Színház életre hívásának dokumentumát. Pozsgay emléke: Malonyay-Vámos kinevezésének „csomagtervét” Tóth Dezső terjesztette elő, ő ellenezte. Majd Óvári Miklósnál Kornidesz Mihály és Aczél jelenlétében „fölöttébb éles vita zajlott, én nagyon határozottan, makacsul szembeszálltam, tiltakoztam. Később a pártfegyelem kényszere alatt járultam hozzá a kinevezésükhöz, ha jól emlékszem, valamilyen titkársági döntéssel szorítottak sarokba” [Rivalda-zárlat]. 1982. VIII. 24-én a Népszabadság közölte Tóth Dezső miniszterhelyettes MTI-nyilatkozatát. Amely a rekonstruált épületben az új Katona József Színház megalakulását és a Nemzeti Színház kamaraszínházának, a Várszínház működésének változását és a nyíregyházi Móricz Zsigmond Színház életre hívását ismertette. Továbbá Tóth a színházi életben kialakult művészeti-közéleti, személyi kérdések ügyében vélekedett. Közölte: „a szakmai és a szélesebb közvélemény a Nemzeti Színházról történelmi tradícióinak mai, szocialista értelemben vett folytatását várja el, illetve nem szívesen látja, hogy ez a nemzeti intézmény esetenként szélsőséges hangsúlyú színházművészeti törekvések kísérletező terepévé válik. Ezért mert a társulat megoszlásának veszélye is fennállt, került sor Malonyay Dezsőnek és Vámos Lászlónak a kinevezésére, illetve arra, hogy Székely Gábor és Zsám-béki Gábor új színház élén valósítsák meg – természetesen az általános színházpolitikai keretek közt – elképzeléseiket.” Pártzsargonba csomagoltan a politikai vonatkozások nyugtalanító voltára is utalt Tóth Dezső, nehéz szöveghűen idézni: „A külföldi és magyar klasszikusok elszegényítő, nemegyszer politikai kétértelműséggel aktualizáló rendezései, a kilátástalanságot sugalló kortárs nyugati művek ránk rendezései, a közönség drasztikumokkal való sokkolása egyre szélesebb és határozottabb ellenállást váltott ki. Nemkülönbön az, hogy a kritika egy része – lebecsülve az ettől idegenkedő társulatokat és közönségrétegeket – ilyenféle megoldásokban vélte felfedezni színházművészetünk korszerűségét.”

Alább néhány tény következze, mely a politikusi blabla mögött feszülő romlás valós jeleit körvonalazta:

1. Czímer József Dante apródja című könyvéből: 1979. október elején „Bozsokon összehívtak egy tanácskozást a magyar drámáról. Az előadó a Nemzeti Színháznak a Magyar Nemzet színikritikusából lett új igazgatója volt [Sziládi János]. Ugyancsak kritikusból lett új dramaturgjával [Berkes Erzsébet] együtt éles nyilatkozatot tettek magyar drámák játszása ellen a magyar Nemzeti Színház nevében! Jelen volt Csúrka, Gyurkovics, Páskándi, jelen voltak más drámaírók is, és az igazgató az ő jelenlétükben azt is kijelentette, hogy magyar vígjáték nincs, továbbá feltették a kérdést, mit szólna a közönség, ha a Nemzeti Színházban egyik nap Shakespeare-t vagy Csehovot játszanának, a másik nap ugyanazon a színpadon egy magyar író. Ez ugyebár elképzelhetetlen. Én természetesen rögtön szembeszálltam ezzel az elképesztő nézettel, amelynek délelőtti elhangzása után Európa bármelyik Nemzeti Színházában délután már nem volna ugyanaz az igazgató.”

2. Azt mondta Tóth Dezső: „a társulat megoszlásának veszélye”. Néhány tény, mely súlyos testi és lelki-szellemi jelek 1978 és 1982 között: Törőcsik Mari 1979-ben, huszonegy év múltán búcsúzott a Nemzetitől; Bessenyei Ferenc nyugdíjazását kérte [„a Gáborokkal

volt egy éjszakai nagy beszélgetésünk, melyen végül is megmondtam: a saját visszaminősítésemhez nem vagyok hajlandó statisztálni! Inkább nyugdíjba megyek!” – mondta Deák Attilának.] További veszteség: 1980-ban Kálmán György távozott, Sinkovits Imre pedig a Lipótmezőre került.

3. Major Tamás és Gobbi Hilda a fiatalokkal menetelt a Katona József Színházba. „Egymás gyűlöletét felfüggesztették és újra összefogtak!” – legyintettek a maradók. A régiék közül távozott Máthé Erzsi, Gelley Kornél, Horváth József.

4. Általános meglepetésre, a sikerelőadások ünnepeltje, Kállai Ferenc maradt! Akit kis idővel korábban a Színházművészeti Szövetség elnökének választottak. A színházi lapban még tapintatosan nyilatkozott: „Minden évben felmondtam. Ez is a rossz házasság tünete. De aztán minden siker után feloldódott a feszültség, s egy időre szelidebbre csitultunk. Az idegeim mindezt nagyon megsínylették. Hosszú színész pályámon volt alkalmam az összehasonlításra. Így hát tudom, hogy a siker megteremtésének nem magától velejárója az idegeket tépő, vibráló légkör” [FSzM, 1982/35]. Húsz év múltán Kállai már nyíltan beszélt Bóta Gábornak: „Székely és Zsámbéki idején futottam életem legjobb köreit. Mégis, ők beletapostak sok mindenbe. A konzultáció helyett kemény utasításokat adtak szívtelen hangnemben. [...] azért csinálták mindezt, hogy a velük vidékről feljövő kollégák nyugalma helyreálljon. Emiatt is kellett nekünk legalább annyit szenvednünk a túlforszírozott szekatúrákkal teli próbákon, mint nekik. Hogy ők megnyugodjanak, nem tesznek kivételt a fővárosi színészekkel. [...] Az állandó tréningezésbe bele lehetett rokkanni. Mi az, hogy nem leszünk boldogok? [...] Szerintem ez a szakma kedélyből táplálkozik. Ha ez elfogy, akkor erőlködhetünk reggeltől estig, és bele lehet halni a görcsökbe. [...] Harag György, amikor rendezett nálunk és éppen tanácstalan volt, azt mondta: »hát gyerekek, most nem tudom, mit csináljak«... Ettől nem csökkent a nimbusza. Mindenki segíteni próbált neki, ilyen őszintének kell lenni, ha egy közös ügyért dolgozunk. [...] A kiváltságos helyzetet, amit Székely és Zsámbéki tulajdonított magának, a sértetlenséget, az idő igazolta, hogy nem jó. Az igazán világhírű rendező, Stupica a délelőtti próbán azt mondta, hogy »álljunk meg, ma nem az a nap van, menjünk haza«. Embernek tekintette a színészeket és magát is. Tudta, hogy nincsenek általános szabályok a színházban. Mindent improvizálni kell, annak a napnak, pillanatnyi idegállapotnak a darabnak megfelelően” [Kállai].

Egy kérdés nem hangzott el a Kállai-interjúban: „Kollégád, Major Tamás miért nem szólt tanítványainak, hogy boldogtalan színházban az esti vastaps sem gyógyítja a színészi lelket?! Múltja nyomasztotta Major lelkiismeretét, s ezért hallgatott? Avagy helyeselt, örvendett [?] magában, hogy az épület után robbantják színésztársai lelkét is, s ötvenkét év múltán Major a rom-lelkek gyülekezetét, egykori játszótársait odahagyva [Sinkovits: „vagyunk a kaszabolt, sebesült augsburgi sereg maradéka”] új lóval, s Major a fiatalok truppjával, a Nemzetiből továbbbügetett? És következett egy újabb hígítási [züllesztési?] akció: egy szép reggelen Dérynések, kecskemétié és a Huszonötödik Színház lelkesei arra ébredtek, hogy a Nemzeti Színház tagjai! A kaposvári, szolnoki különítmény távozott, s érkezett a népszínházi utánpótlás.

5. Színházművészetünkéről címmel 1982-ben a párt könyvészetipropaganda fő fóruma, a Kossuth Kiadó szöveggyűjteményt adott közre. Szerkesztője: Antal Gábor, a belügy

sok évtizedes, III/III-as besúgója. Akár Tóth Dezső is szerkeszthette volna; színi életünk egy évtized válogatott, húzott-csonkolt dokumentációja. Melyben sok a locsogás; ám ha hiányzanak tünetleírások, a kórisme sem tisztázható. Márpedig szó sincs a Főiskoláról, hogy a magyar színjátszás valós történetét éppúgy nem tanították, mint a hazai rendezés esztétikai-politikai kérdéseit, melynek egyik fő felelőse Major Tamás volt. A 447 oldalas könyvben egyetlen idézet, komoly hivatkozás se olvasható Latinovits Zoltán röpiratából [Ködszurkáló]. Hat éve halott, de árnya, igazmondó szigora még mindig kísérti a magosban füledt színi világ felkent klubját. Néma csönd honolt a kötetben a politika felelősségéről, a betiltott magyar darabokról, a belterjes áporodottságról, mely néhány színházi mindenes felelős [igazgató-főiskolai tanár, szakmai szervezet elenjárója] évtizedek óta azonos. Aczél György válogatottja, aki éppen '82-ben került vissza a PB titkári posztra. És a bizalmiság uralta a színi kritikát; fél tucat személy ízléstdiktatúrája a tévében és a lapokban. Évek, évtizedek árjában a Színház című lapban Major, a megújuló, folyamatos ünnepelt, de a szaklapban vagy a tévé színházi magazinjában Nádasdy Kálmán, Ruttkai Éva, Sinkovits Imre, Mensáros László és más kiválóságok meg nem szólaltattak. Programos, teroszerű a kiiktatásuk, „óriások eltörlése” – írta jegyzetében Dalos László. Szerkesztő, kritikus úgy tartott tekintélyt, ha velük, óriásainkkal dialógust nem folytatnak. Kioktatás, piszkolás vagy elhallgatás... – változatos módszerek.

6. Ellentétben az irodalommal, a határon kívüli magyar színjátszás múltja és jelene intézményesen, a folytonosság jegyében nincs jelen a haza színi gondolkodásban és cselekvési tervekben.

7. A színháztudomány teroszerű építése elmaradt, az intézet élére ügyszerető és tudó emberek helyett sine cura személyek kerültek. Az első világháborútól kezdődően adattári és legendaéltető anyagok íródtak, szerkesztődtek. Máig ható gond is: a „82-es véleménygyűjteményből hiányzik a tudományos gondolkozás, mely tárgyszerűen elemzi egyes színházak működési és szellemi állapotát, az előadások fogadtatását, a közönség érdeklődését, látogatási és ízlésbeli tagozódását. Melyből a működés irányai is tisztázottan körvonalazhatók. A minisztériumban és a pártvezetésben is hiányzanak a szakemberek, így 1957-től 1989-ig a magyar színházi élet Aczél György kizárólagos játékterülete.

8. A Főiskola belterjes volta, amely a huszadik századi magyar színházi gondolkodást Hevesi Sándortól kezdődően a jelenig tárgyalja a fiatalokkal. Hiányának egyik oka, hogy Major Tamás életművének másfél évtizede is ismertetést, értelmezést igényelne. Ami személyi mellett komoly politikai gond is. A Főiskola rendezői szakjára megannyi, a fővárosi ismeretségi hálózat folytán felvett hallgató középszer, és alkalmatlannak bizonyult. Néhány esztendő múlva Major ezeket névtelenül kritizálja az avult szemlélet vádjával. A bukaresti, prágai, lengyelországi főiskolák nyitottságával ellentétben a budapesti bezápult. Diákjainak világjárása kegy, az igazgató-rendező tanárok presztízszakából is, jeles külföldi előadások felvételeit nem illesztették az oktatásba.)

A betelepítés-kitelepítés játék folytatódott. Mert a Népszínház társulatának javát a Nemzetibe olvasztották, ilyenképpen egy új színháznyi, különféle stílusokat, rendezői irányokat járt idősebb és fiatal színészekkel a Nemzeti feltöltődött. Abszurdoid eredménnyel: Várszínház ugyan a Nemzeti kamarája lett, miközben az épületet egy másik színház igazgatósága és jelmeztára foglalta el,

és a Nemzeti egyes tárai, műhelyei Pesten pincében, bérelt helyiségekben nyomorgott, a jelmezek Zuglóban, illetve az Operettszínház (!) padlásán várták jelenésüket. Aztán 1989-ben újabb átömlesztés: a borsodi expresszsel megérkezett miskolci különítmény. Két-három kvalitásos művész mellett java segédszínészi színvonalon, az alkalmatlan sűgőig, tudatzavaros légkör erjedt; úgy hitték hivatásuk, hogy Kállai Ferencet, Béres Ilonát, Sinkovits Imrét, Agárdi Gábort és társait váltsák le – ha már rendszerváltáshoz érkeztünk. Arány- és tudatzavaros társaság; szellemi feladat és etikai tisztázottság híján is, vakvágányos szellemvasút futott be a Wesselényi utcába.

Kevéssel a halála előtt Pozsgay Imrével telefonon beszélgettünk a Nemzeti ügyéről. Minthogy számos későbbi nyilatkozatában is az 1978-as váltást jó érzéssel és eredményként említette, az idő s nyolcéves emlékeim nyomán belátó nyomvonalra igyekeztem igazítani a politikust. Elmondtam: a francia Nemzeti Színház, a Comédie sok keserves mélypontot élt az elmúlt évtizedekben is. Ám senkinek nem jutott eszébe, hogy Peter Brook kísérleti műhelyét, A. Mnouchkine Nap Színházának társulatát vagy Patriche Chéreau Théâtre Amandiers-ének együttesét telepítsék át a Napóleon által kodifikált Comédie Française életébe. A folytonosság jegyében, a francia nemzeti törvényesített rendjébe illesztett igazgatók, művészeti vezetők szisztematikus szellem- és társulatépítő munkájának érdeme, hogy időről időre megújult Molière Háza. S a franciák és külföldiek tíz- és százazrei tisztelettel, érdeklődéssel és emelt lélekkel több száz éves hagyomány tiszteletében állnak sorba jegyért, s nézik, tapsolják Rostand *Cyranó*-ját éppúgy, mint Jarry *Übű királyát*. Mert Major Tamás évtizedeken át akár-hogy szidalmazta a Comédie-t, ott törvényes és szuverén szellemi rend uralta a színház jó és rosszabb korszakait. A mi Nemzetink, a politikai ötletek rángásos tüneteinek szorongásos állapotában a színház idegrendszerét, hagyományainkat, művészi-szellemi feladatainkat nem ismerő politikusok játékszereként nem tudott nyugodtan és szuverénül dolgozni. Székely és Zsámbéki legjobb erőinek egyesítése Budapesten megkésett felismerésként, helyesen a Katona József Színház életre hívását eredményezte. De milyen áron? Négyéves méltatlan küzdelem, melyben sérültek, ám tanultak is a továbbálló fiatalok; a régi, a maradó társulat jobbik fele lelki és orvosi kezelésre omlottan vette tudomásul az újabb hullám érkezését, s majd a legújabbat. Hallgatván monológomat Pozsgay Imre, annyit mondott: „Hát igen.” Bánta? Szánta? Bizonyára belátta tévedését. Sokszori találkozásom tapasztalata: az ő hallgatásait figyelni volt érdemes, gyakran többet mondott (?) sugallt, mint amennyit szavakban kifejezett.

(Kérdezhetem magamtól, ugyan, miért nem faggattam erről is a politikust az elhíresült Méltó helyzetet! című interjúban, amely a betiltott Tiszatájban 1986 augusztusában nem jelenhetett meg, s majd 1989 nyarán az újra nyomott régi számban jutott nyilvánosság elé? A remélt változások feszültségében, 1986 májusában, napokkal Major halála után, magasabb művészi, intézményes kérdéseiből próbáltam pendíteni néhány gondot és feladatot. Ha mégis kérdezem, tudtam, kitérően válaszolna, hiszen akkor

miniszterként döntött, utóbb a népfront első embereként pedig készülődik. Még csak erjedt az idő a szókimondásra, a Szó kimondására: „Felkelés volt!”)

„Hát igen” – mondta..., s én a csönddel élve, sietve, minden jót kívánva, hosszú párizsi séták, pesti találkozások, disputák emlékezetében búcsúztam. Akkor beszélünk utoljára.

Köszönet IGÓ ÉVÁnak és BLASKÓ PÉTERnek, akik miskolci és azon túli életük felidézésével oly előzékeny kedvességgel segítették e fejezet megírását. SEREGI ZOLTÁN, a békéscsabai Jókai Színház igazgatója is volt szíves emlékezni főiskolás éveire. És A. SZABÓ MAGDÁnak, társamnak, aki sokirányú áldozatos törődéssel, figyelemmel, szeretettel segítette a *Vis Major* címmel írt-vajúdott életrajzt.

Irodalom: Ablonczy László: *Nemzeti a magasban* (CP K., 1996); Bergson: *A nevetésről* (ford., jegyz. Szávai Nándor. Gondolat K., 1968); Bogácsi Erzsébet: *Rivalda-zárlat* (Dovin, 1991); Bertolt Brecht színművei II. (utószó: Vajda György Mihály. Magyar Helikon, 1964); Bertolt Brecht: *Munkanapló* (vál., ford. Eörsi István. Európa K., 1983); Czímer József: *Dante apródja* (Szabad Tér K., 1990); Gerold László: *Színházesszék* (Fórum K., 1985); Carlo Goldoni: *Emlékezései* (ford. Gera György. Gondolat K., 1963); Goldoni *Válogatott vígjátékai* (Új Magyar Könyvkiadó, 1955); Hiltrud Häntschel: *Brecht asszonyai* (ford. Dedinszky Zsófia. Európa K. 2006); Illyés Gyula: *Íránytűvel 2.* (Szépirodalmi K., 1975); Louis Jouvet: *A testét vesztett színész* (ford. Bereczki Péter, Lombár Izabella, Matyelka Timea. Kijarat K., 2005); Kacsir Mária: *A varázslat elemzése* (Kriterion K., 1985); Karinthy Frigyes: *Jelbeszéd, I.* (szerk. Ungvári Tamás. Szépirodalmi K., 1978); Kállai (A fejezetek írói: Bóta Gábor–Gervai András–Szigethy Gábor. Budapest Print K., é. n.); Kocsis L. Mihály: *Van itt valaki* (Minerva K., 1987) Nagy Péter: *Zsöllyére ítélve* (Gondolat K., 1981); Örkény István: *Egyperces novellák* (szerk. Radnóti Zsuzsa. Szépirodalmi K., 1984); Mészöly Dezső: *Betűk rabságában* (Szépirodalmi K., 1987); Shakespeare: *Tragédiák* (V. köt. Európa K., 1961); Giorgio Strehler: *Az emberi színházért* (ford. Kardos Gitta, Lajos Mária, Schéry András. Gondolat K., 1982); Somló István: *Színészek, szerepek* (munkatárs: Lengyel György. Gondolat K., 1959); Spiró György: *Shakespeare szerepösszevonásai* (Európa K., 1997); *A színház nem szelíd intézmény. Írások Major Tamástól – Írások Major Tamásról* (összeáll. Antal Gábor. Magvető K., 1985); *Színház-művészetünkről* (szerk. Antal Gábor. Kossuth K., 1983); *Le théâtre français du XXe siècle* (Une collection dirigée par Philippe Tesson, Anne-Claire Boumedil, Olivier Celik. Sous la direction de Robert Abirached. Ed. L'avant-scène théâtre, 2011); Tarján Tamás: *Szentivánéji vízkereszt* (Magvető K., 1988); Vas István: *Vonzások és választások* (Szépirodalmi K., 1978).

Újságok: DH: Déli hírlap; ÉI: Élet és Irodalom; ÉM: Észak-Magyarország; FSzM: Film Színház Muzsika; MH: Magyar Hírlap; MI: Magyar Ifjúság; MSz: Magyar Szó; Na: Népszava; Ng: Népszabadság; Nk: Napjaink; PN: Pesti Napló; Szí: Színház; SzMNg: Szolnok Megyei Népiújság; Úg: Újság; ÚTü: Új Tükör.

A két részben közölt írás fejezet a *Vis Major* címmel az MMA Kiadó felkérésére készülő monográfiából.

„A költészet társadalmi hivatása”

A költészet szociális szerepét övező kérdéslehetőségek, dilemmák általában is nagyon izgatóak. A valamikori praktikus ösköltészeti funkcióktól a sajátlagos, áttételes esztétikai értékek birodalmába átnövő művészet számára vajon mennyire lehet alkalmas és termékeny a közvetlen társadalmiság? Az individualizálódott, lelki problémákkal telítődött, poétikai, esztétikai funkciókat beteljesítő poézis vajon jól teszi-e, ha nagy közösségek, társadalmi rétegek problémáit vállalja magára, szociális igazságtalanságokra függeszti a tekintetét? S a kérdés még élesebben vetődik fel, ha a kérdező kelet-közép-európai magyar. Sokszor elmondták, hogy poézisünk már a reformáció korától közvetlenebb, vehemensebb nemzeti, társadalmi kötelékeket mutat, mint a nagy nyugati irodalom. De vajon mit is jelent ez a társadalmiság? Mik a legjellegzetesebb megnyilvánulási formái? Értékes egyedi sajátságként vagy súlyos elintézetlenségeket hordozó jelenségként, elmaradottabb világ folyományaként tekintünk rá? Az érték-központú szemlélettel szemben „szükségletorientált” sajátságként fogjuk fel, amelynek szűkösségével voltaképpen már a *Nyugat* folyóirat alkotói köre tisztában volt, és a kommunizmus pártállami keretei közül kinövő, megújult magyar irodalom végleg fel is számolta ezt az örökséget? Nem csupán a kommunizmus voluntarizmusa totális úttévesztés, de mára Petőfi Sándor, József Attila, Illyés Gyula társadalmi étosza sem több mint a jelennel alig-alig érintkező múlt része? („S megnyugtatóbb, ha bizony az író nem népben-nemzetben gondolkodik, hanem alanyban-állítmányban” – utalt 1984-ben szellemes bon mot-ban a „szociologikus elköteleződés” veszélyzónáira Esterházy Péter a *Kis Magyar Pornográfiában*.)

*

Mindeme dilemmahalmazt minapi olvasmányom, T. S. Eliot 1943-as esszéje, *A költészet társadalmi hivatása* hívja életre bennem. A hírneves angol költő-kritikus tanulmányában nem mulasztja el megemlíteni, hogy a művészet a kezdet

kezdeten gyakorlati társadalmi célok szolgálatában állott: utal az ősi ráolvasások, varázssénekek mágikus funkciójára, és a vergiliusi Georgicon agrikulturális tanítási szándékát is számon tartja. A későbbi évszázadok elkötelezettségéről medítálva azonban irodalom és szocium kapcsolatát magasabb nézőpontból tárja fel. „a költészet [...] a költő fajtájának és nyelvének közössége számára olyan értéket jelent, ami másoknak megközelíthetetlen”, „az emberek legmélyebb érzelmeik legtudatosabb kifejezését inkább megtalálják saját nyelvük költészetében, mint bármely más művészetben vagy más nyelvek költészetében” – indítja a poézis társadalmi hivatását firtató gondolatait. Az alkotó ekképpen „közvetlenül a *nyelvének* van elkötelezve; első feladata, hogy megőrizze azt, a második, hogy kitágítsa és finomítsa. Mikor kifejezi azt, amit más emberek éreznek, egyszersem meg is változtatja az érzést, azzal, hogy tudatosítja: az embereket ráébreszti arra, mit is éreztek addig, és ezzel önismeretre neveli őket” – gondolja el az irodalom társadalmi tartalmát a közvetlen szociális dilemmákon túlemelkedve, a nyelvre és az önismeretre szorítkozva.¹

A higgadt, tárgyilagos hangtól Eliot akkor sem tér el, ha a művészet társadalmi befolyásáról, hatásáról töpreng, a költészet „magánvalóságát”, szélesebb társadalmi rétegektől való elkülönülését konstatálja. „Keveset számít, hogy a költőnek a maga korában mekkora közönsége van. Csak az számít, hogy mindig találjon legalább maroknyi közönséget magának valamennyi nemzedék körében [...] Mindig kell, hogy legyen egy kis, költészetre fogékony élcsapat, amely független és valamelyest előre jár a korának, készen arra, hogy az újdonságot hamarabb befogadja. A kultúra nem úgy fejlődik, hogy mindenki felzárkózik az élvonalhoz [...] a kultúra fejlődése egy olyan *elit* meglétét jelenti, amely mögött az olvasók passzívabb zöme hozzávetőleg egy nemzedékkel van lemaradva” – kezeli nyugodt természetességgel az újtó, alkotó költészet és a mindennapi emberség közti szakadékot.² „Elég annyi, hogy egy homogén nép körében a legkifinomultabb, legbonyolultabb, illetve legfaragatlanabb, legegyszerűbb emberek érzéseiben is van valami olyan közös vonás, amely nincs meg az azonos réteghez tartozó, de más nyelvet beszélő emberek érzéseiben. Egy egészséges civilizációban a nagy költőnek bármelyik műveltségi szinten élő honfitársa számára van mondanivalója”, „a költészet a társadalom, a közösség valamennyi tagjának, az egész népnek a beszédét, az érzékenységet, az életét befolyásolja, függetlenül attól, hogy olvassák és élvezik-e a költészetet vagy sem, sőt még attól is, hogy ismerik-e legnagyobb költőik nevét vagy sem” – törli el a mínuszos előjeleket és alkalmaz megértő modulációt azzal a szituációval kapcsolatban, amelyet más alkotó értelmiségiek, hatékonyabb, elevenebb részvétellel, expanzívabb szerepre vágyó írók, irodalmárok kínzó anomáliaként, a kultúra

1 T. S. Eliot: *Káosz a rendben*. Budapest, 1981, Gondolat Kiadó, 338–339, 337.

2 I. m. 340–341. (A citátumok külön jelzés nélküli kiemelései most és a későbbiekben is az idézetek szerzőitől származnak.)

elszakíttottságaként, önmagára zárulásaként, fájdalmas társadalmi hatástalanságként élnek meg.³

*

A huszadik század legnagyobb hatású angol kritikusának megállapításait nincsen okunk kétségbe vonni. Sőt, a nemzet és anyanyelv meghatározó jelentőségét hangsúlyozó fejtegetéseit készséges egyetértéssel fogadhatjuk. De a sűrűbb vérű kelet-európai literátorban az elioti gondolkodás emelkedettségét méltányolva is maradhat hiányérzet: a neves költő-kritikus nézőpontjából a szó társadalmi lelkét közvetlenebbül képviselő törekvések nemigen látszanak. Kölcsey Ferenc, Vörösmarty Mihály, Petőfi Sándor, Arany János, Tompa Mihály, Ady Endre, József Attila, Illyés Gyula, Radnóti Miklós, Dsida Jenő, Kányádi Sándor és társaik szenvedélyes társadalmi küzdelmei, forrongásai, dilemmái: a társadalmi mindennapiság bevonására s a művészet kiterjesztésére irányuló akarat, a nemzet közösségi kategóriájához tapadás, a szociális együttérzés, a „megalázottak és megszomorítottak” iránti evidens részvét kifejezése, a „kor érzeményének” mély átélése az elioti esszében láthatatlan marad. Kölcsey Ferenc Zrínyi-dalai a magyarság halálát idézik meg, Tompa Mihály szomorú, depressziós versében oldott kéveként hull szét az országos nagyközösség. József Attila a peremváros felé fordulva a sárba száradt üvegcserepek, a térképet rajzoló penész, a romlott fényű korcsma komor világát vizionálja; az „öntudat kopár örömeivel” kapcsolódik e tájvilághoz, „szegények éjéből” merít erőt, és a munkát! kenyeret! tömegjelszavára betegen, depressziósan is szenvedélyesen reagál.⁴ Dsida Jenő 1936-ban tulajdon egyetemességre irányuló verskísérleteit ítéli tévelygésnek, s a személyiséget gazdagító kultúreurópaiság helyett a görcsös, fájdalmas, kisebbségi létbe szorított magyarság képviselőt állítja. Radnóti Miklós 1944 augusztusában írott eklogájában a költő és a próféta egységét a biblikus, archetipikus (a romantikus poéták számára is igen-igen fontos) metaforával szemlélteti: az Úr izzó szentet tesz az írástudó nyelve alá, így készíteti arra, hogy látva-lásson és valljon a világháború pokláról. Illyés Gyula a dülő út szegénységvilágát vallo-másos feltárulkozásban mutatja be szerelmének, a gépházban futkosó hajós-fűtők látványa egyszerűen megrendíti, szétzilálja kényelmes értelmiségi tudatát, a vidéki vicinálison utazó alkalmi útitársban, az igénytelen üveggyöngysort viselő, várandós pusztai asszonykában a legfontosabb emberi, közösségi ügyek esszenciáját látja, és az *Irodalmi Újság*ban 1956-ban megjelent egy mondatos versében a közösséget fojtogató önkényuralom felülmúlhatatlan rettenetét jeleníti meg lázas, siető, kétségbeesett szavakkal.⁵

*

3 I. m. 339, 341.

4 „S rohanok, majdnem azt sikoltom – / »Várjatok hát! Megyek, megyek!...« / Mit gyerekes dac! Igazi voltom / Küzdő, emberi szeretet” (*Diványon fekszem...*). A többi idézett vers: *Zrínyi dala*, *Zrínyi második éneke*, *A gólyához*, *Téli éjszaka*, *Elégia*.

5 *Psalmus hungaricus*, *Nyolcadik ekloga*, *Dülő út*, *Nem menekülhetsz*, *Szekszárd felé*, *Egy mondat a zsarnokságról*.

A magyar költészeti példák tanúságtételétől nehezen tekinthetünk el, pláne hogy e „politikai versek”, ha más-más módon is, de a bensőséges áthasonítás és az imaginárius költőiség kívánalmainak is eleget tesznek.⁶ A „sűrű vérű kelet-európaiság” és a görcsös, motorikus rögzültség közötti határvonalat mindazonáltal nem könnyű meghúzni. T. S. Eliot higgadt, emelkedett nézőpontja továbbra is komolyan mérlegelendő marad, meditációra, átgondolásra késztet. S a poézis társadalmi beágyazottságát, hatását realitásérzékkel kezelő attitűd a pártállami idők voluntarizmusának fényében még inkább vonzó lehet. A „Keveset számít, hogy a költőnek a maga korában mekkora közönsége van” belátásban a szabadság bölcsessége rejlik, a kommunista irodalomszemlélet kényszeres kollektivitása, korlátlan kiterjesztései pedig ma már szégyenletes hazugsággyűjteménynek tűnnek. A pártállami chiliasztikus káté – emlékeztünk rá – a szó társadalmi lelkét felmagasztalta, eufemizmusokkal koszorúzta, evidenciával ruházta fel. Az irodalom és a társadalom metszéspontjait korlátlanul láttatta, az alkotó individuum és a „nép” harmonikus egybeforrottságát a társadalmi idealizációk segítségével törvényesítette. A küldetéstudat és képviselés evidenciáját a korszakban így vagy úgy, de az irodalmár értelmiség jó része szenvedélyesen hangsúlyozta. A művészi belterjesség meghaladása s a költészet emberi-társadalmi kiterjesztésének igénye az éra legnépszerűbb költőjét, Váci Mihályt versben és prózában is állandóan foglalkoztatta. Illuztrációképpen idézzünk meg néhány sort a *Kortárs* folyóiratban 1962-ben megjelent esszéjéből!

„Legyen számunkra az irodalmi élet elsősorban az irodalmi színpadok, könyvtárak, olvasóestek, üzemi találkozók, vidéki irodalmi estek közönségével való közeli kapcsolat. Legyen számunkra az irodalmi élet állandó levelezés azokkal a fővárosi, vidéki tanárokkal, diákokkal, tanítókkal, munkás- és parasztolvasókkal, [...] akik megértése számunkra életre szólóbb biztatás földbe

6 József Attila a külváros kopár, nyomasztó világát kreatív, szuggesztív megjelenítő metaforák sokaságával formálja egyedi látomássá, Illyés a terhes kicsi nő végtelenül egyszerű tanúságtételét a szembeötlően minimalizáló (a vonat zakatolását megidéző) ritmikával hitelesíti, s 1956-os verse egyetlen mondatát a gátszakasztó, mélyből feltörő, megállíthatatlan, sodró erejű kimondás szuggesztíójával ruházza fel. „Hihetetlenül erős, ugyanakkor természet adta retorikai szervezethez van benne. Olvasás közben az ember azon veszi észre magát, hogy megváltozik a lélegzése. A tagolás repetitívve teszi, egyre súlyosabb és súlyosabb szavak törnek föl elfojthatatlanul, egyre jobban tombol az örület, amely a legpontosabb leírás arról a világról, amelyről a vers szól. Az egész olyan, mintha hosszú elfojtás és hallgatás után valami kegyelmi pillanatban hirtelen törne föl a költőből. Olyan, mint valami gátszakadás: az ember csak mondja, mondja, amíg el nem fogy a levegője, azután mondja tovább kétségbeesett haraggal és elszántsággal. Mondja, amíg mondhatja, amíg le nem ütik, el nem hurcolják, ami a vers kontextusában szinte magától értetődő szituáció. Ezt az érzelmi kitörést, kirobbanó indulatot és kétségbeesést, ami a versből sugárzik, képtelenség utólag, visszamenőleg hazudni. Ezért gondolom, hogy ezt valóban csak 1950-ben, a diktatúra, a zsarnokság legabszurdabb és legörjítőbb pillanatában, a legmélyebb csalódottság, kilátástalanság és sötétség idején írhatta – jellemzi az *Egy mondat...* formatartalmat alkotó szervezethez találóan Petri György. Petri György: *Munkái, III.* Budapest, 2005, Magvető Kiadó, 395–396.

ásott kőtábláknál. Legyen számunkra az irodalmi élet a mostani »irodalmi életen« messze kívül eső emberek ismeretsége, barátsága, levelei, telefonjai, üzenetei, kézfogásai, jó szavai és köszönete! – írja Váci a folyóirat 1962-es szeptemberi számában.⁷

„Mi nem szórakoztató szépművészek vagyunk a számotokra. Mi veletek akarunk megszenvedni, kitalálni gondjaitok megoldásait, szerelmeitek orvosságait, álmaitok megvalósulását, amelyek évtizedek óta oly éltetve égtek elődeitekben és a *mi* író elődeinkben. Ti pedig nemcsak olvasók vagytok! [...] A *mi* nevünket így ne emlegessétek; »Igen, megjelent. Szép könyv. Belenéztem. Érdekes.« Nekünk ez nem kell. Vitatkozzatok velünk, írjatok dühös leveleket, vagy azonnal hívjatok fel telefonon. Mi azt akarjuk, hogy a *mi* műveink a családban vitát robbantsanak ki, az üzemekben arra hivatkozzanak, a diákok azzal érveljenek, a magányos emberek azzal kapaszkodjanak a közösségbe. Mi bele akarunk szólni az életetekbe, erőteljesen akarunk vitatkozni veletek, vagy helyeselni nektek, a szomorúságotokat bölcsességünkkel és szenvedéseink tapasztalataival gyógyítjuk. Mi nem egy-egy kis olvasóréteg, társaság, de egy nép életében akarunk élni. *Néphez szóló irodalmat akarunk és az irodalomhoz szóló népet!*” – látatja életbe vágóan fontosnak, mellőzhetetlennek az „irodalmi magánérdeklődésből” való kilépést és a szoros, széles körű társadalmi kapcsolatrendszer kialakítását szenvedélyes írásában a költő.⁸

*

A Váci Mihály-i társadalmi együttműködés-vízió részigazságát: az empatis, kiterjeszkedő vágy méltányosságát, a művészi belterjességet leküzdeni akaró szándék jogosságát nem tudjuk nem belátni. Csak az a baj, hogy az érzelmes ars poetica az irodalom szociális megvalósulási lehetőségeit korlátlanul látatta, a költészetet a szociális gondolatban teljességgel feloldotta, s az attitűd igazságmagját ekképpen érvénytelenítette. Váciékhoz képest a hetvenes évek elején induló, új költői nemzedék már másképpen gondolkozott. Oravecz *Héj* című kötetének statikus, dermedt „versrácsai” az ontológiai, antropológiai színezetű létbizonytalanságot juttatták vezető szerephez, Tandori a visszavonhatatlan elszigetelődésre, elidegenedésre hol tragikus fájdalmassággal, hol a poétikai komolyságot felszámoló nyelvi trükközéssel, hol pedig a hétköznapi törmeléklét ömlesztésével utalt, Petri György ihlető, versképző útjait „a csömör és az értelem” marása tette lehetővé.

A hetvenes évektől kezdve új problémákkal szembesültek az akadémiai világ ekkoriban szocializálódott fiatal tudósai is. A nyugat-európai mintákat már nem lehetett gond nélkül elmarasztalni vagy nem létezőnek tekinteni, s a magyar irodalom másfélesége Szegedy-Maszáék Mihály, Veres András, Kulcsár Szabó Ernő számára érthetően gondot jelentett. A kutatók többnyire a legegyszerűbb

7 Kortárs, 1962/9, 1346.

8 Kortárs, 1962/9, 1346, 1349.

problémakezelési mód szerint jártak el: az előjeleket egyszerűen megcserélték, az értékítéleteket megfordították, és az elsőbbséget a nyugat-európai mintáknak adták. Arany János, Petőfi Sándor és társaik másféleséget tompítani igyekeztek, s a túlzó nemzeti és szociális érzékenységet a „fejlettebb”, „emancipáltabb” angol, német példa fényében elmaradottnak ítélték. Szegedy-Maszák Mihály már 1972-ben módosította, átalakította a Petőfiről kialakított értelmezői víziót. A nyugat-európai műveket és recepciós mintákat jól ismerő és respektáló kutató *Világkép és stílus Petőfi Sándor költészetében* című tanulmányában a távlatvesztett, válságazonos létérzékelés fontosságát hangsúlyozva *Az apostol*nak juttatott központi szerepet.⁹ Petőfi Sándort az 1848-as verses elbeszélésre hivatkozva nevezte a modern irodalom nagy ironikusának; a művet „a lélektani elidegenedés költeményeként” tartotta számon, s a szövegben, úgy látta, „az irónia kifordított világa tárul elénk”.¹⁰ „Megsejti, hogy Európa démonikus korszaknak néz elébe, mely arra fogja készíteni a költőket, hogy a tragikus irónia törvényeinek érvényesülését lássák az emberi létben. Fejlődése ott ér véget, ahol Baudelaire-nek, a 48-as forradalmakat ugyancsak átélő következő nemzedék legnagyobb költőjének a műve kezdődik. *Az apostol* bizonyos értelemben a *Le Fleurs du Mal* és a *Chants de Malrador* démonikus-ironikus világát előlegezi” – kötötte Szegedy-Maszák a költőt a tanulmány konklúziójában éppen az 1848-as költemény révén véglegesen a diszharmonikus modernséghez.¹¹

„Arany sohasem jutott el az emberi lét egységes értelmezéséig. Lelke mélyén a tragikus világképhez vonzódott, de a tragikumot nem vállalta, mert eleget akart tenni a nemzeti elvárásnak. [...] nem hozott létre önálló poétikát, nem volt jelentős formai újító, mely pedig minden új költői világkép létrehozásának elengedhetetlen feltétele. Az egyetemes költészet legnagyobbjaival ellentétben nem ismerte fel, hogy a művészi formák fejlődése visszafordíthatatlan sort képez, melyen belül csak előrelépni lehet, s a közvetlen előzmények alkotó elolvasása megmutatja, milyen irányban. Ezért nem került az európai fejlődés élvonalába, műve ezért oly rendkívül egyenetlen, ezért hiányzik nyelvéből a belső koherencia” – látott menthetetlen megkésettséget, egyoldalúságot, kauzális költészettörténeti fejlődéssort vizionálva s az esetleges másféleségnek, saját-szerűségnek egy pillanatra sem engedve teret ugyanő Arany János munkásságát értelmezve-értékelve.¹²

9 Szegedy-Maszák Mihály tanulmánya eredetileg az *Irodalomtörténeti közlemények* 1972-es 4. számában jelent meg, majd a kutató *Világkép és stílus* című könyvében kapott helyet. Írássomban a tanulmánykötetből idézek.

10 Szegedy-Maszák Mihály: *Világkép és stílus*. Budapest, 1980, Magvető Könyvkiadó, 237, 222, 230, 249.

11 I. m. 250.

12 *Az el nem ért bizonyosság. Elemzések Arany lírájának első szakaszából* (szerk. Németh G. Béla). Budapest, 1972, Akadémiai Kiadó, 293–294.

A nyugati szubtilitás és a hazai megkésettség ellentétét Kulcsár Szabó Ernő két évtizeddel későbbi könyvében, *A huszadik századi magyar irodalom története*-ben már a posztmodernista-posztstrukturalista káté alapján, a heterogenitás-elv standard metaforáit, szókapcsolatait alkalmazva tárta elő. „Az önmagát saját *szinguláris* egyediségében újrafelismerő individualitás – ha nem közösségi mítoszban kereste a kibontakozás útjait – a harmincas évektől fogva mind kevésbé kerülhette meg azt az új keletű dilemmát, amely a nyelv uralhatatlanságának első tapasztalataiból származott. Az univerzál-grammatikai nyelvfelfogás válságának ez a mozzanata innen fogva az irodalom állandó kérdésévé tette a nyelvbe – mint kérdéses jelrendszerbe – vetett bizalomnak a fenntarthatóságát” – jelölte ki a kutató az autentikus tradíciót és a jelen pozitív, alkotó, innovatív folyamatait a legfőbb magyarító értelmű posztstrukturalista metafora, a *nyelvi megelőzőtség* segítségével.¹³ „A hetvenes évek második felében lezáruló korszak ezért a nyelvválságnak lényegében csak azt a tapasztalatát adta tovább, amelyből javarészt hiányzott a nyelv általi megelőzőtség egyik legfontosabb aspektusa. Éspedig az, hogy nem a szubjektum alkotja valamilyenné a nyelvet, hanem épp fordítva, a nyelv használhatóságának módjai konstituálják a szubjektum történeti formáit” – jelenített meg olyan radikális elvárashorizontot, amelyből még a hetvenes évek újításai is elégtelennek tűntek, az eredetiség és innováció alapelvei „lejártak”, s „érvényességelvként” csupán a kontingencia volt megtartható.¹⁴

A posztstrukturalista káté által kölcsönzött ideologikus bizonyosságtudat birtokában Kulcsár Szabó – mondanunk se kell – a szociális érzékenységgű magyar irodalom elemző vizsgálatától nagyvonalúan eltekintett, s költészetünk társadalmi érdeklődését rendre elmaradottságot, megkésettséget, esztétikumhiányt szuggeráló szókapcsolatok, fogalmi konstrukciók által jelenítette meg („kollektív orientáltságú hazai irányzatok”, „újnépies irodalmi hagyomány”, „a nagy hagyományú, afirmatív beszédmód váteszi-prófetikus hanghordozása”, „a nagy elbeszélések legitimáló erejének gyors kimerülése”, „Az »utolsó nemzeti költő« ideológemája”).¹⁵

*

A hetvenes-nyolcvanas években a magyar klasszikusok átértelmezése mellett néhány olyan kísérletet is találunk, amely a nyugati és a magyar irodalom másféleségét nem kifejezetten irodalomtörténeti, hanem elvi, tipológiai szinten közelíti meg és igyekszik megérteni. A törekvések előképeként Illyés Gyula korábbi, a hatvanas években publikált *Kétféle költészet?* című esszéjét tarthatjuk számon. A párizsi *Preuves* folyóirat kérésére írott tanulmány Nyugat és Kelet

13 Kulcsár Szabó Ernő: *A magyar irodalom története, 1945–1991*. Budapest, 1993, Argumentum Kiadó, 148–149.

14 I. m. 149.

15 I. m. 146, 147, 148.

poézise között radikális különbözőséget vizionál. A kelet-európai népek évszázadokat éltek úgy, hogy országuk volt, de államuk nem, fejtegeti Illyés, a szerb-horvát, bolgár, szlovák, lengyel, cseh irodalom első megnyilvánulása óta *résistance-irodalom*. S a nemzetek életműködése alig különbözik az emberi test működésétől. A kelet-európai irodalom az alkalmatlan, hibás működésű szociális intézményrendszer által megoldatlanul hagyott konvulziókat rendre néven nevezi, megfogalmazza, feltárja. „Ha egy-egy szervünk nem működik, feladatát átveszi vagy *átérzi* a másik. A vak az ujjával olvas, a süket szemével hall” – alkalmaz magyarázó analógiát a neves költő-esszéista.¹⁶

„A nyugati olvasó tán sokall ennyi végignézni valót egy lírikus számára. Az említett országok olvasói keveslik, annyira el vannak kényeztetve e téren. Úgy megszokták, hogy gondjuknak-bajuknak méltó hangot a literátorok adjanak – akiket ők még ma is szívesen bárdoknak, váteszeknek neveznek –, hogy nemcsak az isteni: a lelki csapások szenvedése közben néznek várakozóan az írók felé, hanem akkor is, amidőn a természet vagy a történelem sújt. Elképzelhető még az áramszolgáltatás vagy a közlekedés valami komolyabb elakadása esetén is az ilyen tömeghang: no és az írók? Miért beszélnek folyton másról?” – különíti el a magyar irodalom szituáltságát és alapkarakterét a nyugatitól.¹⁷

A *Kétféle költészet?* markáns, érdekes állásfoglalás: szerzője a nyugati és a magyar irodalom másféleségét erőteljesen hangsúlyozza, bár az esetleges esztétikai szempontú következmények dilemmáját egyáltalán nem érinti. Illyés felvetéseinek pontosítására és kiegészítésére a hetvenes évek végén, a nyolcvanas évek elején Kenyeres Zoltán vállalkozik. A fiatal kutató *Bízzunk az irodalomban!* című tanulmányában az éles szembeállítás meghaladására törekszik. A magyar irodalom karakteréről töprengve mérsékeli, relativizálja a magyar s a nyugat-európai irodalom elkülönülését; amellet kardoskodik, hogy „Nincs »másik« magyar irodalom [...] Nincs olyan irodalom, amely ne történelemtől, társadalomtól, sorsától, életről beszélne, ha az irodalom megnevezést esztétikai értelemben is megérdemli [...] A szellem és a lélek köre az ember legtársadalmiasultabb minőségeit foglalja magában. Aki erről beszél, a sorsról beszél.”¹⁸ Egy ponton azonban az értekező mégiscsak ellentmondásos következtetésekre jut. A filozófiai értékelmélethez fordulva az *értékirodalom* és a *szükségletirodalom* kategóriáit központi, magyarázó fogalmakként vezeti be, s a nyugati irodalmat az első, a magyart jórészt a második címkével felruházva akarva-akaratlanul

16 Illyés Gyula: *Hajszálgyökök*. Budapest, 1971, Szépirodalmi Könyvkiadó, 168–169. Az irodalom társadalmiságát a közvetlen, gyakorlati cselekedethez közelítő álláspontot egyébként a szerző *Hasznos akarat* című versében is igenlően jelenítette meg. „»Legyen a költő hasznos akarat...« / Azt gondolom, hogy itt a pillanat, // Dics, bér, babér. – rég tudom én, mit ér! / Az ér valamit, vers, mely földet ér. // Gyökret ereszt és gyümölcsöt ad – / Adjon, ha lehet, minél hamarabb!” – jelzi, hogy a rácegresi emberek villanyvilágításra számító vágyakozására adott elfogadó költői választ a poézis méltó részének tartja.

17 I. m. 169.

18 Kenyeres Zoltán: *A lélek fényűzése*. Budapest, 1983, Szépirodalmi Könyvkiadó, 19.

a hazai elmaradottságot hangsúlyozó szemlélethez tér vissza. „A nyugat-európai típusú kultúrákat az jellemzi, hogy történelmük során a szépirodalom kevesebbet beszélt bennük a szükségletek dimenziójáról, és gyakrabban haladt az értékek dimenziójában. Nem mintha ott történelmileg kevesebb lett volna a társadalmi szükséglet, vagy a meglevő szükségletekről az intézmények mindig megfelelően gondoskodtak volna. Hanem azért, mert ott a szükségletek szerinti társadalmi mozgósítás feladatát nem a szépirodalom, hanem a sajtó-publicisztika vállalta magára. Nálunk ebből a feladatból több hárult a szépirodalomra, a sajtó viszonylagos elmaradottsága, késői fejlődése miatt” – helyezi vissza a gondolatmenetbe Kenyeres az eredendően meghaladni kívánt kontroverziát.¹⁹

*

Kenyeres Zoltán revízióra törekvő, kiegyenlítő szándékát értjük és méltányoljuk, de a szó társadalmi lelkét érintő dilemmák ügyében s a magyar irodalom sajtószerűségének dolgában végül nem lettünk okosabbak. Ráadásul a mi literatúránk vehemens társadalomfelfogását illetően Eliot esszéje mellett sok más irodalmi tény is óvatosságra int bennünket, még akkor is, ha a posztmodern kátét egyáltalán nem gondoljuk autentikus, követendő szabályrendszernek. A nyugat-európai költészet körében vizsgálódva már a 19. században számos, az erős társadalmi tudatosságot elbizonytalanító tendenciát észlelünk. A német és az angol romantika jelentős költői (Novalis, Blake, Coleridge) mitikus magasztok, szubtilisabb, metafizikai szférák felé törekedtek, Arthur Rimbaud költői levelében és a *Színvázlatok* verseiben a társadalmi mindennapvilág teljes tagadását s az érzékek összezavarásának programját hirdette meg és teljesítette be, Stéphane Mallarmé pedig költői célként a nyelv titokzatos misztikáját jelölte meg.²⁰ És e tendenciák a folytatásban is jellegadóak maradtak. A huszadik században a szó társadalmi lelke végképpen a modernitás tartományain kívülre szorult, a líra az elkülönültség, elszigeteltség léthelyzeteit sorakoztatta fel.

A folyamatokról az irodalomkritika kisebb, személyesebb reflexiókban és monografikus igényű munkákban is hírt adott. Az első világháború utáni német költészetről körképet rajzoló Farkas Gyula Georg Heym, Rainer Maria Rilke, Stefan George és a *Menchheitsdämmerung* című expresszionista gyűjtemény költőire utaló helyzetjelentésében 1923-ban arról írt, hogy e poézisben „az emberi problémák mellett a hazafias líra alig jut szóhoz”.²¹ A modernitás dilemmáin töprengő Németh László 1962-ben publikált visszatekintő írásában úgy látta, hogy

19 I. m. 23.

20 A *Színvázlatok*ban a képzetek túllépnek a metaforika szokásos logikáján, és úgy tapadnak egymáshoz, ahogyan fizikai szem sosem látja; a Rimbaud-szövegek szuggesztivitását az olvasó evidensen átérezheti, de a szó szoros értelmében vett megértésről kell lemondania, s e tekintetben a verscímek sem igazítanak el.

21 *Napkelet*, 1923, I. kötet, 94–95. Az idézet: 95.

a nemzedéke által érzékelt nyugat-európai korszerűség-tendenciák a művész további (a romantikához képest még erősebb, meghatározóbb) elmagányosodásához kapcsolódtak, s a „privát ügyé tett művészet eszközei újra-újraformálásában” nyilvánultak meg. Az alkotók „az átlagértelmet elképesztő botrányokozásban” szerezték vissza a fölényt, „melyet mint a népek éléről leszorult lángoszlop elveszítettek”.²²

A magyar szerzőktől származó észrevételeket a nyugati kritika számos nagyszabású állásfoglalásával egészíthetjük ki. Lionel Trilling nevezetes esszéjében (*A modern irodalom tanításáról*) az irodalom szociális funkciója egyértelműen eltörpül, elhalványul a diadalmas freudi elhívás mellett. A korszerű művek mibenlétét firtató egyetemi kurzus számára kiválasztott, különösen jelentősnek tartott művek az elemzői tanúságtétel szerint rendre túllépnek az ego és a felettes én társadalmias, morális elvárás-kényszerein. Az ID, a tudattalan lélek-rész útmutatásait követik, s az így megnyert, anarchisztikusan individuális, orgiasztikus, erkölcsön kívüli energiák a művészi érzékelés számára eleddig ismeretlen tartományokra nyitnak kaput.

A régi, tizenkilencedik századi elgondolás (az erkölcs és társadalmiság jegyében megfabrikált Matthew Arnold-i modernség-konceptió) fölött Trilling szerint teljességgel eljárt az idő. E szociális és morális elképzelés nem több mint „rend-, kényelem-, illendőség- és észszerűségeszmény”, a „túlásáig vitt civilizáció” melletti elköteleződés; a szabad kiteljesedésre törő irodalom elé gátakat állító akadály. („békés oldalai is jobbára csak megvetésre érdemesek [...] rendjéért az egyéniség minden képzeletet felülmúló elfojtásával fizetünk, akár kényszer, akár belenyugvás árán történjék is; nyugalma meddő; toleranciája lagymatag vagy szeszélyes; anyagi kényelme korrupt és korrumpáló, ízlése a kishitűség és a gög kifejeződése; észszerűségét az erő és szenvedély megcsonkítása árán érte el” – fogalmazza meg lesújtó ítéletét az amerikai kritikus.)²³

Lionel Trilling társadalmiságot tagadó, szubverzív eltökéltsége okkal tűnhet egyoldalúnak, ideologikusnak. De a lírai modernitás alaptendenciáit Hugo Friedrich is a szó társadalmi lelkén kívül keresi nevezetesen, a poétikai folyamatokat, tendenciákat számba vevő, nagyhatású, sokat idézett, 1956-ban megjelent monográfiájában. A *Die Struktur der moderner Lyrik* a modern tudatot megszálló nyugtalanság, zavar, aggodás, fragmentáltság bemutatásához Poe, Baudelaire, Rimbaud, Mallarmé, Apollinaire, Saint-John Perse, Gottfried Benn, Montale, T. S. Eliot, Paul Valéry, Eluard elméleti írásait és költészetét használja fel, s a modern poézis a német irodalmár értelmezői látomásában az egyszerű, „normális” élet ellenlábasaként, a képzetek átalakítójaként, a logikai, grammatikai rend,

22 Németh László: Mit értek az irodalom modernségén? *Kortárs*, 1962, szeptember, 1353–1354. Az idézet: 1353.

23 Lionel Trilling: *Művészet és neurózis*. Budapest, 1979, Európa Könyvkiadó, 188–189.

a világosság, a koherencia és a mindennapias, humanista középszint elutasító-jaként működik.²⁴

*

A kritikus állásfoglalásokat tulajdon olvasói tapasztalataink is alátámasztják. A 19. század második fele s a 20. század nyugat-európai költői, úgy tűnik, jobbra valóban a szocium szférájától elkülönült terepekben mozognak. És a nyugati költészet s az irodalmi reflexió tanulságai a mi társadalmi lelkületű költészetünkkel kapcsolatban is kétségkívül érzékeny kérdéseket tesznek fel. A korábban már több oldalról is körüljárt dilemmák (Vajon e „másféleség” milyen mértékű és milyen arányú? Elmaradottságot jelent-e vagy lehetőségek foglalatosa? Útjában áll-e a kreatív individualizmusnak, poétikai innovációnak? Az erőteljes szociális attitűd lerontja vagy lehetővé teszi a teljes értékű esztétikum megvalósulását?) válaszra várnak, s a lehetséges választ végül saját költészetünk felé fordulva, a Berzsenyi Dánieltől Kányádi Sándorig, Petri Györgyig húzódó költői alakváltozatok elemző vizsgálata alapján kell megadnunk.

E részletes analízis azonban legalábbis könyvnyi terjedelmet igényel. Rövid írásom keretei között egyetlen hipotetikus példaadallal érem be. A magyar költészethez fordulok, és (a nemzeties, társadalmias alakváltozatok teljesebb igényű, korrekt feltérképezését egy jövőbeli, tanulmányra hagyva) az 1970-es évekre ugrom előre. A korszak egyik meghatározó alakjától, Petri Györgytől veszek anyagmintát, és az ebből kinyert következtetéseket nem végleges, határozott konklúzióként, hanem egyszeri érvelési adallékként mutatom fel. A fókuszálás már csak azért is indokolt, Petri tanúsága azért is érdekesnek, fontosnak látszik, mert az időszakot korábban a kommunista determinációktól való elfordulás és a közvetlen társadalmi érdeklődéssel szakítás jegyében jellemeztem.

De vajon milyen mértékű ez a szakítás, jelenti-e a költészettörténeti fordulat a szó társadalmi lelkének elfojtását? A kérdéshez, úgy tűnik, a Petri-költészet elemzésével érdekes válaszadallékok tudunk szolgáltatni. A problémagubancok szárazgatásakor először is Petőfi Sándor újító társadalmiságának legelső és legfontosabb elemére utalnék vissza. Arra emlékeztetnék, hogy a kétszáz éve született költő a poézist az elkülönült, tradicionálisan emelkedett, patetikus szférákból a társas mindennapvilág szférájába vezette vissza. Családi verseiben, zsánerképeiben, dalaiban, természetfestéseiben a köznapi kapcsolatiságot képviselte, költeményeinek történés-mozzanatai az egyszerű, társadalmi emberség gesztusaiból származtak. A lírai én ihletforrásai, érzelmei, gondolatai nem különböztek radikálisan a mindennapi, társas emberi közöstől, és e szociális köznapiság (a fentebb jelzett szubverzív 19–20. századi nyugatos jelenségekkel teljes ellentétben) nem idegen, korlátozó közeget jelentett Petőfi számára, hanem

24 Hugo Friedrich: *The Structure of Modern Poetry*. Evanson, 1974, Northwestern University Press, 109.

identitásteremtő, harmonikus érzetek bázisaként szolgált. Az író a személyiség pszichikai egyensúlyát, önbizalmát, önerőtudatát jórészt a szociális-morális normák teljesítéséből merítette, s a személyiség kapcsolati elköteleződéseit a pszichikus kielégülés forrásai voltak nála; alkalmas és elégséges források.

Az empirikus én mindennapi életanyagának ilyenforma hasznosításában a szó társadalmi lelkének különböző megjelenési formáit fürkésző elemző nagyon fontos, figyelemre méltó kísérletet láthat. És e törekvés Petri György verseiben is meghatározónak, jellegadóknak tűnik. A költő *Magyarázatok M. számára* s *Körülírt zuhanás* című köteteiben a Juhász Ferenc-i, Nagy László-i mitikus emelkedettséget és a Váci Mihály-i, Garai Gábor-i eufemizáló, elvont „lírai realizmust” elutasítva egy partikuláris, mindennapias „ürgét” rajzolt ki „életének tárgyi motívumain keresztül”, s a kallódó vershős szabadúszó, értelmiségi életformáját, alkoholfüggését, párkapcsolati változatosságát, szabados szexuális életét az élőbeszédhez és az alsóbb nyelvi rétegekhez tapadva mondta el.

A „kallódó” jelző e lírai énnel kapcsolatban valójában túlságosan enyhe, eufemisztikus kifejezés. A csömör és a cinizmus szavak jóval megfelelőbbnek látszanak. A Petri által kirajzolt mindennapiság, ha társadalmi tett is, semmiképpen sem Petőfi épségösztönrel áthatott, otthonos köznapisága. Az 1970-es évek költője számára a kapcsolatiság ambivalens, zavaros, ellentmondásos dolog, és a versekből a nagy 19. századi alkotó által bejárt további társadalmi lépcsőfokok: *a nemzettel való azonosulás és a szociális anomáliákat megjelenítő igazságosság-képviselet* is hiányoznak. A *nemzet* Petri György számára jobbára manipulatív, eufemisztikus kategória; a „megalázottak és megszomorítottak”, az alsóbb, létharcnak kiszolgáltatott osztályok csak távolról s akkor is akarat nélküli, ellenszenves masszaként tűnnek fel verseiben.²⁵

Petri nemcsak a harmonikusabb, békésebb, megnyugtatóbb érzelmi távlatokat utasítja el, de ab ovo alkalmatlan, érvénytelen gesztusként leplez le minden támaszt kereső emberi kísérletet. Költői egzisztenciáját „a csömör és az értelem marása” táplálja, a tagadás, profanizálás, deheroizálás határozza meg. Epigrammaszerű, értelemsommázó verseiben is a bizonytalanság, gazdátlanság létadottságát rögzíti. A lépcsőt – érdekesen absztraháló, profanizáló képfantáziával – *körülírt zuhanásként* azonosítja, az értelemmunka hiábavalóságát evidenciaként tanúsítja. „Ki találta fel a / körülírt zuhanást / – a lépcsőt, / mely a magasságot megszeli / fölolvastva fokokká / a dermedt függőleget”, „Zuhog az ész / a gazdátlan tényrakásokra” (*A lépcső, Építkezés*).

A metafizikai és világi „csődgondnokként” fellépő költő mindazonáltal – lehetetlen nem észrevennünk – nagyon heves társadalmi, politikai megnyilvánulásokat mutat. A távlatvesztett egzisztencia életformáját bemutatva erős indulattal utal azokra a gyűlöletes külső tényezőkre, amelyek, úgy látszik,

25 „Az állami ünnep / elhülyült csöndje nem különbözik / a katolikus vasárnapokétól. / Tömeges lézengésben / az emberek még ellenszenvesebbek, / mint célba fogva” (*Hála*), „Tízemeletes kilövősílók: / a munkaerő sorozatvetői” (*Lakótelep*).

a töredékességért, alkalmatlanságáért, öngyűlöletért felelősek. „Csinálhatsz amit akarsz / akarásod is ők csinálták” – hangzik egybe a *Reggel* reflexiós megjegyzése az *Egy mondat a zsarnokságról* helyzetértékelésével. „Ez nem ideje semminek [...] Itt szemedbe süt a nap, de nem ébredsz, / itt zümmöghet az éj, de te nem alszol, / Itt készülődsz, de nem mégy sehová, / Itt lépdelsz, de mint hengeren a mókus. // Mert ez nem ideje semminek” – jelzi a külső, társadalmi világ súlyos problematikusságát a *Zátonyban*.

S a példák megidézését hosszú sorban folytathatjuk. Az *Ismeretlen kelet-európai költő verse...*-ben Petri „Félbemaradt épületekről” és „birodalmi szédelgésekről” beszél, *Hatvannyolc tele* című darabjában a csehszlovákiai bevonulásra utal („Ennyi mitológiával a háta mögött, / csallhatósága tudatában / az ember otthon ül s röhög”), s *Kizsarolt nevetségés életünket* című költeményében a „mi” és az „ők” relációjában olyan nyílt radikalizmussal szólít fel ellenállásra, amely a pártállami lehetőségrendszerek közé beszorított magyar lírában mindeddig ismeretlen volt („akkor a harc / akkor a tapodtat se / akkor a hátrálás lépésenként / de soha az önámító visszacsúszás / soha az elmosódás / a hallgatás és / a hallgatólagos tudomásulvétel között / tehetetlenség és belenyugvás között / akkor a csendünk / el nem fordult tekintet / akkor jelenlétünk // és döntsék el / mit tehetnek velünk”).

A „szociológiai tartalom” és a „személyes bensőség” között, mint korábban többször utaltam rá, bizonyos esetekben okkal-joggal érezhetünk diszkrepanciát. A *Magyarázatok M. számára* és a *Körülírt zuhanás* legjobb darabjaival kapcsolatban azonban a lelkiség, bensőség, individuális személyesség távollétét emlegetni értelmetlen volna. A társadalmi állásfoglalás e versekben az érzéki, érzéketes életforma-bemutatással és karakterrajzzal szervesen összefonódva jelenik meg. A középpontban a nagy elevenséggel megrajzolt költői én áll, s a partikuláris töredékelemek a rámutatás célzatával folytonosan jelzik a csömör társadalmi hátterét. Másrészt azt is látnunk kell, hogy e költemények minden érdekességük, morbiditásuk, profanizáló ethoszuk ellenére sem szakítanak a művészi saját-szerűség elvével: az imagináció s a metaforika a versek fontos eleme marad.

Az *Örökhétfő* című versesköténnel kezdődő szamizdat-korszakban azonban némileg megváltozik a helyzet. Az első nyilvánosságból kilépő Petri György nemcsak a tematikus tabukat számolja fel, de a versek egy részében a nyers indulatérvényesítést tudatosan a művészi megformálás elé helyezi. Az efféle költeményekben a bensőség-kifejezést, művészi ráutalást, metaforikát a *politikai megnevezés, az egyszeri kapcsolódást aggálytalanul kihasználó ötletesztétika, a nyersesség, a durvaság, az obszcenitástabut nem ismerő nyelvhazsnálat* váltja fel. „Cipőmre nézek: fűző benne! / Nem lehet, hogy ez börtön lenne.”, „Ha a seggünkbe nem csizmával rugtak, / azt tiszteltük volt liberalizmusnak;”, „Egy icipicit igazítottak a világon / Imre bácsiék, Pista bácsiék. / Fölakasztották, bekasztlizták őket. / Mátyás bácsi és Ernő bácsi / megpucolt Moszkvába. (Másokról ne tör-ténjék említés.)”, „Sorok írója hajdan merészléptékű vállalkozásba fogott: / meg-vágyta írni az – enciklopédikusnak tervelt – Nagy Kaka Könyvet. A fokozódó

körülmények azonban / ha lassan is, kikezdték még a Szerző elpusztíthatatlannak / vélt infantilizmusát is. A NKK: terv maradt. / Emlékét őrizze ez a – kis rakás.” „Felfordult a ferdeajkú vén trotty, / az orosz–magyar monarchiának kezd vége lenni [...] Nem veszi elő többé / a hugyfoltos sliccből a Nagy Októberit.”²⁶

A „nyers kimondás esztétikájának” érvényre juttatásáról egyébként maga Petri is többször nyilatkozott. „A politikai elnyomás nekem elsősorban abban testesült meg – némi rendőri zaklatástól eltekintve –, hogy van egy tűrhetetlenül eufemisztikus nyelv, hogy semmit nem neveznek a nevén. [...] Egy minden szempontból prúd társadalomban éltem, és ez a prűderia akár 1956-hoz is kapcsolható. Itt minden el volt hallgatva [...] Ezért éreztem kényszert arra, hogy mindent kimondjak” – szögezte le a *Beszélő*-ben 1991-ben.²⁷ „[...] volt egy naiv, primitív és egyszerű indulat bennem, hogy elég volt a parabolákból, a célzásokból, az egymásnak beszélésből, hogy mi tudjuk, miről van szó, ők meg úgy tesznek, mintha nem tudnák. Egyszerűen szükség volt a durva beszédre, a versek szókinscében megjelenő obszcenitás szándékolt volt, én a prűderiát, nemcsak szexuális, hanem a közéleti, politikai prűderiát is, a rendszer alaptermészetének tartottam. Tehát metaforikus gesztus van abban, hogy tessék, belemondom a pofátokba, hogy elég volt a hablatyolásból, a finom allúziókból. Ez szükségképpen hozta magával, hogy időnként valóban artikulátlan düh tört ki belőlem, de magának az *Örökhétfő*-nek a létrehozásához ezeket a verseket nélkülözhetetlennek tartottam. Úgy éreztem, hogy a költői önkifejezésem szempontjából is elkerülhetetlen, hogy bemenjek, mint elefánt a porcelánboltba, és egy jó hangos kuss-sal elnémítsam ezt a csipogást és madárnyelvet” – vallott a poétikai metamorfózis társadalomlélektani hátteréről a Parti Nagy Lajosnak adott interjújában.²⁸

„Ugyanakkor egy ilyen helyzet a magamfajta költő számára kényelmetlen is volt, hisz én mégis azt gondoltam magamról, hogy elsősorban és mindenekelőtt költő vagyok, nem népszónok [...] Azok, akiknek a véleményére igazán adtam, azok, hogy úgy mondjam, elég vegyes érzelmekkel fogadták az *Örökhétfőt* [...] Persze, nekem is voltak kételyeim, hogy én, aki alapvetően konzervatív, tradicionális költői alkat vagyok, átléphetem-e a tradicionális költészet határait [...] Ráadásul még élt az emléke a Révai József-féle »fővonálnak«, Petőfi, Ady, József Attila, s úgy éreztem, hogy belekényszerülök ebbe a fővonalba, hogy ebben most én vagyok a negyedik, és ez egy csöppet sem volt kellemes” – jelezte ugyanebben a nyilatkozatban, hogy a „hagyományos poézis” elvetésének kísérletét nem csupán a hozzá közel álló esztéták, de ő maga sem tudja egyértelműen minősíteni.²⁹

*

26 *Mondogatnivaló, Szélgjegyzet egy vitához, A kis októberi forradalom 24. évfordulójára, Futam, Leonyid Iljics Brezsnyev emlékére*

27 Petri György: *Munkái, III.* Budapest, 2005, Magvető Kiadó, 132–133.

28 I. m. 234–235.

29 I. m. 235.

Petri György társadalmi attitűdje, amint azt dióhéjban megjeleníteni igyekeztem, a Petőfi által képviselt társadalmiságtól (és a magyar költészet több más nemzetközpontú, szociális mintázatától) kétségkívül több lényeges ponton különbözik. A versekből *a közösségi átélést biztosító nemzetproblematika és az értelmiségi létből kitekintő társadalmi szolidaritás* témakörei hiányoznak. De ezt a poézist mégiscsak eredendően társadalminak, sőt bizonyos részében egyenesen politikai indíttatásúnak kell tekintenünk. A személyiség csömörét, céltalanságát, önpusztító életformáját bemutatva az „im itt a szenvedés belül, / Ám ott kívül a magyarázat” nyíltságával utal a geopolitikai determinációkra és a pártállami berendezkedésre, politikai darabjai egy részében pedig a „hagyományos esztétika” tagadásáig jut el.

Költészete vehemens társadalmiságával, politikusságával, úgy tűnik, maga a szerző is tisztában volt. Legelső önmeghatározásaiban ugyan a korérzetnek megfelelően még a tradíció elutasítójaként jellemezte önmagát. „Korábbi kísérleteimre József Attila volt döntő és csaknem kizárólagos hatással. Az elhallgatás arra a felismerésre következett, hogy a József Attila-i hagyomány közvetlenül nem folytatható: ő volt az utolsó, akinek még sikerülhetett a lírai alapok egyszerűségének megőrzésével, a személyesség maximális intenzitásával nagy költészetet teremteni” – írta első hangsúlyos jelentkezésekor a Domokos Mátyás szerkesztette antológiában.³⁰ Későbbi nyilatkozataiban azonban rendre másként beszélt; hagyományörző költőként láttatta önmagát. „Zsigerileg annyira utáltam a rendszert, hogy elviselhetetlen lett volna számomra a beilleszkedés [...] De hát a mi életünkbe (itt, Közép-Európában) annyira benyomult a politika, hogy az, mint téma, a költő számára is megkerülhetetlen” – szögezte le 1990-ben a Kovács Júliának adott interjúbán.³¹ „Ha a politikát úgy fogjuk fel, mint egy eleve erkölcstelen szférát, ami a hatalombirtoklók piszkos játszámja, akkor ezzel elhárítjuk magunkról a felelősséget. Szerintem a politika mindenkinek az ügye” – mondta Kisbali Lászlónak 1991-ben,³² s a költőelődök műveit elemző interjúsorokban az irodalmi kordivat egyoldalú átértelmezéseit elutasítva Berzsenyi Dániel, József Attila, Babits Mihály szociális elköteleződését hangsúlyozta. (Berzsenyit par excellence politikai költőként mutatta be, Babits társadalmi közömösségét élénken cáfolta, a *Hazám* költőjének szociális étoszát legitimnek ismerte el, és az Illyés Gyula-i *Egy mondat...* költői szervezetségének erejét, hitelességét találó, pontos kifejezésekkel írta körül.)³³

*

Korlátozott terjedelmű írásom, mint már említettem, nem a teljességre törekvő tárgyvizsgálat igényével készült. A szó társadalmi lelkét övező kérdéseket,

30 *Költők egymás közt*. Budapest, 1969, Szépirodalmi Kiadó, 289.

31 Petri György: *Munkái*, III... 103, 104,

32 I. m. 136.

33 I. m. 330, 345, 313, 322, 395–396.

dilemmákat körbejárva inkább csak játékba hozatalra, az egyértelmű konklúziók gyengítésére a stabil, magabiztos következtetések problematizálására volt gondom. De a Petri-versek vizsgálata nyomán, e poézis közvetlen, vehemens társadalmiságát és esztétikai érvényességét felfedve (a társadalmi determinációk és a személyes, konkrét életformaelemek, karakteri gesztusok sikeres egymásra vonatkoztatását konstatálva) némi sejtető sommázatot talán megengedhetek magamnak.

És e ponton érdemes megemlékeznünk néhány szóban Petri és Eliot kapcsolatáról. A két szerző hasonlósága és különbözősége ugyanis már a magyar alkotó indulásakor fölmerült. A költőt 1969-ben bemutató Vas István úgy vélte „[...] Petri pillanatnyilag Eliot főiskoláját végzi”. A fiatal író azonban másként látta a helyzetet. „A felszabadító példát T. S. Eliot költészetében találtam meg. De semmiképpen sem tartom magam Eliot »követőjének«. A világnézeti különbségeken túl mindenekelőtt azért nem, mert számomra a személytelenség nem program, hanem probléma” – jelentette ki a *Költők egymás közt* című antológiában.³⁴

Petri György felszabadító példára hivatkozott, de közvetlenül ezután szellemes ríposztal, *program* és *probléma* ellentétét középpontba állítva („filozofikus” kultúrkritikai attitűd és a vehemens személyesség, magasabb szempontú társadalmiság és a szenvedélyes szociális részvétel különbözőségét sejtetve) határolódott el neves elődjétől. T. S. Eliot emelkedettebb, nagyvonalúbb, nyelv és kultúráközpontú, „nyugat-európai” társadalomfelfogását, mint már többször jeleztem, nagyon is értem, de a magyar alkotó kritikai distinkcióját is jogosnak ítélem. A költészet útjai szabadok, öntörvényűek. A szó erőteljes, szenvedélyes társadalmi lelke, úgy tűnik, a huszadik század közepén is éltető, meghatározó energiákat szolgáltathat az alkotóknak, és e felismerés segíthet abban, hogy a magyar költészet sajátságosságát ne „megkésetttségként”, „kelet-európai elmaradottságként”, „görcsös rögzülésként”, inkább esélyként: horizonttágító, értéktöbblet alkotására alkalmas lehetőségként fogjuk fel.

34 *Költők egymás közt...*, 268, 289.

Mitévők legyünk?

Néhány gondolat Gecse Géza: *Orosz nagyhatalmi politika, 1905–2021* című könyve olvasása közben

(3. rész)

(IV.) Utóhang (Sto gyélaty?)

„Zendülésnek nevezem a kelet-európai országok emancipálódási mozgalmát, amely ezek részleges és valószínű, ideiglenes szabadságát⁸⁴ jelentette a szovjet/ orosz befolyási övezettől, hogy besoroljanak az amerikai–nyugat európai kettős ellenőrzésű politikai és gazdasági övezetbe, a szuverenitás széles körű és sikeres elvesztése árán; a helyzet nem áll távol a »korlátozott szuverenitás« brezsnyevi elméletétől.” (Dan Culcer)

Valamiféle kontraszt, egyszersmind tükör gyanánt ide kívánczik egy hasonló, ugyancsak misztikus vétetésű *magyar prófécia* a második világhégés lezárulásának idejéből – Hamvas Bélától: „Magyarország történeti szerepe ma az, hogy mivel a legtöbb tűzön égett át, mivel a legtöbbet szenvedett, s éppen ezért ma

BORSI-KÁLMÁN BÉLA (1948) történész, műfordító, az MTA doktora.

84 Ezt a gondolatot a kilencvenes évek elején, nem sokkal halála előtt Antall József kormányfó így fogalmazta meg egy általunk (helytakarosság miatt) részlegesen idézett megszólalásában: „Naiv ember, aki azt hiszi, hogy Oroszország lemondott a közép-európai térségben való politikai szerepéről [...] ha valaki azt hiszi, hogy az orosz tábornokok, akik a légi deszant hadosztályokat nagyon fontosnak tartják, hogy azok modernnek maradjanak, és jellemzői maradjanak a hadseregnek [...] nem ok nélkül támogatták Gorbacsovot akkor is, amikor már világos volt, hogy meggyengült az atomrendszerük [...] aki nem gondolja azt, hogy egy ország – a cári Oroszország –, amelyik mindig európai nagyhatalom volt, s amelyiknek a céljaiban mindig ott volt Königsberg, ott volt a 18. században, ott volt Hindenburg idején, és a végén Kalinyingrád lett [...] És akik nem tudták, [...] hogy Afganisztán már mikor cél volt [...], akkor világos kell, hogy legyen, hogy *ebben csak egy epizód volt a bolsevizmus 74 éve*, amelyik hordozta ugyanazokat a célokat. Gromiko, ha volt szabadideje, mindig Sazanov cári orosz külügyminiszter iratait olvasta a külügyminisztérium levéltárában. *A nagy célok megvoltak*. Reméljük, hogy most demokratikus célokkal párosul, és sikerül a reform. *De az orosz gondolkodásban az ideiglenes feladás, az benne van.*” (Az én kiemeléseim! B.-K. B.) L. Antall József: Naiv, aki azt hiszi, Oroszország lemondott Közép-Európáról. Így beszélt három évtizede az első szabadon választott miniszterelnök az orosz birodalmi gondolat tovább éléséről. *Mandiner.hu*, 2022. február 26. (<https://mandiner.hu/kulfold/2022/02/antall-jozsef-naiv-aki-azt-hiszi-oroszorszag-lemondott-kozep-europarol>)

a legtöbbet tud, ezért a világ által várt új értelmet megtalálja, kibontja, a legmélyebben meg tudja érteni a létet és az új értelmet ki fogja fejezni.”⁸⁵

Ez természetesen szép, de nem teljesen igaz, mert a lengyelek az elmúlt háromszáz esztendő folyamán, sőt, a 20. században is *nemzeti létükben* még nagyobb megpróbáltatásokon mentek át. Az viszont bizonyosnak látszik, hogy a jelenleginél sokkal nagyobb gazdasági/politikai/szellemi erő, szilárd nemzeti öntudat, áldozatvállalásra képes eltökéltség, politikai akarat, s nem utolsósorban, kivételesen szerencsés geostratégiai csillagállás kellene hozzá... (Mint amilyen román történelmi riválisainknak, egyszersmind sorstársainknak 1856 és 1947 között háromszor is – leginkább 1918/1920-as három „annus mirabilis” során – megadatott.)

Minden jel szerint közelebb járt valós (reális) történelmi lehetőségeink helytálló felméréséhez egy másik nagy gondolkodónk, Mészöly Miklós, aki 1985-ben egy hollandiai konferencián így beszélt erről:

„Tisztáznunk kell azonban valamit. A magyarság még korántsem szabadult meg sors- és nemzettudatának sok százados torzulásaitól, pszichés védekező mechanizmusainak a tehertételétől. Csupán helyzetet kapott a történelemtől, melyben a váltás, a kollektív nemzeti önterápiára való felkészülés tovább nem halasztható. Ennek azonban elengedhetetlen feltétele az is, hogy mindazt a tudati és magatartásbeli beidegzést, amelynek az öröksége lappangva változatlanul bennünk munkál, akkor is az eredeti nevén nevezzük és leplezzük le, ha az a változott körülmények között aktuális mimikrivel próbálja álcázni magát. Csak a múlt kályhája mellől indulhatunk új táncba. Azt pedig hazard dolog volna állítani, hogy nem cipelünk korhadt kölöncöket. *Ahogy álmodunk, hiszünk, kétségbeesünk, tervezünk, kompenzálunk, gyűlölünk, helyesbítünk: vajon csakugyan megnyugtatóan jelzi a váltást? Nem hiszem, és még kevésbé tapasztalom.*”⁸⁶

Hosszúra nyúlt (pszeudo)recenzióm címéhez visszakanyarodva „mitévők legyünk” tehát, ha nem akarunk abba a helyzetbe keveredni, melyet a múlt század talán legnagyobb államférfija (s bizonyos legcsípősebb tollú esszéírója), Sir Winston Churchill így fogalmazott meg a második világháború utolsó éveiben Atlanti óceánon túli szövetségéről: „Az ember mindig bízhat abban, hogy az amerikaiak jó döntésre jutnak, miután az összes többit kipróbálták.”⁸⁷

85 L. Hamvas Béla: Beszéd a Magyar Esztétikai Társaság 1946. évi közgyűlésén. In uő: *A világ visszahívása*. Budapest, 2020, Medio Kiadó (Hamvas-életműsorozat, 33. kötet), 97. Vö. Bogár László: Trianonról kicsit másként. L. Bogár 2021, 75–79.

86 Mészöly Miklós: Esélyek és kockázatok a kétezredik év küszöbén. *Valóság*, 1986/3, 45. (az én kiemelésem! B.-K. B.; a továbbiakban Mészöly 1986.)

87 Egy másik fordítása: „Az ember mindig bízhat abban, hogy az amerikaiak helyes döntést hoznak, de csak azután, hogy kipróbálták az összes többi változatot!” Idézi Gömöri Endre: A glória újrafényesítésének ára. *Népszabadság*, 2002. augusztus 3. [Világtükör]. Ennek méltó párja a pár hete elhunyt Henry Kissinger (1923–2023) enyhén önkritikus aforizmája: „Az amerikai vezető csoportok magas technikai kompetenciát mutatnak, amikor technikai

Mert, ha nagyon őszinték akarunk lenni, akkor mi is – pontosabban a magyar politikai elit mindenkori vezérférfiai – ide jutottunk/jutottak: 1526, a „vég kezdete” óta⁸⁸ voltunk MI (magyarok) már – legalábbis a minket épp minősítő aktuális nagyhatalom szempontjából – Bécs hűséges, a „realitásokba” beletörődő alattvalói, buzgó labanc kollaboránsok vagy épp ellenkezőleg: Thököly Imre és Rákóczi Ferenc fejedelem lázongó, megbízhatatlan, álnok, rebellis kurucok, majd 1848/1849-ben az európai „népszabadság” lánglelkű, a szent szövetségi császári és cári önkény ellen pallost ragadó bajnokai, utóbb a „következőket” higgadtan mérlegelő, a Habsburg dinasztiával hosszú távú *kiegyezést* kereső „realpolitikussok”, kicsit később a régi Magyarországon élő „más-ajkú” népcsoportok, a „nemzetiségek” (románok, szlovákok, szerbek, szlovének, rutének) cinikus, lelketlen elnyomói. Még később, immár az 1918/1920-as „összeomlás” után Hitler „utolsó csatlósai”, majd, a ló túlsó oldalára átesve, 1956-ig Sztálin „legjobb tanítványai”...

S ki ne emlékezne a „szocialista tábor legvidámabb barakja” kifejezésre az „érett szocializmus” Kádár-kori legjobb éveiből, majd nagyjából 1988 és 1992 között a kelet-közép-európai rendszerváltások „avantgárd” státusára,⁸⁹ amelynek intelligens szereplőgárdája – többnyire ma is élő nemzedékű társaink – „okos” kompromisszumokkal békésen vezényelték le a „tárgyalásos rendszerátalakítást”. Máig ható s nem csak pozitív konzekvenciákkal...

I ták dálse.

Vagyis szinte minden – s annak ellenkezője! De nagyítóval kell keresni mind a stabil („fenntartható”) gazdasági és politikai fellendüléssel, dinamikus iparosítással és városiasodással kéz a kézben haladó, rendszerint igen rövid periódusokat, „szakaszokat”, s mind az elveket meg az elméleteket kidolgozó háttérembereket és *tényleg* sikeres gyakorló politikusokat. Talán az 1825-től számított, de korábbi előzményekre visszanyúló *reformkor* s annak stratégiai gondolkodással is bíró *köznemesi és honorációr elitje* ilyen, amely – *francia mintára* – az ország korszerűsítésének, *polgári átalakításának* igazán felemelő, ám eleve ellentmondásos

kérdésekkel foglalkoznak. Ám sokkal kisebb virtuozitásról tesznek tanúbizonyságot akkor, amikor történeti folyamatokat kell uralniuk.” L. Csejtei Dezső: Kissinger és a történelem zeneje. *Magyar Nemzet*, 2023. december. 13. (<https://magyarnemzet.hu/velemenyt/2023/12/kissinger-es-a-tortenelem-zeneje>)

88 L. ehhez Kovács Péter: A Duna mint közép- és délkelet-európai geopolitikai tengely. *Balkán*, 2012/1, 1–10. Országos Széchényi Könyvtár (PDF; http://epa.niif.hu/pdf/EPA02090_Mediterra...) (A továbbiakban Kovács 2012.)

89 Egy kis intellektuális erőfeszítéssel s némi fantáziával mindkettőben kitapintható az 1867-ben az osztrák hatalomtól kicsikart (vagyis csupán kényszerből, „félszívvel” megadott) – *fiktív egyenrangúságon* alapuló, a magyar politika realitásérzékét tompító – *primus inter pares* szerep átértelmezése. Ez az eredetileg Bibó Istvántól származó gondolat Mészöly Miklós 1982-es megfogalmazásában így fest: „a kompenzálásnak idővel olyan távolabbi formáját is kialakítottuk, amely a saját függőséget a *kivételezett függőséggel* próbálta megjavítani és »önérzetesíteni« (dualizmus). S ha másképp nem, legalább így megközelíteni a térségben a *primus inter pares* »másodikként«”. L. Mészöly Miklós: Tudat és nemzettudat. Szabálytalan helyzetkép. *Valóság*, 1982/7, 35. (M. M. kiemelése!)

programját (az „április törvényeket”) kigyöngyözte magából. S ugyancsak ilyennek minősíthetjük a belőlük, e valóban széles látókörű, szabadelvű, többségében szintén nemesi eredetű nemzedékből kiemelkedett Kemény, Deák, Eötvös, Csengery és Andrássy nevével fémjelezhető szűkkörű társaságot⁹⁰ (élcsapatot) s annak történelmi teljesítményét is, hiszen bármennyire sértette is az öntudatos magyar „nemesi szabadságok” elvét a *korlátozott önrendelkezés* (az önálló magyar haderő, pénzügy és diplomácia hiánya) az általuk létrehozott, belső – „rendszer szintű” – ellentmondásai ellenére is aránylag működőképes kiegyezési szisztéma biztosította mintegy fél évszázadon át Magyarország nagyhatalmi állásának *csalóka látszatát* s impozáns gazdasági és társadalmi fejlődésének *konkrét lehetőségkeretét*.

Nem véletlenül nevezi a magyar kollektív emlékezet „boldog békeidőknek” az 1867 és 1914 közötti negyvenhét esztendőt, amelynek során hihetetlen mértékű fejlődés ment végbe a régi („történelmi”) Magyarország szinte minden régiójában s gyakorlatilag minden városias jellegű településén, a mezővárosokkal kezdve a megyei központokon át a valódi nagyvárosokig, különösen az egyfajta második főváros státusra áhító s valóban Dél-Magyarország természetes központjának számító Temesvárott.

Ám a másfél évszázados (a Temesi Bánságban csaknem kétszáz esztendő) török hódoltsággal s a történelmi ország három részre szakadásával járó *hanyatlást* csak ideig-óráig – néhány nyugalmas évtizedre – lehetett feltartóztatni, ütemét fékezni, de megállítani, visszajára fordítani sohasem. Mert közismert tény: a valóban nagy reményekre jogosító reformkort betetőző 1848/1849-es forradalmat és önvédelmi harcot a kétszázévezres orosz–kozák armádia beavatkozása, a világosi fegyverletétel, Haynau vésztörvényszéke, majd a Bach-korszak centralizált önkénye követte. A történelmi, *geostratégiai szélcsend* gyanánt is értelmezhető, 1867 és 1914 közötti hallatlan civilizációs előrehaladást és szinte valószínűtlen mértékű jobbra önkéntes magyarosodást pedig az első „nagy háború” s annak „logikus” folyománya – a nagyhatalmi békediktátum – zárta le 1920-ban, s mindaz, „ami utána következik”: Bethlen-restauráció, Horthy-korszak, jogosnak érzett irredentizmus, zsidótörvények, vészkorszak, Don-kanyar, „felszabadítás/felszabadulás”, Rákosi-korszak, majd a Kádár-rendszer...

S végül a „rendszerváltás/rendszerváltozás/rendszerváltoztatás”, újabban már „rendszerátalakítás” fedő nevű, nagyritkán – közelítve az egyébként soha el nem érhető „történelmi Igazsághoz” –, *vitrínátfestésnek* mondott, szintén geostratégiai/geopolitikai háttérű, de pusztán magyaros hatalomtechnikai jellegű *jelenség-halmaz*, amelynek szintúgy csak fázisai, szakaszai, hullámai voltak s vannak – *katartikus fordulatot* hozó, a hanyatlást fellendülésbe átváltó ereje ennek sem volt még.

Legalábbis egyelőre.

90 L. erről újabban Hermann Róbert: Négy nemzedék. Elitök küzdelmei a trón árnyékában a reformkortól a kiegyezésig. *Rubicon*, 2024/1, 23–35.

Ha tehát a kezünket szívünkre tennénk, akkor be kellene vallanunk, hogy az, amivé lettünk/váltunk: városaink külleme, intézményeink karaktere és működési módja, törvényeink minősége és közéletünk, nemzeti tudatunk/önselféletünk állapota és annak jellege – egymáshoz való viszonyunk, társas érintkezésünk minősége/stílusa⁹¹ – jobbára 1867 és 1914 között épült s formálódott ki, akkor ivódott génjeinkbe, s ma is arra a rugóra jár, ami abban a szűk ötven esztendőben felmenőinkben s általuk bennünk, mai magyarokban rögzült. Ezt a Kárpát-medencében s a nagyvilágban élő hajdani és mai honfitársunkban kavargó, bizonytalan, kiegyensúlyozatlan, frusztrált *létélményt* – már, ha egyáltalán nem sajnálja a fáradságot, hogy elgondolkozzék rajta! –, amely végső soron mindnyájunkat jellegzetesen magyarrá tesz, immár történelmi távlatból nyugodtan nevezhetjük „nagy-magyar” álomnak. Hiszen annak (történelmi, társadalom- és identitástörténeti) *ténynek* a bizonyítéka, hogy bár nemzeti nagyjaink (Széchenyi, Kossuth, Eötvös, Kemény, Deák és társaik) nem biztos, hogy hajszálpontosan mérték be valós (vagyis *effektíve* megvalósítható) történelmi (gazdasági, demográfiai, nemzetépítési) és főként geostratégiai esélyeinket egy francia (központosított) típusú *modern magyar nemzetállam* megteremtésére (magától értetődően: eredeti „ezeréves” határai megóvásával!), elképzeléseik mégsem voltak teljesen légből kapottak, eleve reménytelenek. Mert, ha példának okáért arra gondolunk, ami 1716 és 1918 között a Temesi Bánságban és főképp annak székhelyén, Temesvárott történt, utólag is beleborzonghatunk. Ugyanis szenvtelen történészi racionalitással akár, hogyan is értékelhetjük, hogy a bécsi kancellária tudatos törekvése 1716 (Temesvár Eugen de Savoy általi bevétele) után egy német (katolikus) többségű és jellegű osztrák minta tartomány megteremtésére⁹² nemcsak hogy nem sikerült, hanem – épp ellenkezőleg – két évszázaddal később gróf kollegrádi Leopold Kollonich érsek (1631–1707) és Wenzel Anton Eusebius von Kaunitz-Rietberg gróf (1711–1794) közös rémálma, a kiirtandónak ítélt (magyar) „nemesi/rendi világ” valósult meg – korszerű változatban.

Olyannyira, hogy a „nagy háború” küszöbén Temesvárt bizvást – kis túlzással persze – akár „magyar városnak” is nevezhetjük, hiszen az 1910-es „ügydöntő” népszámláláskor etnikailag sokféle eredetű lakosai szinte hajszálpontosan ugyanolyan arányban (54, 4 százalékban) vallották magyarnak magukat, mint – átlagban – a „történelmi Magyarország” állampolgárainak összessége...⁹³ Másképpen, kicsit nyersebben szólva az 1919-es/1920-as Párizs környéki

91 L. ehhez Frank Zsófia: Ventillálnak a vademberek. Amíg a magyar társadalom nem változik, maradnak az alpári kommentek. A „magyar stílus” sehol máshol nem jelenik meg a többi országban. [Mezei Mikes szociológus véleménye]. *Népszava*, 2024. január 27. (https://nepszava.hu/3223208_kozossegi-media-magyarország-társadalom-kommentelok)

92 L. még ehhez Kovács 2012, 6.

93 Ezért tekintem én, s gondolom sok tanult pályatársam is Temesvárt a *magyar fejlődés szimbolikus terének*, valamiféle képzeletbeli lakmuspapírnak, „ahol, »mint cseppben a tenger« mindaz megtörtént és tanulmányozható – kicsiben –, ami a régi Magyarország csaknem minden

„végzéseknek” végeredményben nemcsak a Temesi Bánság soknemzetiségű, különféle eredetű lakói váltak a legfőbb kárvallottjaivá, hanem a régi, „történelmi” (integer) Magyarország összes honpolgára – „nemzetiségi különbség nélkül”!⁹⁴ Azaz, a mi déd- és nagyszüleink, vagyis *mi magunk*! (Végeredményben akkor is, ha Kemény Zsigmondtól tudható: a nemzeti érzés a 19. században nagyobb hajtóerő, mint a gazdasági emelkedés!) Mert 1920-ban az addig oly ígéretesen zajló, hivatalosan *polgári átalakulás*nak nevezett lendületes modernizációs folyamat – valójában rendies jellegű „nemesi polgárisulás” (s vele párhuzamosan az önkéntes magyarosodás tendenciája) torpant meg, nem mehetett harmonikusan végbe, a harmincas évektől – nem függetlenül a *Trianon-szindrómából* következő bűnbakkereső hajlamtól sem! – torzulni kezdett, majd idővel, főként az 1944/1945 utáni orosz/szovjet ihletésű „szocialista építés” időszakában az egész térségben a visszájára fordult s végképp elenyészett! De kódja ott maradt a génjeinkben, vagyis kedvező körülmények között – persze átértelmezve és ’átnevezve’ – akár újja is éleszthető...

S itt kell felhívunk a figyelmet a mindenkori historikusok, mindközönségesen a történettudomány elhatározó szerepére minden nép és nemzet tudata, önmagáról kialakított képe kialakításában/formálódásában betöltött, semmi mással össze nem hasonlítható szerepére. Erről ezt írja Mészöly Miklós föntebb már idézett gondolat kíséretében:

„Vessünk fel ezzel kapcsolatban néhány gondolatot az egyáltalán lehetséges történelemírás és értelmezés gondjáról. Mindenekelőtt, lehet-e tényekhez, pontosabban, nem gondolati és nem laboratóriumi tényekhez kötött diszciplína, mely bonyolultabb folyamat értelmezésére és összefüggések rendezésére kénytelen vállalkozni? Nem kevesebbre, mint arra, hogy a milliárd és milliárd irreverzibilis tudatfolyamat döntéseinek esemény- és cselekvéstérképéből s a történő valósághoz képest mindig csak másodlagos valóságot képviselő dokumentumból okot és okozatot olvasson ki, lényegszerűen. Így lesz olyan tudománnyá, amely minden emberi vonatkozás totális sűrítményét veszi vizsgálat alá, aminek, ha meg tudna felelni, hozzá képest minden más diszciplína részvizsgálódásnak tűnne. Mikor Foustel de Coulanges »minden tudományok legnehezebbikének« mondja, és Paul Valéry »az értelem kémijának legveszedelmesebb termékeként« jellemzi (Marc Bloch idézi őket) – mindketten ugyanabba az örvénybe pillantanak bele. Másfelől azonban ez az örvény nem csak a szakemberek gondja. Legalább annyira azoké is – mindenkié –, akik a szakkutatások és értelmezések nyomán tanulják és ismerik meg a történelmet mint az emberi

más régiójában szintén bekövetkezett.” L. erről Identitásharcok – régen és most. Borsi-Kálmán Béla történeással beszélget Szále László. *Élet és Irodalom*, 2021. augusztus 6., 7; (másodközlés: <https://ujnepszabadsag.com/2021/08/15/identitasharcok-regen-es-most/>)

94 „Fără deosebire națională” – a kifejezés Nicolae Ceaușescu román diktátor a homogén román szocialista nemzet „vívmányait” [megvalósításait] ecsetelő szónoklatainak gyakori fordulata volt.

és egyéni, társadalmi és nemzeti önmeghatározást »beiskolázó« és tovább nevelő tudományt. Ami a felelősség mértékét is jelzi. Természetesen nincs tudomány és ismeret, mely ne venne részt az önmeghatározás folyamatában. Hatásuk azonban mégis közvetettebben lehet csak személyes az érzelmek és gondolatok színpadán – mindenekelőtt a társadalmi és politikai, illetve a népek egymás mellett élésének a vonatkozásában. *A történelemtudomány az, ahol boncasztalra kerül, akik közel-távoli őseinkben voltunk, akik pillanatnyilag vagyunk – és így vagy úgy, de megítéltetünk.* Valójában nagyszabású per és tárgyalás ez, ahol holt és élő tanúk kihallgatásával folyik a nyomozás, faggatás és szembesítés. Az emberek túlnyomó többségének személyiségét, öntudatát, önérzetét – ha áttételesen is – sokkal bonyolultabban határozza meg a tanítás során megismert történelmi háttér, mint ahogy esetleg a látszat mutatja. Saját érdektelenségét e perben senki nem gondolhatja komolyan. Ám a félrevezetődség veszélye is nagy. A történelemtudomány ugyanis kivételes szabadsággal használható fel és használható ki, hogy értelmezései kizárólagosként népszerűsítsenek, és a társadalmi tudatot formáló oktatás alapjává váljanak. S ez azért is lehetséges, mert bizonyos határon túl az értelmezési kísérletei kielégítően nem cáfolhatók és nem igazolhatók.”⁹⁵

Mert itt, Mészöly negyven évvel ezelőtti figyelmeztetése szellemében nyomatékosan hangsúlyozni kell valamit, amire ritkán és csak nagyon kevesen gondolunk/gondolnak (vagy ha mégis, többnyire nem fogalmazzák/fogalmazzuk meg szabatosan, közérthetően): nem csupán, s talán nem is elsősorban az elveszett/elvesztett/elorzott területek és szimbolikus városok (Kolozsvár,⁹⁶ Temesvár, Arad, Brassó, Nagyvárad, Szatmár, Kassa, Pozsony, Szabadka etc.) hiánya számít érzelmileg nagyon nehezen feldolgozható történelmi veszteségnek, hanem legalább olyan nyomatékkal esik a latba egy másik, ugyanolyan súlyos, egyelőre jóvátehetetlennek és helyrehozhatatlannak látszó társadalomtörténeti/társaslélektani kár. Az a fokozatos, 1920 után felgyorsuló hanyatlás, romlás/rombolás/elsilányosodás, ami a társadalomfejlődésünkben, mentalitásunkban, önszemléletünkben, világlátásunkban, társas ösztöneinkben, reflexeinkben fokozatosan, akárha egy lappangó rákbetegség, elhatalmasodni látszik.⁹⁷ S nem csupán bennünk, *vesztesekben*, hanem óhatatlanul a történelmileg magukat *nyerteseknek* érző románokban, szlovákokban és (részben) szerbekben és horvátokban is...

Mindmáig nem vált ugyanis nyilvánvalóvá, hogy a *panaceának* tekintett s napjainkban is – kissé paradox módon újabban az Európai Unió égisze alatt –

95 Mészöly 1986, 49–50. (Az én kiemeléseim! B.-K. B.)

96 L. ehhez újabban Kovács Gergő: *Karácsonyi trauma 1918-ból: így szállta meg a román hadsereg Kolozsvárt* (<https://mandiner.hu/kultura/2023/12/karacsonyi-trauma-1918-bol-igy-szallta-meg-a-roman-hadsereg-kolozsvart>).

97 Vö. Gyurgyák János: A reménytelen reményről. In uő: *Elvesztett illúziók – megtalált történelem. Válogatott írások*. Budapest, 2021, Osiris Kiadó, 144–166. (Különösen 156–160; a továbbiakban Gyurgyák 2021.)

szolgai módon (legalábbis zsigeri ösztönösséggel) másolt *francia modell*nek nem csupán újkeletű országhatárokat és mesterségesen kialakított vadonatúj entitásokat létrehozó, „impériumváltásnak” is nevezett „nemzeti átrendeződéseket” eredményező, végérvényesnek érzékelt (remélt) államjogi következményei – s ezeket mindmáig görcsösen igazolni kívánó román, szerb, magyar „nemzeti látószögű” historiográfiája⁹⁸ – vannak, hanem, megismétlem: *létezik* egy elfe(le)dett, eltagadott, félreértett (félremagyarázott) belső, immanens társadalomtörténeti/szociológiai, társaslélektani vonulata, rejtett erővonala is.

Épp az, amit magam közel negyed évszázada – persze nagynevű elődök, hazai és külföldi szaktekintélyek (Szemere Bertalan, Kemény Zsigmond, Mályusz Elemér, Norbert Elias, etc.) nyomán – 2005 óta immár Filep Tamás Gusztáv önzetlen szakmai és baráti támogatásával – következetesen „nemesi polgárisuláshoz/polgárisodáshoz” hívok – és próbálom érvényesíteni elemzéseimben.⁹⁹ Ez nagyon lecsupaszítva annyit tesz, hogy e nagy generáció a korábbi domináns *hungarus-tudat*¹⁰⁰ megörökölve, azt *konstans* (történelmileg kialakult) *adottságnak* tételezve s tudatosan korszerűsítve látott neki a magyar(országi) társadalom elengedhetetlen átalakításának, reformálásának, másrészt pedig – ebből következően – az a meghökkentő, már-már robbanásszerű gazdasági és társadalmi előrelépés, a különféle státusú és etnikumú honi rétegek között 1918-ig szinte zökkenőmentesen folyó társaslélektani összeszövődés, bár *polgárinak* mondják és tanítják azóta is az iskolában és az egyetemeken, legalább annyira nemesi, rendies, hierarchikus, „feudális” jellegű,¹⁰¹ ám mégis változatlanul rendkívül vonzó a presztízsranglétra garádicsain felfelé igyekvők számára, bármelyik hungáriai „más-ajkú” nemzetiségből származzanak is. Ez kicsit leegyszerűsítve annyit tesz, hogy a magyar fejlődésben a tanulmányaink révén a fejünkbe vert klisékkel

98 L. erről Kende Péter véleményét: „A kelet-közép-európai térség államai – s tegyük hozzá: történetírásuk is [B.-K.-B.] – a francia modellt mindmáig félreértették. Csak az államnemzeti dominanciát vették észre benne, s ezt vették át több-kevesebb sikerrel, kifelejtve belőle a másikat, az előbbinél nem kevésbé alapvető és mérvadó elvet: az állampolgári egyenlőséget.” L. Kende Péter: *Még egyszer a párizsi toronyból. Kortörténeti és politikaelméleti esszék, 1973–2003.* Budapest, 2003, Új Mandátum Kiadó, 93–94.

99 L. *Polgárosodott nemes avagy (meg)nemesedett polgár. Írások a „nemesi polgárisodás” témaköréből.* Pécs, 2002, Jelenkor Kiadó. Legutóbb kifejtve: *Változatok az „aha-élményre”. Írások a magyar-zsidó együttélés (és a magyar–magyar kapcsolatok) tárgyköréből.* Budapest, 2022, L’Harmattan Kiadó, 192–193, 210–220.

100 Ennek magyar szempontú evidenciájáról, egyszersmind belső ellentmondásosságáról – s ebből következő negatív szomszédnépi megítéléséről l. Mészoly 1986, 36.

101 A recenzió szerzője nem ismer ennél frappánsabb összegzést: „a nagymértékben követett politikai szerepideálok Magyarországon a nemesség ideáljához álltak közel, vagyis a *Verbürgerlichtung* értelmében vett magyar polgárosodás tulajdonképpen »nemesedés« (*Veradeligung*) volt.” L. Halmos Károly: *Polgár – polgárosodás – civilizáció – kultúra. A társadalomtörténet alapvető [fontos] kategóriáiról a XIX–XX. századi lexikon- és szótárirodalom tükrében. Századvég, 1991/2–3, 131–169, az idézett passzust l. 134. (az én kiemelésem – B.-K. B.). (Kötetben uő: *Költség és költészet. Esmék gazdaság- és társadalomtörténete.* Budapest, 2021, L’Harmattan–MTA BTK Irodalomtudományi Intézet, 15–52, az id. passzust l. a 21. lapon!)*

és fogalmakkal ellentétben nem válik el élesen az elméletileg valóban kétféle – más és más vétetésű – társadalmi formáció (vagyis a nemesség és a polgárság), s maga a folyamat is csupán mesterségesen választható szét: a „nemesedés” és „polgárosodás” ugyanannak a hosszan elnyúló történésnek, a magyar(országi) társadalom különféle etnikumú és státusú rétegei *nemesi mintákat* is ösztönösen követő felfelé törekvésének egymásba folyó, egymásba szövőddő, sajnos mostoha körülményeink és „cúgos” geopolitikai adottságaink miatt végig nem futtatható eredménye. Ami attól is olyan bonyolult, mert a térség kevert etnikai viszonyai miatt óhatatlanul „nemzetiségi”, „kisebbségi” vetülete, konnotációja is bőven van (mármint a nyilvánvaló hierarchikus uralmi viszonyok – a „nemesi szűrő” – leképeződésén túl), s ez utólag is rendkívüli mértékben megnehezíti a tisztánlátást. Nem beszélve arról, hogy az uralkodó elit által elvárt (mellesleg saját magára nézve is „kötelező”) magyarosodás a legkülönbélebb kompenzációs kényszerek melegágya lett, s utólag is nagyon nehéz szétboncolni, mennyi volt benne a külső kényszer, s mennyi az önkéntes, belülről jövő, lelkes „honfiúi/honleányi” hasonulási törekvés.¹⁰²

Mindezt egyfajta összegzés gyanánt úgy is meg lehet fogalmazni, hogy 1920 után és következményeként a Kárpát-Duna-medencei térségben megsemmisült az a fajta társadalomfejlődési dinamika és íratlan (ösztönös) társaslélektani kód, amit én – újra leírom! – *polgárivá vált nemesi, rendies jellege* miatt – a hivatalos *polgári átalakulás* bevett szókapcsolat helyett – „nemesi polgárisulásnak” nevezek időtlen idők óta, amely a korábbi hungarus-tudat korszerűsített verziójaként a régi nemesi világból átörökölt presztízse folyományaként afféle kovászként, spontán, már-már „genetikusan” öröklődő módon a régi Magyarország minden „felfelé törekvő” rétegére, családjára és személyére érvényesnek mondható!

Mindennek tehetetlenségi nyomatéka – benső (inherens) dinamikája – az 1918-as összeomlás után hosszú évekig oly erős volt/maradt, hogy a harmincas évek egyik nagy tekintélyű román szociológus-demográfusa – a vészharangot megkondítva – a számára már-már érthetetlen, „lidércnyomásszerű” temesvidéki társaslélektani fejleményeket elemezve egyik 1935-ben megjelentetett tanulmányában nem átalotta a Bánságot „a románság temetőjének” nevezni! S nemcsak ő érzett így, hanem a két világháború közötti román értelmiségi és politikai elit egésze ...¹⁰³

102 L. bővebben *Változatok az „aha-élményre”*. A magyar-zsidó együttélés személyes tapasztalatairól (Wodianer-Nemessuri Zoltán beszélgetése Borsi-Kálmán Bélával). *Hitel*, 35. évf. 2022/10, 8–30. Világhálós elérhetősége: *Hitel* folyóirat (<https://www.hitelfolyoirat.hu/wp-content/uploads/2022/10/02-wodianer-borsi.pdf>); *Új Hét* (<https://ujhet.com/borsi-kalman-bela-valtozatok-az-aha-elmanyire/>).

103 Petru Râmneanțu: *Studiu asupra depopulării Banatului. Cauzele depopulării. Rezultatele anchetei demografice din comuna Vărădia, județul Caraș*, In *Buletin eugenic și biopolitic*, VI (6-7-8-9), 193–269. [A továbbiakban Râmneanțu 1935.] Idézi Constantin Bărbulescu: *Mariage, race et eugénisme en Roumanie de la fin du xixe siècle au milieu du xxe siècle*. In *Annales de*

Vagyis – s egy elvontabb/megegelt szinten – maga a közép- és délkelet-európai régió nemzet- és társadalomfejlődésének *alaptendenciája*, pontosabban annak rejtett „belső kódja” homályosodott el mind a „vesztesek”, mind a „győztesek” szeme előtt – azaz nem csupán a „Trianon” okozta traumát mindmáig feldolgozni nem igazán képes magyar közvélekedés és közérzés, ¹⁰⁴ hanem a magát abszolút nyertesnek vélő (remélő) „államalkotó” román intelligencia krémje számára egyaránt.

Merthogy, leírom megint: a délkelet-európai térség egésze s népei/nemzetei oly kíváncsú megkérdése és jövője szemszögéből történelmileg/szociológiai-lag még nagyobb – jövőtehetetlen – közös *veszteség* (és nem pusztán máig sajnó magyar nemzetstratégiai kudarc csupán) az a tagadhatatlan fejlemény, hogy – nem függetlenül az egymás ellen folytatott kíméletlen utóvédharcoktól, „irredenta” acsarkodásoktól s a mindmáig zajló szintén kölcsönös „betartásoktól” – egyik „utódállamban” sem jegecesedhetett ki az a nemesi mintákat s viselkedési/magatartási normákat öntudatlanul követő öntudatos, vállalkozó kedvű, a központosított, jakobinus beidegződésű államhatalomtól független *citoyen* típusú polgárság (s *nem* dzsentroid, rátarti „úri középosztály”, illetve „fanarióta” beidegződésű regáti román oligarchia és pszeudoburzsóázia!), amely követendő példaként és motorként szolgálhatott volna a „történelmi ország” összes többi régiója – vagyis a Kárpát-medence egésze, minden formálódóban lévő „polgárisodó” nemzete – számára, minthogy „területét” – 1920-ban, Szekernyész János rezignált szavaival – eléggé megfontolatlanul szétdarabolták.”¹⁰⁵

A „nagy kérdés” változatlanul az, hogy vajon valamiféle „csoda” vagy valamilyen nagyon nem kívánt geostratégiai sokk, példának okáért az orosz-ukrán testvérharc, továbbá az izraeli–palesztin viszony okozta világválság váratlan végkimenetele nyomán az egész térség esetleges „újrendezésének” szándéka teremthet-e még valaha alkalmat *az 1920 után* szétzilált helyi közösségek,

démographie historique, 2014 n° 1, 235, 265. (A hivatkozott megállapítást l. a 241. lapon!) A toposz kontextusa: „En clair, la population roumaine du Banat diminue et celle des Hongrois augmente! C’est un modèle d’évolution démographique que tous les membres de l’élites scientifique, culturelle, politique roumaine considèrent comme un cauchemar. Ainsi, le Banat devient, selon une formule bien connue de l’époque, le »cimetière de la nation roumaine«” [Feketén fehéren: a Bánság román lakossága csökken, a magyaré növekszik! Ez egy olyan demográfiai fejlemény, amelyet a román tudományos, kulturális és politikai elit minden tagja rémálomnak tekint. Így válik a Bánság egy korabeli kifejezés szerint a „román nemzet temetőjévé.”] (Râmneanțu 1935, 194).

104 L. erről például Várkonyi Zsolt: Máig élő Trianon. *Moszkvater.com*, 2023. június 4. (<https://moszkvater.com/maig-elo-trianon/>); Dr. Köteles Lajos: Máig fáj a lelkek Trianonja. *Népszava*, 2023. április 20., 10. L. bővebben, a „trianoni trauma” feloldásának objektív elméleti lehetőségkeretét is módszeresen áttekintve: Gyurgyák János: Trianon-dilemmáink. In Gyurgyák 2021, 38–61. Még részletesebben l. Jeszenszky Géza: *Kísérlet a trianoni trauma orvoslására. Magyarország szomszédsági politikája a rendszerváltozás éveiben*. Budapest, 2016, Osiris Könyvkiadó (2. bőv. kiad. Osiris, 2023).

105 L. Szekernyész János: *Temesvár kövei. Préselt virágszirmok az Erzsébetvárosból*. Kolozsvár, 2023, Művelődés Kiadó, 9.

mikrotársadalmak mélyszerkezetének helyre kalapálására, a sokszor szándékosan szét tépelt, finomszálú szerves kapcsolatrendszerek újrászövésére?

Nem feledve, sőt nagyon is megfontolva Mészöly Miklós még 1985-ben leírt intését:

„A kérdés iskolás: vajon meditálhatunk-e még érdemben magunkról mint valami önértékű képződményről, elszigetelt szigetről; meditálhatunk-e a megmaradásunk feltételeiről mint valami függetleníthető téttről? Noha a válasz egyértelmű nem, kedvenc exhibícióinknak engedve mégis úgy teszünk sokszor, mintha módunk lenne igent mondani. Sőt, szeretjük úgy fetisizálni saját kivételes, kiválasztottsággal érdemrendesített megmaradásunk feladatát, mintha csak mi küszködnénk ilyesmivel. S közben – talán kellene erre is gondolni – éppen az érdemes megmaradás feltételeiről feledkezünk meg praktikus igyekezetünkben; noha ez a vélt praktikum is többnyire illúziókba van belebetonozva.”¹⁰⁶

Mert bármennyire hihetetlennek érezzük is most, egyfelől megtörténhet, hogy a 2022. február 24-ei orosz *kabinetháború* látványos kudarca s a *népi (totális) háborúvá* szélesedett, érzelmileg tökéletesen jogos és érthető *ukrán önvédelmi harc* együttes következményeinek felszámolására indított *felőrlő/megsemmisítő – „moltkei”* – irtóháborúba¹⁰⁷ átváltó, következképpen fokozatosan *hadigazdálkodásra áttállt*¹⁰⁸ orosz szoldateszka irányítói – Putyinnal vagy nélküle – mostani

106 L. Mészöly 1986, 44.

107 Ennek a hagyományos orosz birodalmi/stratégiai érdekeken túlmutató egyéb összefüggéseiről l. Mihályi Péter-Szelényi Iván: *Az orosz birodalom háborúja Ukrajna ellen: a posztkommunista átmenet legkockázatosabb időszaka. The War of the Russian Empire against Ukraine: The Most Dangerous Phase of Post-Communist Transition* (https://mersz.hu/hivatkozas/matud202309_f92968) Kulcsmondat: „Az orosz vezetés semmi mással nem tudja legitimálni jelenlegi hatalmát és a status quo megváltoztatására irányuló ambícióit, mint az orosz nemzeti érdekekre való hivatkozással. Kommunista ideológia nélkül ez nem megy, mert a szlavofil, etno-nacionalista, pravoszláv ideológia és Putyin személyi kultusza a térség minden más etnikuma számára elfogadhatatlan.”

108 Az orosz háborús készülődésről l. a következő értesüléseket: Harmadik világháborúra készülnek, elővették a Jarsz rakétaindítókat is + videó. *Magyar Nemzet*, 2023. december 16.; Sokkal nagyobb háborúra készülnek az oroszok + videó. [Forrás: Orosz Védelmi Minisztérium]. *Magyar Nemzet*, 2023. december 16.; Kezdjük el félni: az orosz hadiipar felkészült a világháborúra + videó. *Magyar Nemzet*, 2024. február 10. (Forrás: RIA Novosztj); Ez már a harmadik világháború: a NATO konkrétan részt venne az orosz–ukrán háborúban. *Magyar Nemzet*, 2024. február 10. (Forrás: Mandiner/Handelsblatt) A háborús veszélyről l. ezt a két korábbi anyagot is: „Valós a háborús kockázat Németországban” – René Nehring interjúja Harald Kujat volt tábornokkal, a Bundeswehr főfelügyelőjével és a NATO Katonai Bizottságának elnökével. Ford. Naetar-Bakcsi Ildikó. *BALMIX*, 2022. október 9. (Forrás: balmix@gmx.net, továbbá: <https://www.anonymousnews.org/deutschland/interview-general-harald-kujat-risiko-krieg-deutschland/>); Jean-Sylvestre Mongrenier [az Institut Thomas More kutatási igazgatója]: *Et maintenant? Sur la possibilité d'une guerre totale*, 30 septembre 2022. Analyse. In *Desk Russie* (<https://desk-russie.eu/2022/09/30/et-maintenant-sur-la-possibilite-dune-guerre-totale.html>). (Megjegyzés: a korrektúra elkészítésének időpontjáig – 2024. május 15-ig –, kivált E. Macron február végi harcias kijelentései óta a világháborús veszély az atomcsapásig elmenő kölcsönös fenyegetésig fajult! B.-K. B.)

ígérgetéseik ellenére mégsem elégszenek meg Szent Oroszország hajdani határai hozzávetőleges visszaállításával, hanem – ebből is következően, az ezredforduló környékén még inkább védekező jellegű, de immár támadóvá vált *dugini eurázsiai birodalmi doktrína*¹⁰⁹ szellemében – ismét kezdeményezik a Balti-tenger és az Adriai-tenger közti térség, a hajdani *Mittel-Europa* valamiféle, saját távlati stratégiai érdekeik szerinti újrendezését, átstrukturálását, mondjuk egy a hajdani Kettős (Osztrák–Magyar) Monarchiára emlékeztető, de annál tágasabb *pufferzóna* formájában, másrészt az USA-ban javában zajló negatív társadalmi és mentális folyamatok, mélyülő társadalmi törésvonalak, „a bénító politikai patthelyzet”¹¹⁰ s a jelenleg tapasztalható elképesztő erőpazarlás (*overstretching*)¹¹¹ a következő másfél évtizedben oly mértékben visszavetik a washingtoni hatalmpolitikai cselekvőképességet, hogy megmaradt erőforrásait inkább egy aligha elkerülhető *amerikai reneszánsz* megteremtésére fordítják, s kénytelen kellettlen történelmileg egy nem nagyon távoli időben, az előzőleg eltervezett „rugalmas elszakadásnál” pár évtizeddel hamarabb visszavonulnak két óceán védte bázisukra.¹¹²

109 L. erről magyarul Alekszandr Dugin: *A geopolitika alapjai. Oroszország geopolitikai jövője. Tér-ségben gondolkodni.* [Extracts from *The Fundamentals of Geopolitics*.] Ford. Bazsó Márton. In: *Oroszország és Európa. Geopolitikai szöveggyűjtemény.* Budapest, 2004, Zrínyi, 333–376, továbbá In: *Geopolitika és biztonság.* Szerk. Gazdag Ferenc. Budapest, 2006, Zrínyi, 119–163. A. Dugin további magyarra fordított munkái itt érhetők el: *Nemzeti Internet Figyelő* (<https://internetfigyelo.com> > birodal.). Duginról és családjáról l. még Kohán Mátyás: Dugin és Dugina – egy különös orosz család regénye. *Mandiner*, 2022. augusztus 23. (<https://mandiner.hu/kulfold/2022/08/dugin-dugina-oroszorszag>)

110 L. Brzezinski 2013, 244. L. még erről Serge Halimi: Amerika kettészakad. Ford. Morva Judit. *Le Monde diplomatique*, 2022. október 31. (<https://www.magyardiplo.hu/archivum/2022-január-december/295-2022-október/3170-amerika-ketteszakad.html>); L. még erről Steven Simon and Jonatahn Stevenson: These Disunited States, *The New York Review of Books*, 2022. szeptember 22.; Mosolygó Miklós: Félnek, hogy elveszítik Amerikát [Interjú Graham Wilson bostoni politológus professzorral]. *Népszava*, 2024. január 29., 5, továbbá Rod Dreher: Kék Amerika és Piros Amerika. A polgárháború óta nem volt olyan mértékű a politikai és kulturális polarizáció, mint ma. *Magyar Nemzet*, 2024. február 6., 10.

111 L. ehhez újabban Molnár Gusztáv: *Geonapló. Nyilvános, de nem annyira* (2024. január 10-ei bejegyzés: <https://geonaplo.wordpress.com>; másodközlés: Molnár Gusztáv: *Geonapló – A még meg nem történt dolgok. Új Hét*, 2024. január 11. (<https://ujhet.com/molnar-gusztav-geonaplo-a-meg-meg-nem-tortent-dolgok/>); Magyarország geopolitikai helyzetének rövid elemzését l. Pásztor Péter: Mert ott a helyünk [Beszélgetés Molnár Gusztáv filozófussal]. *Országút*, 2023. február 10., 15.

112 Erre az eshetőségre egy nemrégiben megjelent cikk szerint az USA már Donald Trump ki nem zárható második elnöksége időszakában is megtörténhetnek az előkészületek: „Elképzelhető, hogy a Trump vezette Washington a sorsára hagyja Ukrajnát az oroszokkal vívott élet-halál harcában, és a közel-keleti háború is súlyosbodhat; a kétállami megoldás [...] ismét az illúziók birodalmába kerül.” L. Magyar Péter: A populizmus természetrajza. *Élet és irodalom*, 2024. január 5., 3. Vö. Dobozi István: Diktátor lesz-e Trump – ha újrázik 2024-ben? *ÉS*, 2024. január 12., 8. Trump valódi elképzeléseiről l. még Laky Zoltán: Putyin „egy vérengző KGB-tiszt...”: Interjú Gorka Sebestyén magyar származású amerikai politikai szakértővel. *Válasz Online*, 2023. augusztus 15. (<https://www.valaszonline.hu/2023/08/15/gorka>)

Ha ez netán bekövetkezne, leginkább román szomszédaink – és legnagyobb történelmi riválisaink – kerülnének bajba, hiszen eddigi feltűnően sikeres „farnarióta jellegű”¹¹³ sok szempontból *ab ovo* oroszellenes¹¹⁴ egyensúly(hinta)politikájuk s annak kétségbevonhatatlan eredményei kérdőjeleződnének meg, ám, akárha 1920-ban, majd 1944/1945 és 1991 között egészen biztosan *mindenki*, a térség valamennyi népe és nemzete *rosszul járna*...

„...a Lajtától az Elbruszig, birodalompártiak (imperialisták) nélkül” (Dan Culcer)

S eme ingoványos talajon tovább merészkedve szerencsés esetben vajon levonható-e mindebből az a következtetés, hogy ha „a múltat nem is lehet végképp eltörölni”, de annak kimeríthetetlen példatárából esetleg óvatosan újra vissza lehet(ne) térni a Közép- és délkelet-európai népek és nemzet(államok) tökéletes egyenrangúságon alapuló – tehát a rossz emlékezetű *szupremáciát* végképp sutba vágó – szövetkezésének és laza államjogi társulásának az eredetileg Adam Czartoryskitól származó – *már akkor is az orosz túlhatalmat ellensúlyozni kívánó* –, Bălcescu, Kossuth, Klapka és társaik által az 1850-es években taktikai okokból felkarolt, 1918-ban Jászi Oszkár által már „időn túl” újra elővett és eredménytelenül érvényesíteni próbát *Duna-konföderáció* eszmévilágához,¹¹⁵ adott esetben

sebestyen-trump-orban-kulpolitika-ukrajna-interju/) L. még ehhez az előző, továbbá a 46. sz. jegyzetet is!

113 L. erről bővebben Borsi-Kálmán Béla: *Elvetélt bizánci reneszánszból Nagy-Románia. Egy állam-eszme etnogenezeise*. Budapest, 2018, Magyar Szemle Könyvek. (A könyv francia változata tavaly ősszel jelent meg: *L'ethnogenèse d'un État-Nation. Du rêve inachevé de renaissance byzantine à la création de la Grande Roumanie*. Traduction française de Henri de Montety. Paris, 2023, Éditions des archives contemporaines.)

114 A román szaktörténészek számára sohasem volt titok, hogy a cári Oroszország Besszarába 1812-es „elrablása” után Moldva egészére, sőt Havaselvére is szemet vetett, s nagyfokú ellenszenvvel tekintett a két fejedelemség 1859-es egyesítésére. Már 1859-ben zendülést szervezett Jászvásáron, s hét évvel később, kihasználva az Alexandru Ion Cuza 1866. február 11-ei lemondása utáni képlékeny politikai helyzetet, továbbá a moldvai románok havaselvi testvéreikkel szemben érzett frusztrációit moldvai ügynökei s a helyi ortodox papság révén 1866. április 3-án a moldvai székvárosban államcsínyt kísérelt meg. A főként munténiai katonákból álló közös hadsereg s a „felkelők” közötti összecsapás mintegy háromszáz halottal és még több sebesülttel járt. L. erről Borsi-Kálmán Béla: *Nemzetfogalom és nemzetstratégiák. A Kossuth-emigráció és a román nemzeti törekvések kapcsolatának történetéhez*. Budapest, 1993, Akadémiai Kiadó, 175 (és 333). L. újabban Matei Udrea: *Lovitura de stat de la Iași: încercarea Rusiei și a preoțimii ortodoxe de a rupe Mica Unire*. Bătălia din 3 aprilie 1866 s-a încheiat cu sute de morți, iar Mitropolitul pucist a fugit îmbrăcat în haine femeiești. Ion Creangă l-a ascuns într-un poloboc. (<https://colectionaruldeistorie.ro/lovitura-de-stat-de-la-iasi-incercarea-rusiei-si-a-preotimii-ortodoxe-de-a-rupe-mica-unire-batalia-din-3-aprilie-1866-s-a-incheiat-cu-sute-de-morti-iar-mitropolitul-pucist-a-fugit-imbracat-in-haine/>)

115 L. ehhez újabban Bécsi Zoltán: *Forbidden Federalism: Secret Diplomacy and the Struggle for a Danubian Confederation: 1918–1921*. Helena History Press LLC, 2020. (e-book: <https://helenahistorypress.com/2020/12/12/forbidden-federalism-secret-diplomacy-and-the-struggle-for-a-danube-confederation-1918-1921/?amp=1>)

a Balkán és a Kaukázus, továbbá Kis-Ázsia közepes méretű és kisállamaival kiegészítve, őket (ill. elitjeiket) bevonva és érdekeltté téve a „nagy terv” (eszme) megvalósításában?¹¹⁶

Ennek hiányában a magyar geostratégák esetleges tervezetéseit, óvatos esélylatolgatásait – ha léteznek egyáltalán ilyenek¹¹⁷ (?) – félek, aligha lehet másnak, mint képzelgésnek, délibábnak, ábrándnak, illúciónak minősíteni. 2022. február 24-e és 2023. október 7-e óta bármennyire is képlékenyek lettek ismét a nemzetközi „viszonyok”, nem hinném, hogy a fönt felvázolt, egyelőre utópisztikusnak tetsző kis- és középnemzeti összefogást leszámítva kiüthetne valamilyen valóban pozitív és távlatos reményekre feljogosító konkrét fejlemény a javunkra. Mert e nélkül egyik hatalmi tömb sem tekinthet egyenrangúnak bennünket, hiszen bárhogyan alakul is ez a soktényezős és sokszereplős globális geostratégiai játszma, továbbra is marad a peremhelyzet, a periféria.¹¹⁸ Immár 1526 óta! Mert sem a földrajz, még kevésbé a geostratégia alaptörvényeit nem lehet sem felülről, sem hosszú távon kijátszani!

Három alapeset (alternatíva) lehetséges:

- 1) ha az *angolszász univerzum* (az atlanti „thalasszokratikus” hatalmi központ s benne a végkép amerikai járszalagra került Európai Unió) végigviszi tervét, s feldarabolja az „orosz világot” (akárcsak 1919/1920-ban a kettős Monarchiát) akkor kíméletlenül megtorolja majd jelenlegi „különállási” törekvéseinket;

116 Természetesen újra mérlegelve Kemény Zsigmond másfél századdal ezelőtti figyelmeztetését, miszerint ez magyar szempontból meglehetősen kockázatos! Kemény Zsigmond 1867-ben részletesen elemzte és cáfolta Kossuth Lajosnak a kiegyezést bíráló „Kasszandra-levelét”, bebizonyítva, hogy a „a dunai államszövetségben, melyben a magyar, a délszláv és román nemzet szerepelne, valamivel még szorosabb volna a beolvasztás, s még inkább vesztene el hazánk függetlenségét, önállóságát, mint a bécsi minisztérium azon [1848-as] emlékiratának elfogadásával, melyről mondá Kossuth Deáknak: »Ultimátum volt ez, barátom, fegyver éléről nyújtott ultimátum, nekünk, védteleneknek!«” L. Kemény Zsigmond: Nyílt válasz Kossuth nyílt levelére. In uő: *Eszméék és jámbor óhajítások. Válogatott publicisztikai írások*. A kötetet összeállította és a bevezetőt írta: Filep Tamás Gusztáv. A szöveget gondozta és jegyzetekkel ellátta Filep Borbála Anna és Filep Tamás Gusztáv. Kolozsvár, 2014, Kriterion Könyvkiadó, 307–334, ill. 318–319. Az írás eredetileg megjelent: *Pesti Napló*, 1867. május 28., [1. p.]; május 29., [1. p.]; május 30., [1. p.]; június 1., [1. p.]; június 2., [1. p.]; június 4., [1. p.]. (A kötet világhálós elérhetősége: <http://real.mtak.hu/20784/1/teka.pdf>). A szerző itt köszöni meg Filep Tamás Gusztáv önzetlen szakmai és baráti segítségét (B.-K. B.).

117 L. erről Orbán Viktor kormányfőnek a Magyar Külügyi Intézet 50. évfordulóján 2023. december 4-én tartott beszédét: *Index.hu* (<https://index.hu/belfold/2023/12/04/orban-viktor-magyar-kulugyi-intezet-beszed-miniszterelnok-kulpolitika-europai-unio/>) Vö. Mázsár Tamás: Orbán: Jó, ha Magyarországon a külpolitikai gyepőlőt a miniszterelnök fogja. *24.hu*, 2023. 12. 04. (<https://24.hu/belfold/2023/12/04/orban-viktor-magyar-kulugyi-intezet-beszed/>)

118 L. ehhez ismételtan Dan Culcer írásunk 4. számú mottójában s az Utóhang elején feltüntetett véleményét: Culcer–Cseke 2014, 64.

2) amennyiben pedig a putyini/dugini nagyorosz tervek – esetleg masszív (de csupán időleges) kínai (és kisebb részben perzsa) segítséggel – valósulnak meg, abban az esetben feltehetően ugyanúgy járunk, mint 1849 után az osztrák hatalom kezére játszó, a nagymagyar törekvéseket gyengíteni igyekvő magyarországi nemzetiségek: azt kapjuk majd jutalmul, mint a napjainkban a „Nyugat” vonzáskörében maradt szomszéd államok – főként a románok – büntetésül...¹¹⁹ (Hacsak, a – szintén a történelmileg kódolt – román „politikacsinálás” hagyományaiból következően nem fordítanak ismét a „köpönyegen”,¹²⁰ és épp úgy, mint 1944. augusztus 23-án: még ‘hasznos időben’, vagyis az utolsó pillanatban „átállnak”...)

119 „Mit várhatunk, milyen jutalmat egy nagyorosz birodalomtól? Semmit. Széchenyi, Kossuth előre látták ezt. Az oroszokat el kell ismerni, és tisztelni kell őket, mint azt távoli rokonaink, a bölcs finnek teszik. De mi nem az oroszokhoz tartozunk. A hozzájuk való alkalmazkodásunk sosem állhat törekvéseink központjában [...] a magyar szellem, a magyar értelem, a magyar művészet és műveltség lélegzete nyugati. Nem orosz, de még csak nem is amerikai [...] A nyugati országok sokszor semmit vagy keveset tettek értünk. De mégis. Amikor a magyarság vezetői a keletet választották, az majdnem mindig katasztrofálisnak bizonyult [...]” Részlet J. Lukacs 2014-ben a paksi atomerőmű bővítése kapcsán a magyar kormányfőhöz intézett nyílt leveléből. A *Népszabadság* 2014. január 25-ei számából idézi Jeszenszky Géza: *Civis Hungaricus: Hibáinkért most mi egyedül. Országút*, 2023. április 11. (<https://orszagut.com/tudomany/civis-hungaricus-hibainkert-most-mi-egyedul-3947>). L. még erről Lakner Zoltán: A polgárosodás szeretete. Száz éve született John Lukacs történész. *Magyar Hang*, 2024. január 26./február 1., 27, továbbá Ablonczy Bálint: „A magyarság kárára válik” – orosz orientációtól óvott a száz éve született John Lukacs. *Válasz Online*, 2024. január 30. (<https://www.valaszonline.hu/2024/01/30/john-lukacs-evfordulo-orosz-veszely-orban-viktor-masodik-vilaghaboru/>; vö. Mearsheimer 2023.); L. még ehhez Munkatársunktól: Románia is felkészül a háborúra [Gheorghijă Vlad tábornok, román védelmi miniszter a brüsszeli Politico-nak adott interjúja kivonatos ismertetése]. *Magyar Nemzet*, 2024. február 3., 8. Valerij Kuzmin, Moszkva bukaresti nagykövete azonnal „megnyugtatta” a román vezetést. Idézzük: „Semmiképpen sem a háborút keressük Romániával [...] Oroszország nem jelent semmiféle fenyegetést Románia számára. De amikor Románia egyre több külföldi csapatot hív meg az országba [...] akkor nyilvánvalóan valamilyen következményen is el kell gondolkodni”. L. Pataki István (Marosvásárhely): Oroszország megnyugtató üzenetet küldött Romániának. *Magyar Nemzet*, 2024. február 8. (kiem. az eredetiben! B.-K. B.

120 L. erről egy Bukarestbe szakadt Kossuth-emigráns, a földmérőként dolgozó ennél fogva a „regáti” (főként havaselvei) rögválóságot és mentalitást „terepszinten” ismerő Veress Sándor (1828–1884) 1880 körül rögzített véleményét: „Politikájuk megalakulásuktól kezdve egész a krími háborúig végtelen sora a szín változtatásnak tele rút hitszegő elpártolással, szótörés ‘s esküszegéssel. Két felé kaczerkodás és álnok porba borulás a hatalmasabb előtt. [...] „e vidéken már 1500 év óta soha az olá nagy szerepet nem játszott, Stefán vajda /:cel mare:/ és Mihály vitéz kora is csekély másodrendű állás, ‘s az ország vagy egyenesen alárendelt hübérese volt a hatalmasabb magyar vagy török szomszédnak, vagy leg alább annyira ezek kegyétől függött, hogy önállónak nem is nevezhető. Itt magyar lengyel, török tatár hatalmaskodott mindég ‘s az erős veszedelmes szomszédok ellen nem maradt az olának egyéb fegyvere a meg adásnál. – Így fejlődött ki azon politika hogy mindég az erősnek kell hódolni ‘s a vesztes féltől – ha bár az szövetséges volt is azonnal a győzőhöz pártolni [...]” L. Veress Sándor: *Románia története* (kézirat, MTA, Kézirattár; jelzete: Ms. 40491/7., 39. fól.). Vö. írásunk 68. és 69. sz. jegyzeteivel! (B.-K. B.)

- 3) S végül a harmadik – a kisépi/középhatalmi „tervezgetések” szemszögéből optimális – eshetőség, hogy a külső-belső nehézségein viszonylag hamar úrrá levő *s primus inter pares* világpolitikai súlyát megőrző/visszaszerző „Amerika”¹²¹ (s az angolszász „tellurikus” hatalmi centrum) – akár csak 1944/1945-ben – az „érdekelt” felek feje felett: rólu(n)k, de nélküli(n)k döntve – ismét kiegyezik Oroszországgal...¹²²

S ha – „Putyin ajándékaként” (?) – netán mégis „leesne valami”, ugyan mit tudnánk kezdeni vele? Hiszen demográfiai és gazdasági szemszögből a biztató jelenségeket és ígéretes családpolitikai és gazdaságdiplomáciai kezdeményezések eredményeit nem vonva kétségbe¹²³ egyelőre – még mindig – a bányabéka feneke alatt vagyunk.¹²⁴ Mindenütt – talán a Székelyföld kivételével! Tartok tőle, a (történelmi) *ismétléskényszer* jegyében csak újabb *illúziókergetés*¹²⁵ válna belőle.

Ez a „hajó” sajnos – ‘nagy magyar’ szemszögből – 1920-ban ment el. S a mérkőzéseket nem szokták sem újrajátszani sem a „pályán” elért – most mindegy, hogy milyen történelmi balszerencse és hatalompolitikai ármány folytán született – „eredményt” a tárgyalóasztalnál utólag megváltoztatni!¹²⁶

A magam részéről magyar nemzetstratégiai szempontból – a főtebb vázolt kis- és középnemzeti összefogást mint *elméleti eshetőséget* leszámítva – pillanatnyilag nem látok semmiféle valós „kibontakozási” esélyt, még kevésbé térségünk minden népe és nemzete számára üdvös, megnyugtató megoldást. Más szóval nem árt emlékezetünkbe idézni – s nem csupán nekünk, magyaroknak, hanem szomszédainknak is! – Ady Endre 1915. áprilisi keltezésű profetikus sorait:

121 Z. Brzezinski 2013-ban magyarul is megjelent új könyvében az amerikai hiper(túl)hatalmi státusra veszélyes várható fejlemények higgadt számbavétele mellett arra is figyelmeztet, hogy az Egyesült Államok egyedülálló geostratégiai, demográfiai és gazdasági lehetőségei kerete következtében ügyes külpolitikai manőverezéssel megőrizheti, illetve újra megszilárdíthatja az elmúlt két évtizedben megingott pozícióit! L. Brzezinski 2013, 41, s különösen az Amerika még mindig meglévő erőforrásai című alfejezetben, uo. 87–98.

122 L. ehhez Marácz Tamás: Nem bújhatunk mindig Amerika szoknyája mögé – a „weimari hármass” felállítását sürgeti a *Politico* szerzője [Artin DerSimonian, az amerikai *Quincy Institute* Eurázsia programjának kutatója nézeteinek kivonatos ismertetője]. *Mandiner.hu*, 2024. február 9. (<https://mandiner.hu/kulfold/2024/02/nem-bujhatunk-mindig-amerika-szoknyaja-moge-a-weimari-harmas-felallitasat-surgeti-a-politico-szerzoje>)

123 L. ehhez Demkó Attila: Valóságérzékelésünk torzulásai. *Magyar Nemzet*, Lugas, 2023. december 5. (<https://magyarnemzet.hu/lugas-rovat/2023/12/demko-attila-valosagerzekelesunk-torzulasai>)

124 L. ehhez ismételt Gyurgyák János kíméletlenül őszinte „láttelejét”. Gyurgyák 2021, 38–61.

125 L. ehhez Borsi-Kálmán Béla: *Illúziókergetés vagy ismétléskényszer? Román–magyar nemzetpolitikai elgondolások és megegyezési kísérletek a XIX. században. Tanulmányok*. Bukarest–Budapest, 1995, Kriterion Kiadó–Balassi Kiadó (Gordiusz könyvek).

126 L. ehhez Felföldi Zoltán: A történelemnek nincsen vége. Minden geopolitikai realitás megváltozik egyszer, amint a Kárpát-medencében is. *Magyar Nemzet*, 2023. október 5., 8.

Nekem, pajtás, úgyis mindegy,
Farkas esz meg, ördög esz meg,
De megesznek bennünket.

Medve esz meg, az is mindegy
Az a szomorú és régi:
Véletlen, ki esz minket.
S az a szomorú és mindegy,
Hogy jó időben bennünket
Sorsunkra mi se intett.

Nekem, pajtás, úgyis mindegy,
Bánja fene, hogy ki fal föl
Buta, bús, mindegy-minket.¹²⁷

Ha csak valamilyen isteni megvilágosodás (sugallat) folytán nem tudjuk, közös erővel, újraindítani – netán mindannyiunk számára elfogadható módon s néven átértelmezve/átcímkeztve, de *lényegi törvényszerűségeit elfogadva* és torzítás nélkül érvényesítve – a génjeinkbe kódolt „nemesi polgárisulást”... S ennek talapzatán a főtebb sugallt, az egész Közép-és Délkelet-európai régióra – s még tovább, az Elbrusz hófedte ormáig – kiterjesztett kisépi/kis- és középnemzeti szöveteztést...

Erről az egyelőre erősen elméleti jellegű eshetőségről igen hasonló gondolatokat fogalmaz meg az 1987-ben Marosvásárhelyről Párizsba emigrált, jelenleg Elancourt-ban élő, magyarul anyanyelvi szinten tudó erdélyi román író, újságíró, szerkesztő, politológus és műfordító (Németh László „sorskérdéseket” boncolgató esszéinek román tolmácsa), Dan Culcer egy 2014-ben megjelent interjújában:

„A mi Európánk [...] a Lajtánál kezdődik és az Elbrusz hegységnél ér véget. De nem foglalja magában a birodalmakat és az egykori birodalmak oszlopait. Magyarország kivétel, amely nélkül szerintem a kis és közepes országok Európája elképzelhetetlen. Végzetes hiba lenne Magyarország mellőzése e geopolitikai konstrukcióból [...] Az említett övezet országainak gazdaságát komplexmentárisnak nevezhetjük. Az eurázsiai koncepció elvetése a kis és közepes államok politikai logikájából az övezetben a legerősebb állam, Oroszország hegemoniája elvének kiiktatását jelenti [...] Természetesen – folytatja gondolatmenetét Culcer – az eurázsiai elmélet orosz eredetű. Kezdetben védekező jellegű ideológia volt, s arra szolgált, hogy meggátolja Oroszország elszigetelődését Európától, a szovjet birodalom részleges szétesése után. Mostanra támadó jellegűvé vált, egy új stratégiai tengely kiépítése érdekében, amely Oroszországot,

127 Ady Endre: Kurucok így beszélnek (<https://magyar-irodalom.elte.hu/sulinet/igyjo/setup/portrek/ady/kurucok.htm>)

Kínát és Indiát foglalja magába. Viszont Románia, Magyarország, Lengyelország, Litvánia, Észtország, Lettország, Bulgária, Szerbia, Horvátország, Macedónia, Montenegró, Albánia, Ukrajna, Belarusz, Görögország, Ciprus, Örményország, Grúzia, Törökország¹²⁸ mind-mind jelenleg átjárható határokkal rendelkező európai országok, korlátozott földrajzi kiterjedésük okán pedig gazdasági együttműködési kapcsolatok teremthetők közöttük olyan elvek és valós helyzetek alapján, amelyekben a hasonlóság,¹²⁹ a megegyezés az uralkodó. *Ebben az összefüggésben egyik állam sem törhetne hegemoniára.*¹³⁰

Azaz immár megértve és beletörődve, hogy nem tudjuk lemásolni sem a nyugat-európai (főként francia) s még kevésbé az amerikai ideológiai és társadalomszervezési- és átalakítási mintákat.¹³¹ Annál is kevésbé, mert a kétszáz éven át szervilis módon követett és másolt *francia modell* – a Történelem valamiféle bosszúja gyanánt – épp az elmúlt évtizedekben a szemünk láttára foszlik semmivé...¹³²

128 Az elgondolás – Kemény Zsigmond hajdani ellenvetései mellett – legproblematisabb pontja az erdogani Törökország, amely nem csupán földrajzi fekvésénél és nagyságánál, katonai erejénél fogva kulcsállam, hanem saját „ottomán” birodalmi tradíciói miatt is, amelyek, ha eleve nem zárnak is ki, de nagyon megnehezítenének egy ilyesféle szövetkezést! (B.-K. B.)

129 A legfontosabb Németh László esszéket konzseniálisan románra fordító Culcer elgondolása alighanem összefügg, legalábbis rokonítható Németh László elhíresült – de még csak igazából komolyan föl sem vetődött – „tejtestvérek”, ill. „Duna-Európa” víziójával: „mi Dunanépek [...] itt élünk egy sorsközösségben, egymásról mit sem tudva. Igazán itt az ideje, hogy megismerjük tejtestvéreinket, akikkel egy sors száraz emlőjét szoptuk.” L. Németh László: Duna-Európa. Tejtestvérek. In Németh László: *Európai utas. Tanulmányok*. Budapest, 1973, Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 672–674. (az idézett mondatot l. a 674. oldalon.)

130 Culcer gyakorlatias szempontokat is felvet gondolat kísérletében: „Egy ilyen megoldást elő kell készíteni. Első lépésként kommunikációs vonalakat kellene kiépíteni, olyan munkafunkciókat, melyek foglalkoztatnák a fölösleges munkaerőt, amely most nyugat felé áramlik el. A másik, egyidejű lépés az lenne, hogy sokoldalúan képzett tolmácsokat és fordítókat neveljünk, akik biztosítják az együttműködési és kereskedelmi egyezmények szabad megtárgyalását, ebben a bizánci típusú kereskedelem lehetne a minta. *Magától értetődő lenne bármelyik nyelv egyeduralmának tilalma a többi fölött, beleértve az angolt, a franciát vagy az oroszot is.* A bankokat államosítanák, újra bevezetnék az arannyal befuttatott pénzérmeiket az értéktelen amerikai papírbankógyártás helyett.” L. Culcer–Cseke 2014, 68–69. (az én kiemelésem! B.-K. B.)

131 Erről Dan Culcer így vall az interjújában: „Én nem hiszek a történelem végzetében, és igyekszem helyet szorítani a mi világunkban azoknak az eszméknek, amelyek saját tapasztalatainkból fakadtak, megfelelnek szándékainknak és lehetőségeinknek, hogy végre hozzon is számunkra némi boldogságot, tompítsa keserűségünket, és segítsen hozzá megérteni: Románia földjén nekünk és utódainknak jogunk van álmodozni, boldogan és tisztességesen élni és meghalni. Túl sok ennyit elvárni az álmainktól és azoktól, akik azt hangoztatják, hogy a javunkat akarják, és bennünket képviselnek? Kérem, hogy álmodjunk együtt. Vajon még lehetséges-e?” Uo. 70–71. (Az interjú teljes román változatát l. itt: <https://nou-obiectiv.blogspot.com/>)

132 Erről 2020-ban megjelent monográfiánkban ezt írtuk: „Franciaországban az »együtt-élés«, *együtt-létezés* (co-existence) új, közmegegyezésen alapuló normáit, mindenkire nézve érvényes és kötelező szabályait *kell(ene)* kitalálni és bevezetni. Mi több: a francia nép és nemzet

Ezekkel az fejtegetésekkel analóg elgondolásokat fogalmazott meg Mészöly Miklós is többször is idézett esszéjében:

„A »megvertségnek« nem lehet olyan ablaka, amelyen messzebb látni? Nem a józanság követeli, hogy így kérdezzünk? – Beszélgetésünkhöz igazítva a gondolatot, így folytatnám most: vajon nem a hozzánk hasonló sorsú »kis népek« feladata és kitüntető »luxusa« lesz – vagy lehetne – olyan példát adni, amely egyedül a kiszolgáltatottságtól függetleníthető *belső szabadság* (M. M. kiemelése!) kiváltsága és csak annak a révén valósítható meg?

Minthogy a lelki, ösztöni, politikai imperializmus az ilyen sorsú »kis népeknek« nem lehet már energialekötő gondjuk, *kísérletet tehetnek a kiüresedett, illuzórikussá vált értékeknek nemcsak új szempontú kimunkálására, hanem merőben újak megalapozására is – így teremtve meg a megmaradás kikezdehetlenebb feltételeit.*”¹³³

S az ezen az alapon – az egymásnak okozott kölcsönös történelmi sérelmeket „békévé oldva” – esetleg mégis megkísérelhetnénk *végre* kölcsönös engedmények, reális kompromisszumok árán és révén a mindnyájunk számára egyedül üdvösnek (és hasznosnak) remélt összefogást.¹³⁴ A közép- és dél-kelet-európai térség kis- és közepes államainak/nemzeteinek valamiféle „Duna-konfederációs” jellegű, de annál rugalmasabb, átgondoltabb, gazdaságilag megalapozottabb és politikailag kiegyensúlyozottabb társulását, akár Örményországot és Grúziát is beleértve – „a Lajthától az Elbruszig”.

Miután az összes többi (történelmi) lehetőséget úgyis végigpróbáltuk már...¹³⁵

Nemesvita, 2023. szeptember–december

(Javítások, kiegészítések: 2024. január 1.–január 10.; 2024. január 20.–február 11.)

különbféle osztályainak, rétegeinek, etnikumainak, felekezeteinek, újjáéledő kisebbségeinek (baszkoknak, bretonoknak, katalánoknak, korzikaiaknak, elzásziaknak) s egyre nagyobb tömegű, változatlanul főként a volt francia gyarmatokról érkező migránsközösségeinek – mivel a »régi módon« együtt élni már nem lehet –, új »társadalmi szerződést« kell(ene) kötniük egymással. Ez egyszersmind azt is jelenti, hogy a második évezred elejére megszűnt a francia társadalom és polgárság közel két évszázadon át érvényes minta- és modelljellege. Franciaország maga is gyökeres átalakításra, átgondolt reformokra szorul.” L. Borsi-Kálmán Béla: *Kisfiúk a nagy viharban. A temesvári „Levente-pör” – az első román „irredenta per” – története, 1919–1922.* Szerk. Filep Tamás Gusztáv. Budapest, 2020/2021, Kortárs Kiadó, 180 (és a hozzá tartozó jegyzetek: 1023–1033).

133 Mészöly 1986, 47. (Az én kiemelésem! B.-K. B.)

134 „Aligha lehet kétséges, hogy a magyar-román, magyar-szlovák stb. viszonyban valami hasonló kiegyezésre és megbékélésre lenne szükség, mint ami a francia-német viszonyban megtörtént. E nélkül ugyanis még a legígéretebb kezdeményezések is szép lassan ellaposodnak vagy egyenesen elhalnak...” L. Gyurgyák 2021, 61.

135 L. még ehhez Borsi-Kálmán Béla: Egy szürke eminenciás a külügyminisztériumban. Beszélgetés Borsi-Kálmán Bélával a rendszerváltás körüli évek emlékezetéről, különös tekintettel a diplomáciai életre és az Eötvös Kollégiumra (2019). Bojtos Anita interjúja. *Életünk* (Szombathely), 2022/6, 43–79 (különösen 57).

Függelék

Major Zoltán:¹³⁶ *Kinek használ?*

A történelem fura iróniával működik... Talán még a „halódó”, „haladó” Nyugat által diabolizált és stigmatizált Oroszország jelenlegi vezetőjének, Vlagyimir Putyinnak sem jut eszébe, hogy velük ugyanaz történik meg *most*, mint a „népek börtönének” kikiáltott Osztrák–Magyar Monarchiával: a demokráciára és a nemzeti elvre hivatkozva bekerítenék és megkísérelnék szétrobbantani... az ún. *atlanti világ* segítségével.

Ne feledjük: ennek az atlanti világnak Oroszország kétszer is szövetségese volt. Csak az első alkalommal a nemzeti elvet nyíltan használták faltörő kosként. A működni kezdő Monarchia ellen...

Mostanság a *status quo* demokrácia és a *non intervencio* kicicomázott fátylát lengetik a népek közvéleménye előtt, és vígan beavatkoznak... Oroszországnak nem szabad beavatkozni nemzettársai védelmében, mert „agresszor”, ők beavatkozhatnak, ők támogathatják a független Ukrajnát egy *proxy háború* révén az utolsó ukránig és még tovább¹³⁷...

Míg az első világháború után semmibe vették a *status quo*t, és dicsőítették a szerb, román, csehszlovák agresszort, most pedig – ugyancsak a történelmi

136 Major Zoltán történész, esszéista (sz. 1949-ben Székesfehérváron egy a Felvidékről kitelepített református család gyermekeként. 18 éves koráig Mórton élt, egyéves katonáskodás után 1968-ban Eötvös-kollégistaként kezdte egyetemi tanulmányait). Számos magvas cikk, tanulmány, recenzió szerzője, s egyebek közt Bánffy Miklós *Huszonöt év* (1945) (Budapest, 1993, Püski Kiadó), továbbá Horváth Jenő *A milleniumtól Trianonig. Huszonöt év Magyarország történetéből, 1896–1920* (Budapest, 2004, Nyitott Könyv Kiadó) című fontos műveinek szerkesztője és közreadója. (Az eredetileg a Szent-István Társulat Kiadásában 1937-ben évmegjelölés nélkül megjelent reprint előtt I. Major Zoltán *A trianoni vádlott megszólal. Tudományos pálya és történelmi kor Horváth Jenő magyar diplomáciatörténész munkásságában* című kitűnő bevezető tanulmányát, IX–XCVI.) Major Zoltán *Egy kóborló a Nebo-hegy szívérványá alatt. Esszéisztikus mozaikok egy – értelmiségi – életből* című kisregénye megjelenés előtt áll.

137 L. ehhez például Bokros Lajos: Oroszország első háborúja Amerika ellen? Miért nem győzhetnek az oroszok Ukrajnában? *Élet és Irodalom*, 2023. február 24., 3–4.; Miklós Gábor: Forgatókönyvek az orosz jövőre. Mi történik Oroszországgal, ha elveszíti Ukrajna elleni háborúját? *Népszava*, 2023. március 10., 7.; továbbá Czene Gábor: Szemünk előtt zajlik egy birodalom eltűnése [Interjú Csepeli György szociálpszichológussal]. *Népszava*, 2023. március 18., 5.; Demszky Gábor: Oroszország el fogja veszíteni Ukrajna ellen vívott háborúját. *ÉS*, 2023. szeptember 1., 9.; legújabban László Dávid: Az ukrán katonai szakértő elárulta, hogyan győzhetnek le az oroszokat. *Magyar Nemzet*, 2023. december 28. (<https://magyarnemzet.hu/kulfold/2023/12/az-ukran-katonai-szakerto-elarulta-hogyan-gyozhetnek-le-az-oroszokat> [Olekszandr Musijenko, a kijevei Katonai és Jogi Tanulmányok Központja kincstári optimizmussal átszőtt véleménye]). Jóval realisabb képet fest egy esetleges fegyvernügvas – s optimális esetben valamiféle tartós „befagyott status quo”, ha nem is békeszerződés – feltételrendszeréről Sz. Bíró Zoltán: Ukrajnai tűzszünet. Mennyi az esélye? *Élet és Irodalom*, 2023. december 21, 22.

szükségszerűség (?) jegyében – Oroszországot kiátkozzák a „népek nagy családjából”, Putyint meg kikiáltják a Gonosz megtestesülésének...

És nyíltan kimondják: szét akarják szedni Oroszországot...¹³⁸ Mint egykor a Monarchiát...

Hogy mi lesz Oroszország helyén, az pillanatnyilag mintha nem érdekelné őket...

Ne feledjük, Oroszország sok csatát elvesztett, talán legalább annyit megnyert, és még a bolsevizmussal sem tudták kivégezni...

Kapard meg az orosz, és megtalálod a tatárt!¹³⁹ Fél évezred után felülkerekedtek rajtuk... szinte minden évszázadban halálos veszedelemben találták magukat... és kijöttek belőle... hosszan, kínkeservesen.

138 L. erről Fricz Tamás: A három nagyból csak egy maradhat. Oroszországot az amerikai héják segítségével kívánja szétzúzni a globális elit. *Magyar Nemzet*, 2022. március 12., 11. (kiem. mondat: „Kína és az Egyesült Államok vezető körei készek a globális kormányzásra, viszont Putyin éppen az ellenkezőjét akarja: vissza akarja állítani a nagyorosz nemzetállamot, s ebbe nem fér bele a világkormányzás.”) Az orosz–ukrán konfliktus nemzetközi visszhangjáról l. még Dérer Miklós: *A lángja és a füstje, avagy a színe és a visszaja. Az ukrajnai háború a nemzetközi térben.* (Készült 2023. április 26.; forrás: <https://kmdsz.hu/derer-miklos-a-langja-es-a-fustje-avagy-a-szine-es-a-visszaja/>; hivatkozott forrás: <https://www.foreignaffairs.com/united-states/china-great-power-competition-russia-guide/>); továbbá Tom Nagorski, *Global Editor* és Joshua Keating, *Global Security Reporter* 2022. december 23-ai interjút – *What's the most important lesson of the war in Ukraine?* – a következő 15 szakértővel: Kate Cronin-Furman (Political scientist, University College London); Christopher Dougherty (Adjunct senior fellow, Center for a New American Security); Liana Fix (Fellow for Europe, Council on Foreign Relations); Mark Galeotti (Director, Mayak Intelligence); Richard Gowan (U.N. director, International Crisis Group); Samuel Greene (Director of the Russia Institute, King's College London); Lt. Gen. Ben Hodges (Former commander of U.S. Army forces in Europe; senior advisor, Human Rights First); Natalie Jaresko (Former finance minister, Ukraine; chairperson, Aspen Institute Kyiv); Ksenia Kirillova (Former reporter for Russia's Novaya Gazeta; analyst of Russian media); Stanislav Kucher (Journalist, filmmaker and former Russian TV presenter); Edward Lucas (Senior fellow, Center for European Policy Analysis; former senior editor, Economist); John McLaughlin (Former acting director, CIA; distinguished practitioner in residence, School of Advanced International Studies, Johns Hopkins University); Graeme Robertson (Director of the Center for Slavic, Eurasian and East European Studies, University of North Carolina); The Hon. Kevin Rudd (President of the Asia Society; former prime minister of Australia) (forrás: *Grid.News.*). A vélemények közül kettőt idéznék: „Az ukrajnai háború két dolgot bizonyított. Az egyik az, hogy a béke törékeny, és nem szabad abban a hitben áztatnunk magunkat, hogy ilyesmi nálunk nem történhet meg. A másik pedig az, hogy ijesztő, mennyire nem értjük, hogyan működik pontosan a világ. A feltételezések során mindig abból indultunk ki, »mi« hogyan képzeljük el a világot, s nem foglalkoztunk azzal, mit és hogyan gondolnak azok, akik az »ők« kategóriájába tartoznak” (Samuel Green, a londoni King's College igazgatója). A másik vélemény – az Edward Lucasé – még tömörebb: „Europe's strategic nakedness.”

139 A Történelem fintoaraként maguk az ukránok is ilyennek látják 'nagyorosz' testvéreiket: „az oroszokat »tatarizált szlávoknak« tartják, akik barbarizálódtak a hosszú idegen mongol–tatar ázsiai uralom alatt, ami lelkileg is eltorzította őket. Ők a kijevi Oroszország hamisítatlan örökösei – állítják magukról az ukránok”. L. Gecse 2022, 313. (a 1147. sz. jegyzetben!)

Ronald Reagan annak idején a Szovjetuniót kikiáltotta a gonosz birodalmának. Szovjetunió már nincs, van viszont Oroszország, ahol a hitnek és a nemzeti érzésnek mégiscsak van (még) valamilyen szerepe...

A Szovjetunió összeomlása után Oroszország összeszedte magát, úgyahogy gazdaságilag, társadalmi rendjét tekintve és politikailag is, és visszatért a nemzetközi élet porondjára... És most, hasonlóan a hajdani Osztrák-Magyar Monarchiához bekerítés alatt áll... A fejlemények fricskája csak az, hogy épp azok próbálják *most* bekeríteni, akikkel együtt a század elején Oroszország a Monarchiát hasonló eszközökkel kísérelte meg kivégezni. A nemzeti elv Janus arcának ostora most a gyűlöletre alapozva az ukrán testvérgyilkos nacionalizmus képében Oroszország hátán csattan az USA hiénaimperializmusának tevékeny közreműködésével... Ma az USA a gonosz birodalma, a maga életellenes ideológiáival ugyanúgy rothad/t belülről,¹⁴⁰ ahogy a Szovjetunió is szétrohadt a gerontokrácia ölelésétől és elvtársi csókjaitól...

Agóniája hosszú lesz, mint Rómáé... Hazugság és képmutatás a világ, a világtörténelem világítélet... A Világtörténelem Káin története.

Kinek használ? Az embernek nem...

Legfeljebb a szervetlen gépeknek...

140 Emmanuel Todd-nak is hasonló a véleménye, úgy gondolja, hogy a Max Weberi *protestáns szellem* fokozatos elhalása és kiüresedése másfajta, kevésbé képzett s kevésbé szívós, elbizonytalanodott világképű, megroppant önbizalmú, hedonizmusra hajlamos amerikaiakat „termelt” ki, akik nem olyan hatékonyak és életerősek már, mint nagyapáik voltak. L. erről az írásunk 46. sz. jegyzetében feltüntetett anyagokat, különösen Todd francia nyelvű megszólalását. Vö. Bogár László: Eltorzult amerikai alkat, zsákutcás amerikai történelem. In Bogár 2021, 236–240.

„De mindig, mindig gondoljunk reá”!¹

A Kárpát-medence földrajzi egysége.

Trianon a geográfia tükrében a história mérlegén

„Soha nem lehet nézetazonosság az igazságtalanságok elszenvedői, a kárvallottak és az igazságtalanságok okozói, haszonélvezői között.” (Kubassek János²)

Az Érden működő Magyar Földrajzi Múzeum 2020 szeptemberében, tudományos konferenciát rendezett a száz esztendeje aláírt trianoni békeszerződés emlékeztére, ahol többféle tudomány szemszögéből foglalkoztak a magyarság történelmének egyik legfájdalmasabb következményekkel járó eseményével. A 19 előadás 18 előadójának, mint a múzeum igazgatója, a konferenciát szervező dr. Kubassek János Bevezetésében megfogalmazta, hogy: „nem állt szándékukban semmiféle indulatgerjesztés, bűnbakkeresés vagy felelősség áthárítás. Úgy véljük, sem az elhallgatás, sem a harsány ítélethirdetés nem szolgálhatja a valóság megismerését.”

Az elhangzott és a kötetben megjelent írások funkciójukat tekintve három csoportba sorolhatók. Az első az, amely a Nagy Háborút lezáró békeszerződésre készülő győztesek tájékoztatására törekvők munkásságával foglalkozik.³ Ezek a tudósok elsősorban a Kárpát-medence népességének elhelyezkedéséről, a térség természeti és gazdasági összefüggéseiről kívántak valós információt nyújtani, hogy azok ne kizárólag saját, vélt vagy valóságos nagyhatalmi érdekeik, valamint a békeszerződésből minél nagyobb hasznot remélő kisantant hasonlóan önös, mértéktelen igényei alapján döntsenek. Nem véletlen, hogy ilyen jellegű *prevencióról* kevés szó esik a kötet tanulmányaiban, túlnyomó részük a diktátum céljaival, méginkább a következményeivel foglalkozik. Nem csak

HALÁSZ PÉTER (1939) néprajzkutató, a Duna Televízió volt főszerkesztője. Csongrádon él. Legutóbbi kötete: *„Azok vagyunk, akik vagyunk!” A magyar nyelvterület keleti peremén* (2023).

- 1 Juhász Gyula: Trianon. In *Emlékező Magyarország, I.* Szerk. Gyurgyák János. Budapest, 2020, Osiris Kiadó, 68.
- 2 Bevezetés. In *A Kárpát-medence földrajzi egysége. Trianon a geográfia tükrében a história mérlegén.* Szerk.: dr. Kubassek János és Fekete-Mácsai Anetta. Erd, 2022, Magyar Földrajzi Múzeum, 11.
- 3 Dr. Kubassek János: Elfeledett geográfus arcok – magyar tudósok munkássága a béke-előkészítés során. Uo. 171–199.

azért, mert az Osztrák–Magyar Monarchiának nem volt, nem lehetett önálló külpolitikája, mert azt, még ha magyar volt is a külügyminiszter, Bécs igen rövid pórázon tartotta. Emiatt a magyar külpolitika csak 1918 őszétől kezdhetett volna kiépíteni – szinte a semmiből – a méltányos békeszerződésre felkészülő és fölkészítő diplomáciai kapcsolatait, ha a frontok összeomlását s a hazatérő katonaságot szétziláló, tavaszra „Tanácsköztársaságba” torkolló politikai zűrzavar erre lehetőséget adott volna. Elszigetelt, gyakran elárult, „amatőr” társadalmi csoportok igyekeztek menteni a menthetőt, amint azt Kubassek János geográfus a magyar tudósok béke-előkészítő munkásságával foglalkozó tanulmányában bemutatja. Elsősorban az akkor már nemzetközi tekintélyt szerzett Teleki Pál földrajztudós kezdeményezésére elindult tudományos munka kecsegtetett eredménnyel, aki munkacsoportjával készült a béketárgyalásokra, s a kommün és a román megszállás idején nem kevés kockázatot vállalva dolgoztak. A legkiválóbb belső-magyarországi, Erdélyből, Felvidékről menekült vagy kiutasított földrajztudósok, geológusok, statisztikusok, néprajzkutatók, térképészek, történészek, jogtudósok – mintegy száz munkatárs – négykötetnyi, több száz oldalas, angol és francia nyelvre lefordított anyagot készített, amit a román megszállók kivonulása után, egy hónap alatt sokszorosíthattak és a Párizsba induló magyar békeküldöttség magával is vihetett. A kollekció egyik legértékesebb darabja Teleki úgynevezett *vörös térképe* volt, ami különböző színekkel, *népességarányosan* mutatta be a Kárpát-medence különböző nemzetiségű népeinek területi elhelyezkedését és létszámát. A térképeket és a szakanyagokat Trianonban senki sem vitatta, egyszerűen nem vették figyelembe. Teleki Pál vörös térképének és Apponyi Albert beszédének hatására a brit, az olasz és az amerikai küldöttség talán hajlott is volna a méltányosabb határ megállapítására, de „a francia álláspont erősebbnek bizonyult”. Hogy mennyire eszköztelen és kiszolgáltatott volt Trianonban a magyar békeküldöttség, jól mutatják Teleki Pál Cholnoky Jenőhöz írt, szinte kétségbeesett levelei, amikben arra kéri a nagytekintélyű földrajztudóst, hogy utazzon ki az USA-ba, és vigyen magával olyanokat, „akik jól ismerik az ország viszonyait, s odakint jó összeköttetések vannak...”, vagy legalább „írjál egynéhány levelet azoknak, akikkel az entente országaiban jól vagy, őket felvilágosítva a viszonyokról...” Továbbá „igen jó volna, ha jól összefoglalva és kellően pontos részletességgel kidomborítanád azt a kérdést, hogy egy ország, a melytől összes vasát, szenét, fáját és nemes érceit, vajon nem melegágya-e egy új gazdasági háborúnak, éppen úgy, mint egy új irredentának a tőlünk elszaladó négy millió magyar”. Teleki Pál látnoki szavai sajnos pusztában elhangzóknak bizonyultak, akárcsak Apponyi Albert trianoni beszéde. „Világossá vált – írja Kubassek –, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia utódállamai, melyeknek lakosai a háború során ugyanazt az uniformist viselték, ugyanazon hadműveletekben vettek részt, nem egyforma mértékben osztoznak a háborús felelősség vállalásában és a katonai vereség következményeiben. Az osztrákok és a magyarok helyzetét a vereség optikáján át

nézték, míg a szlovákok, a szerbek, a románok, a horvátok, az olaszok igényeit a győztesek szemszögéből bírálták el.”

Így aztán nem csoda, hogy a kötet legtöbb tanulmánya a béketárgyalásra érkező magyar küldöttség szakmailag alátámasztott érvelését figyelmen kívül hagyó, a kommünben kompromittálódott s a nemzetiségek radikális hangadói által gerjesztett hangulatban kierőszakolt diktátum olyan *veszteségeket* okozott hazánknak, amiről utóbb még egy francia újságíró is kénytelen volt megállapítani, hogy ez a szerződés szándéka szerint *nem büntetni, hanem tönkretenni* akarta Magyarországot. Csakhogy a magyarságnak a Kárpát-medencében töltött több mint évezredes történelme során ránk zúdult sorscsapásokból volt már tapasztalata a reménytelen helyzetek túlélésében és a földre sújtott állapotokból való újjászületésben. Érdeemes megfigyelni, hogy az érdi Trianon-kötet békediktátumban elszenvedett *veszteségeinkkel* foglalkozó tanulmányokat sem elsősorban a sorscsapáson való kesergés uralja, szinte mindegyikben megcsillan az újrakezdésben megragadható lehetőség. Van Csáki Árpád grafikusnak egy 1920-ra emlékező, nagyon kifejező képe, ami azt érzékelteti, hogy a *csonkára* nyesett fa hatalmas *történelmi* gyökérzetéből képes ismét kihajtani. Ezeket az új hajtásokat érzem a tanulmányok második csoportjába sorolt, veszteségeinket számba vevő írások legfontosabb üzenetének.

Szinte valamennyiben megtalálható az a kézzel ugyan nem fogható, nem is tárgyyszerű, inkább úgy mondhatnánk „rendszerszintű”, globális veszteség, ami a Kárpát-medence földrajzi, természeti és gazdasági egysége és az abból származó lehetőségek elvesztéséből következik. Ez alighanem meghaladja az egyenként – emberekben, ásványi anyagokban, termőterületben, kulturális értékekben, szellemi kapacitásban – megmutatkozó értékvesztést. Nem véletlen, hogy – mint a geográfus dr. Szabó József tanulmányából megtudhatjuk – Trianont követően, a Nagy-Magyarország szinonimájaként elterjedt Kárpát-medence kifejezés az egyoldalú internacionalizmust követelő szovjet hódoltság idején kimaradt nemcsak a közbeszédből, de a szakirodalomból is.⁴ A Bulla Béla *Magyarország természeti földrajza* című, 1962-ben megjelent könyvében a Kárpát-medence kifejezés a névmutatóban sem szerepel, pedig Mendöl Tiborral ebben a témában 1945-ben megjelent könyvük még *Kárpát medence földrajza* címmel jelent meg. A fogalom csak az utóbbi évtizedekben került ismét használatba, hiszen – mint a szerző írja – „a történelmi időkben a konkrét politikai helyzettől függetlenül működő természeti erők hozták létre ezt a környezetétől határozottan elkülönülő területi egységet”. Ennek az „istenadta” természeti egységnek a megszűntetésével, a célszerű vízgazdálkodás akadályozásával okozta Trianon az egyik legjelentősebb kárt. Mégpedig nem csak a célba vett magyaroknak, hiszen az utódállamokba került vízgyűjtőterületekről kiszámíthatatlanul érkező árvizek, nem egyszer pedig a felelőtlenül szennyezett vizek Mohács és Szeged után már

4 Dr. Szabó József: A Kárpát-medence területi egységéről. Uo. 15–27.

Szerbiába, majd Romániába is elviszik a bajt. A maradék-Magyarország ingatag vízügyi helyzetét Reclus Elisée francia geográfus úgy fogalmazta meg, hogy: „a történelmi Magyarország területén sehol sem húzhatók természetes határok, s egyetlen részét sem lehet elszakítani anélkül, hogy a többiek ezt meg ne szenvedjék”. Márpedig, mint Farkas György leírja: „a határkijelöléseknél szinte teljesen figyelmen kívül hagyták a vízgyűjtő területeket, a vízgazdálkodási elveket, a vízrajzi körülményeket”. Természetesen köthettünk és kötöttünk is új szomszédjainkkal úgynevezett „határvízi megállapodásokat, de a beérkező folyókkal átadott víz mennyiségét, minőségét nem áll módunkban befolyásolni”. Az ország tehát vízgazdálkodási szempontból minden tekintetben kiszolgáltatottá vált.⁵ A Vízügyi Főigazgatóság ugyan igyekezett és igyekszik minden területen *enyhíteni* a békeszerződés által okozott károkat. Például a Körös-vidéken létesített egy *Trianon* nevű védvonalat, amivel mérsékelte az elégtelen román árvízvédelem miatti veszélyt, ami nagyvíz idején a Fekete- és a Fehér-Körös árhlámájának egyesülésével fenyegetett, később pedig egy árvíztározó létesítésével minimalizálta kiszolgáltatottságunkat.

A Trianonban elvesztett bányáink termelésének részbeni pótlására az ország számos területen „kényszermodernizációs” pályára kényszerült, ami föllendítette a hazai földtani kutatásokat is. Még az 1920-as években megállapították, hogy „csonka-Magyarország szénkészlete kb. 55–60 év múlva elfogy”; nagy szerencse, hogy a környezetvédelemben és az energiatermelésben bekövetkezett helyzet- és szemléletváltás azóta talán megoldotta ezt a kérdést. „Egyedül vasércből maradt jelentősnek mondható kitermelőhely Rudabányán – írja Tóth Álmos –, sőt az ércfeltáró vágatok több helyen kőolajat izzadtak”, ami serkentette a kőolajkutatást.⁶ A bauxitkutatások is „figyelemre méltó eredményt hoztak”, így már 1935-ben megindulhatott a hazai alumíniumgyártás. Fellendültek az ásványvizeket kereső hidrogeológiai kutatások, és a korábbi vizsgálatok feldolgozása eredményeként 1922-ben megjelent a történelmi Magyarország földtani térképe. Folytathatta tevékenységét az 1848–50-ben alakult Magyarhoni Földtani Társulat, így joggal mondhatta Beck Mihály tudománytörténész, hogy „...a tárgyalt időszak természettudományi kultúrája is hozzájárult, hogy [a trianoni után] nem következett be a teljes megsemmisülés”.

A hazai bányászat trianoni békeszerződés miatti veszteségei nemcsak bányáink jelentős részének az elszakított területekre esése miatt következett be, súlyos kárát látta az egész bányaipar és a kohászat szervezete is.⁷ A békediktátummal bekövetkező veszteségeinket mutatják bányakapitányságoknak a megcsonkított hazában maradt hányadát jelző adatok. Eszerint megmaradt a beszercei bányakapitányság 9%-a, az iglóinak 15%-a, a nagybányai 35%-a, az oravicai 5%-a,

5 Farkas György: Magyarország vízgazdálkodása Trianon után. Uo. 28–41.

6 Tóth Álmos: A trianoni békediktátum és a magyar kőolaj és földgázipar 1920 és 1945 között. Uo. 42–55.

7 Dr. Izsó István: Magyarország bányaipara a trianoni békeszerződés előtt és után. Uo. 56–71.

csupán a budapesti bányakapitányságnak maradt meg a 91%-a, ami a nógrádi szénmedencét jelentette. Ehhez a hatalmas veszteséghez járultak a Magyarország megszállásával bekövetkezett károk, aminek mértéke elérte a 80 milliárd koronát. Ennek 90%-át a románok, 8%-át a szerbek, 1-1%-át a csehek és a franciák okozták. A békeszerződés továbbá arra kötelezte Magyarországot, hogy a megmaradt szénbányáinkból „jótételként” öt évig szénket kell átadnunk az akkor létrejött Szerb–Horvát–Szlovén Királyságnak, mégpedig „olyan mennyiségben, amennyit a Jótételi Bizottság időszakonként meghatároz”. Ezt követően hazánk bányászatának és kohászatának az új feltételekhez való kényszerű átalakítása hosszú évekig tartott, és „elsősorban a szénbányászatra korlátozódott; nagyarányú kutatómunka kezdődött, ami számos új bánya megnyitását eredményezte”.

Az 1920-ban ránk erőltetett békediktátum kegyetlenül vágta ki belőlünk a születőben levő magyar kőolaj- és földgázipart. Hazánkban ugyanis a 20. század első évtizedében kezdődött a nagyobb méretű kőolaj- és földgázkitermelés, addig Romániából, Galíciából, valamint Amerikából és Oroszországból hajókkal hozták a nyersanyagot az 1883-ban üzembe állt finomítókba. Észak-Magyarországon 1913-tól, majd 1917-től Dicsőszentmárton, Bázna, Kissármás térségében találtak jelentősebb mennyiségű földgázt és kőolajat. A trianoni békeszerződésben szinte valamennyi fontosabb kőolaj- és földgázlelőhelyünket elvesztettük a fúróberendezésekkel, vezetékekkel és más berendezésekkel együtt. De megmaradt a Trianon után idemenekült szakemberekkel érkezett szellemi tőke, aminek segítségével a világháború után kőolajiparunk hamarosan talpra állt s jelentősen fejlődhetett. Így aztán a bécsi döntések nyomában visszatért kutakkal jelentős fejlesztéseket tudtunk elérni, amit azonban 1944 után ismét elvesztett, de mintegy 100 szakembert akkor is sikerült megmentenünk. Rájuk épülhetett aztán a 1945 utáni hazai olajipar.⁸

Ezek tekinthetők a Magyarországot ért talán legfontosabb, de korántsem kizárólagosan anyagi természetű, gazdasági veszteségeinek. Ehhez járultak az úgynevezett *emberi* vagy inkább *embertelen* tényezők: a megfélemlítések, az elűldözések, a vagyonvesztés és az egzisztenciális kilátástalanság.⁹ Már az 1919-ben kitört kommün megfélemlítette az országot: több mint 430 ezer ember menekült a maradék országba. Nemzetiségeink, akiknek jelentős része korábban oltalomért menekült Magyarországra, most minél nagyobb darabot akart kiszakítani magának – belőlünk: a szerbek, és a csehek a szlovákokkal szláv folyosót a Dunántúlon, a románok területet a Tiszáig. Ha mindent megkaptak volna, még a maradék egyharmadnak is csak a harmadát, vagyis Magyarország hatodát hagyták volna meg. A győztes nagyhatalmak fő szempontjait a tönkrement Németország föltámadásától való félelem motiválta, Vizi László Tamás történész

8 Tóth János: A trianoni békediktátum és a magyar kőolaj- és földgázipar. Uo. 72–79.

9 Dr. Kubassek János: A trianoni békeszerződés következményei a gazdaság- és társadalomföldrajz nézőpontjából. Uo. 80–99.

megfogalmazásában: „a csehszlovákok, románok és jugoszlávok együttesen negyvenmillió blokkot fognak alkotni, ami – úgy reméljük – jobb gátnak bizonyul Németországgal szemben, mint tízmillió magyar”.¹⁰ Hogy aztán a II. világháború során mennyire töltötték be a kisantant országai ezt a „nagyantant” reményeiben megfogant szerepet, azon lehet vitatkozni, de hogy – Jeszenszky Géza megfogalmazásában – ez a „Erisz almájának bizonyult béke máig tartó viszályok magvát hintette el Közép-Európában, és megkönnyítette Hitler és Sztálin számára Közép-Európa leigázását”,¹¹ abban, úgy gondolom, egyetértünk.

Amire az 1919 augusztusától 1920 májusáig tartó 10 hónap alatt alig volt idő, arra egy következő, talán kedvezőbb lehetőség eljövetelére számítva a magyar tudományos és politikai élet prominensei már 1926-ban kezdtek felkészülni. Magyarországon ugyanis, mint Kubassek megállapítja: „A földbirtokostól a gyári munkásig a tanártól a vasúti bakterig mindenki elítélte és elutasította a trianoni szerződést.” Az egyre nagyobb nemzetközi tekintélyt szerző Teleki Pál 1926-ban létrehozta az Államtudományi Intézetet azzal a feladattal, hogy információkat gyűjtsön az utódállamokba került magyarokról, s a minden oldalon folytatott propaganda ferdítéseivel szemben tárgyilagosan tájékoztassa a kormányt, és tényszerűen cáfolja a hazánk ellen irányuló valótlan állításokat. Az Államtudományi Intézet által gyűjtött dokumentációs anyag még az 1947-es béketárgyalásra készülő magyar államnak is rendelkezésére állt, ha nem is tudták hasznosítani. Statisztikái, térképei, kiadványai azonban hasznos források a magyarságtudomány számára.

Az összmagyarság sorsát érintő témák mellett két olyan tanulmány is helyet kapott a kötetben, amelyek Trianon hazánk egy-egy szűkebb térségének közigazgatására, gazdaságára, természeti értékeire, végső soron a táj magyar és nem magyar népességének sorsára voltak jelentős hatással. Az egyik írás Zala megye I. világháborút követő határváltozásaival foglalkozik, mégpedig visszatekintve 1849 decemberéig, amikor az osztrák minisztertanács a Dráva és a Mura által határolt Muraközt Horvátországhoz csatolta. Az előzményekhez tartozik, hogy a terület lakosságának ugyan 97%-a horvát, ám 1948 szeptemberében a hazánkra támadó Jellasics katonái annyira kifosztották őket, hogy aztán szívesen fogadták Perczel Mór egy hónap múlva odaérkező magyar katonáit, és egyáltalában nem örültek Bécs döntésének. Hasonló esetekre került sor 1918 őszén is, amikor a frontról hazatérő, leszerelt délszláv katonák fosztogatták a megye délnyugati részét, Alsólendva, Csáktornya, Letenye vidékét. Valóságos háború alakult ki a budapesti hatalomváltás hírére fosztogatni kezdő délszláv szabadcsapatok és a nagykanizsai, zalaegerszegi polgárokból szerveződött nemzetőrök között, de a „jugoszláv nemzeti hadsereg” katonái az antant támogatásával hamarosan megszállták a Muraközt, elfoglalták Muraszombatot és

10 Vizi László Tamás: *A sérelmi politizálástól a nemzeti összetartozásig – Trianon, revízió, határkérdés, nemzetegyesítés (1920–2010)*. Budapest, 2016, CEPoliti Kiadó.

11 Jeszenszky Géza: Trianon. Az önrendelkezési elv megcsúfolása. *Rubicon*, 2010 (7–8), 82–88.

Alsólendvát. 1919 januárjában ugyan sikerült kiszorítani a betolakodókat, de a kömmün kikiáltása tovább rontott a helyzeten, a magyar fél nem rendelkezett elég erővel, s a párizsi békekonferencia elfogadta a délszláv igények jelentős részét. Sem a magyarok fegyveres ellenállása, sem a különböző petíciók nem vezettek tehát eredményre.¹²

A másik írás egy igazi mikrorégió, a Gömör-Torna-i karsztvidéken levő Aggteleki Nemzeti Park karsztján nyíló, Magyarország legrégebben kutatott, évszázadok óta látogatott, 25,5 km hosszú cseppkőbarlangja. Trianonban a cseh igények szerint kijelölt határ éppen keresztülszelte ezt a páratlanul értékes természeti képződményt. Nem csoda, hogy még hozzá sem kezdett a határmegállapító bizottság a szeleteléshez, mikor már számos hír, rémhír, találgatás jelent meg a sajtóban arról, hogy hova essen, hova esik a barlang bejárata, mert mindkét fél magának akarta volna megtartani, másfelől megkaparintani. A cikkek-ből az derül ki, hogy „az ántánt szabta határ még a föld alatt is bonyodalmakat okoz”. Nehezítette a helyzetet, hogy a rendkívül hosszú barlang titkos járatai csempészésre, rablógyilkosságra, hadászati célokra egyaránt alkalmasak, sőt használatosak voltak egészen az új határ földalatti vetületének megállapításáig. Amikor aztán ez 1934-ben megtörtént, Csehszlovákia hivatalos felmérés nélkül, „találomra” vasráccsal kettéosztotta a barlangot, mint utóbb kiderült mindössze 400 métert „tévedtek” a rovásunkra. Amikor az első bécsi döntéssel visszatértek a Felvidék magyarlakta területei, a kétfelé vágott barlang Nagy-Baradla névvel ismét egyesült és a nagyszebeni születésű kiváló barlangkutató, karszthidrológus Kessler Hubert irányítása alá került, aki 1935-től 1945-ig volt a Baradla-barlang igazgatója, a vasrácsot pedig múzeumba tették. A magyar állam jelentős összeget fordított a barlang és környéke felújítására, valamint a „csehszlovákok” által távozásukkor tönkretett villanyvilágítás helyreállítására. Hogy aztán 1947-ben ismét visszakерüljön a rács, sőt Csehszlovákia minden jóízlést félretéve 12 Baradla és Aggtelek közeli magyar község hozzájuk csatolását kérte, ami azonban nem teljesült.¹³ A magyar oldalon elhelyezett rács azonban megmaradt egészen 2007-ig, a schengeni csatlakozásig.¹⁴

A trianoni „békeszerződés” nemzetközi visszhangjából egyértelműen ki derül, hogy a „fősodratú” külpolitikai gyakorlatban milyen ritkán érvényesülnek az érzelmek, és milyen gyakran és egyértelműen az érdekek. A centenáriumi Trianon-kötet három tanulmánya foglalkozik ezzel a témakörrel, mégpedig három kontinens távlatából, Németország, az Amerikai Egyesült Államok és Japán szemszögéből. Mindhárom írásműben az a körülmény kap főszerepet, hogy a vizsgált ország külpolitikája vagy talán inkább külpolitikájának hangadói miként vélekednek a békediktátum következményeként kialakult magyarországi revizionizmusról.

12 Tar Ferenc: Zala megye határváltozásai az I. világháború után. Uo. 100–109.

13 Clementis Vladimír, Csehszlovákia külügyminisztere, 1948–1950.

14 Székely Kinga: A trianoni határ a Baradlában. Uo. 111–130.

Az I. világháború után Németország is osztozott a legyőzött és megcsónkított államok sorsában, de érdemes felidézni, hogy a zsákmányon való osztozkodás során mennyivel kíméletesebben, méltányosabban, mondhatni legyőzött *nagyhatalomként* bántak a németekkel. Különösen az Egyesült Államok törekedett olyan mederbe terelni a sokszor késhegyre menő vitákat, hogy lengyelek, a dánok, a belgák és főleg a franciák által igényelt s végül nekik is juttatott területekkel minél kevesebb német kerüljön idegen uralom alá. Ezt a szempont Magyarországra feldarabolásakor mintha fel sem merült volna – a kettős mérce jegyében. Így aztán a versailles-i szerződés Németországnak csupán 13%-os területi veszteséget okozott, s a németiségnek mindössze 10%-át szakította el. Ezeknek a tényeknek ismeretében talán érthetőbb, hogy az a Wilson, aki lemondással fenyegetőzött, ha a konferencia enged a franciák minden követelésének, csak legyintett, amikor Magyarországnak méltányosabb keleti határt ígérő javaslatát a románok ellenállásába ütközték. A négy győztes nagyhatalom, különösen a britek kínosan vigyáztak arra, nehogy túlságosan elkeserítsék – a különben a világháború kirobbantójának tartott – Németországot, s ezzel „a bolsevizmus karjaiba hajtsák”, miközben a már abban vergődő Magyarországgal úgy játszottak, mint macska az egérrel. Németországot tehát finom tollkéssel faragták, minket szekercével vagy éppen pallossal. Mindezek ismeretében az is érthetőbbnek tűnhet, hogy miért sikerült Stresemannak, a német külügyminiszternek az 1925-ös locarnói egyezményben jelentős mértékben normalizálni a német-francia kapcsolatokat, amivel „kiszabadította” országát a külpolitikai elszigeteltségből. Érthetőbb talán az is, hogy ebben a helyzetben a német külpolitika „igyekezett elkerülni a számára felesleges konfliktusokat, és kimaradni Kelet-Közép-Európa ’zavaros ügyeiből’ [...] ráadásul Magyarországot a német befolyásszerzés potenciális terepének tartották, vagyis elsősorban csatlósna és nem partnernek”.¹⁵

Az Egyesült Államok hivatalosan csak 1917. december 7-én üzent hadat az Osztrák-Magyar Monarchiának, és „Wilson elnök már ekkor hangsúlyozta országa ’társult’ (Associated) státusát, ezzel jelezve, hogy nem ért egyet a britek és a franciák háború utáni rendezésre tett ígéreteivel, és nem tartja az Államokra nézve kötelezőnek a titkos egyezményekbe foglaltakat”. Ezt követően fél esztendeig hivatalosan nem is fogadott Közép-Európából szeparatista politikusokat, csak miután Magyarország utolsó, osztrák királya a nemrég boldoggá avatott IV. Károly 1918 májusában „hitet tett arra, hogy a Monarchia kitart Németország mellett”, lett az a hivatalos amerikai álláspont, „hogy nem tarthatjuk tovább tiszteletben a mesterséges Osztrák Birodalom integritását”.¹⁶ Az Egyesült Államokkal Magyarországnak a minket Trianonnal fenyegető béketárgyaláson elsősorban Wilson ellentmondásos, különféleképpen értelmezhető 14 pontjával volt érintkezési területünk, amiben a dilettáns magyarországi politikusok,

15 Dr. Gyuris Ferenc: Trianon következményei a német földrajzi szakirodalom tükrében. Uo. 130–143.

16 Dr. Magyarics Tamás: A trianoni békeszerződés az amerikai források tükrében. Uo. 144–152.

elsősorban Károlyi Mihály oly vakon bíztak, a profik pedig oly könnyedén söpörték félre. Pedig a cinikus francia elnök, George Clemenceau már a tárgyalások kezdetén kijelentette, hogy „Isten tíz parancsolatot adott nekünk és mindegyiket megszegtek. Meglátjuk, mi történik majd a 14 ponttal.” Nem bízott a 14 pont megvalósíthatóságában Andrássy Gyula, a Monarchia utolsó közös külügyminisztere sem. Az kétségtelen, hogy az amerikai diplomácia a trianoninál valamivel méltányosabb határokat javasolt országunk számára, de végül is elsősorban a kisantant iránt elfogult britek és franciák akarata érvényesült. Azt hiszem Charles Seymournak, az amerikai delegáció szakértőjének véleménye jellemzi legjobban az USA külpolitikai álláspontját, aki megállapította, hogy „nem lehet egyszerre igazságos és praktikus határokat alkotni a térségben”. Törekedni azért lehetett volna rá. De csak annyi tellett tőlük, hogy „az 1921. augusztus 29-én aláírt magyar-amerikai különbéke szerződésben nem szerepel a Magyarország határaitól szóló II. pont, mert Washington nem akart semmilyen kötelezettséget vállalni a magyar határokat illetően”.

A nagy távolság és az ezzel járó tájékozatlanság miatt a japán diplomáciának csak periferikus véleménye volt a Nagy Háborút lezáró trianoni békeszerződésről, ez pedig megoszlott a teljes egyetértés és a több pont kifogásolása között, de ezek a vélemények érdemben nem befolyásolták a diktátumot.¹⁷ Japán különben is csak 1869-ben vette fel a diplomáciai kapcsolatot Ausztria-Magyarországgal, ami számunkra a 19. században elsősorban tudományos és kulturális téren megvalósuló együttműködést jelentett. A világháború kitörésekor Japánnak nem volt számottevő érdekellentéte sem az antanttal, sem a központi hatalmakkal, de aztán néhány német tulajdonban levő csendes-óceáni sziget meg Kínában levő német támaszpont megszerzéséért 1914 augusztusában mégiscsak hadat üzent Németországnak. A háború végéig néhány tucat magyar tengerész japán hadifogságba esett, akik később kiegészültek a Szibéria egy részét elfoglaló japánokhoz került, ott őrzött magyar hadifoglyokkal, akik csak 1920 tavaszán térhettek vissza hazájukba.

A Trianon-kötet egyik fontos és sokunk számára talán legfontosabb tanulmánya az, amelyik azt mutatja be, hogy a törököknek miként sikerült elkerülniük vagy legalábbis méltányosabbá tenni az őket talán még nagyobb veszteséggel fenyegető „Trianonjukat”.¹⁸ Nem kétséges, hogy – erővel, fegyveres ellenállással. Az antanthatalmak ugyanúgy megkötötték a titkos szerződéseket a török birodalom felosztásának várományosaival, sőt már azokat is jó előre brit, francia, érdekszférákba osztották, amit meg is erősítettek egy 1920-as San Remó-i konferencián. A tervezett új határ ugyanúgy mélyen belevágott Anatólia törökök által lakott területébe, és akárcsak a magyarokéra, a törökökére is hat másik országnak fájt a foga. Hogy még markánsabb legyen a hasonlóság, a Török Birodalom összeomlása után VI. Mehmed szultán 1920 áprilisában

17 Pergel Antal: Japán és a trianoni békediktátumi magyar levéltári források alapján. Uo. 153–161.

18 Dr. Vásáry István: A sèvres-i békeszerződés – a törökök Trianonja. Uo. 162–170.

feloszlatta a parlamentet, és augusztusban aláírta a trianonihoz hasonlóan szégyenletes és megalázó sèvres-i békeszerződést, ami negyedére csökkentette volna Törökország területét. Csakhogy a náluk is kitört a polgárháborúban elkergették a szultánt, Mustafa Kemal tábornok, a későbbi Atatürk vezetésével megalakították a nemzeti hadsereget, és hároméves véres küzdelemben a török többség által lakott területekről kiűzték az idegen behatolókat. Ezzel megmentették Törökország „oroszlánrészét”, ahogy Attila Ilhan *Sirtlan payi*¹⁹ című regényében megírta. 1922. november 1-én a Török Nagy Nemzetgyűlés megszüntette a szultánságot. Új tárgyalásra került sor a svájci Lausanne-ban, ahol visszakapták egész Anatóliát, s a minket két évszázaddal később, ugyancsak Ázsiából követő szeldzsuk törökök által alapított kisázsiai országban létrehozták a modern Török Köztársaságot. „A sèvres-i szerződés soha nem lépett életbe, mert a lausanne-i béke semmissé tette. Így – írja Vásáry Tamás – Sèvres a törökök számára nem a beteljesült balsors szinonimája, hanem egy olyan lázalom, amit igyekeznek minél hamarabb elfelejteni.” Külön tanulmányban lehetne vizsgálni az okokat, hogy Magyarország miért nem járta, járhatta a törökök útját, de hát az ismertett kötet a magunk Trianonjával foglalkozik. A szerző elsősorban azt a tanulságot vonja le az összehasonlításból, hogy „a nagypolitikában csak az erő pozíciójából lehet igazi sikereket elérni”.

Az ismertett kötet következő négy tanulmánya a békediktátum tengernyi kártételéből mutat be néhány cseppet, köztük olyanokat is, amikben itt-ott megcsillan a kárelhárítási akciók sikeressége is. Ilyen például a sokak szemében talán „hangyányinak” tűnő, de egy tudományterület, mint például az entomológia, vagyis a rovartan a számára sokéves gyűjtő- és kutatómunka eredményének megsemmisülését, illetve ellehetetlenülését okozta.²⁰ A múzeumok anyagának mentését Erdélyben sokan már a 1916-os román betörés után megkezdték. Mallász Józsefnek „elfogadható kompromisszumokkal” sikerült megakadályoznia Déván a Hunyad megyei múzeum feloszlatását és széthordását. Roszszabbul járt a kiváló hátszegi gyümölcstermesztő és lepkegyűjtő Galaczi Buda Ádám, akinek értékes gyűjteménye bár 1916-ban sértetlen maradt, de 1919-ben a nagyszebeni ASTRA Társaság megszerezte a csaknem 18 ezer tárgyból álló gyűjteményt, és azt vandál módon, puskatussal zsákokba gyömöszölve vitték el, s ami belőlük épen maradt, azt szétosztották a szebeni iskolák között. A két világháború közti idők Romániájában több értékes természettajzi-, elsősorban rovargyűjtemény talált menedékre a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumban, valószínűleg az ott született és élete során mintegy 40 ezer lepkepéldányt gyűjtő Diószeghy László és a múzeumigazgató Csutak Vilmos barátsága révén, továbbá mert ez a közgyűjtemény nem állami, hanem akkor még alapítványi tulajdonban volt.

19 A hiéna konca.

20 Dr. Vig Károly: A nagypolitika árnyékában: rovarászportrék Erdélyből és a Partiumból. Uo. 185–199.

Mint cseppben a tenger mutatkozik meg Cegléd Kossuth Lajos Gimnáziuma tantestületében, veszteségeiben, diákságának összetételében Trianon kártételének jellege és mértéke. A háború, a kommun és a Trianon miatti menekült-hullám miatt 1917 és 1925 között évente átlagosan 2324 főből álló tantestületben igen nagy volt a fluktuáció, különösen az 1919/20-as és az 1920/21-es tanévben, amikor a tanári kar időnként megduplázódott, majd megfeleződött. Az elszakított területekről érkezett 27 tanár csaknem fele Erdélyből és a Partiumból, majdnem ugyanennyi a Felvidékről érkezett, mindössze ketten jöttek a Szerb-Horvát-Szlovén királysághoz csatolt Délvidékről. A kényszer szülte földönfutásban minden menekült tanárra 2,7 menekült diák jutott, tehát a tanároknak jelentős része családotól érkezett. Érdekes adatokat közöl a témával foglalkozó tanulmány, ami jól jellemzi akkori állapotokat.²¹ Az 1919/20-as tanév tantestületi tanévnyitó értekezletén 23 tanár a következő okok miatt nem jelent meg: 4 fő mint kommunista agitátor letartóztatásban volt, 5 főt „az Igazoló Bizottság nem talált kifogástalannak”, 4 főt mint vöröskatonát internáltak a románok, 2 fő közlekedési nehézségek miatt nem ért oda, 3 fő állást változtatott, 2 fő meghalt spanyolnáthában, 1 fő nyugdíjba ment, 2 fő mert „kiszolgálta a románokat”, 10 fő pedig éppen tanfolyamon volt. Összesen 33 távolmaradó, csaknem felük politikai okokból. Ezen a tanévnyitón az igazgató „szeretettel köszöntötte” azt az öt menekült kollégát, akik „kénytelenek voltak elhagyni a csehek által megszállt területet”. Hozzájuk később még jöttek, úgyhogy 1918 és 1927 között összesen 27 menekült tanár érkezett a ceglédi gimnáziumba, 63%-uk 1919-ben, tehát a legnagyobb hazai felfordulás idején. A trianoni szökőárral Ceglédre sodort tanárok túlnyomó hányada megbecsült tagja lett az alföldi középiskola tanári karának, az 1924/25-ös tabló szerint ők alkották a tanári kar felét, és többen évtizedeken keresztül oktatták a ceglédi fiatalokat. Jól beilleszkedtek az „anyországbán” születettek közé, semmiben sem ríttak ki az alapvetően nemzeti érzelmű kollégáik közül. Számomra nagyon szimpatikus, hogy a tablón szereplő menekült tanárok többsége pedagógusi munkája mellett „pluszfeladatokat” vállalva, tevékenyen részt vett a város közművelődési, zenei, egyházi életében, önképzőköroket, dalárdákat szerveztek, alapítványokat hoztak létre, tehát – Kodállal szólva – „déli harangszókor nem dobták vissza a maltert a ládába”.

Talán csak kuriózumként, érdekes ritkasága miatt tekintettek ki a kötet szerkesztői a tőlünk legtávolabbi, legkevésbé ismert kontinensnyi országra, hogy érzékelhessük: még oda is jutott Trianon menekültjeiből.²² 1914-ben mindössze 200–300 olyan magyar élhetett Ausztráliában, aki a történelmi Magyarországon született. Ez a szám azonban fokozatosan növekedett, elsősorban a kereskedelem-ben forgolódók révén. Csökkentették viszont számukat a Nagy háború idején a brit hatóságok által „ellenségesnek” tekintett országok polgárai ellen bevezetett,

21 Dr. Kürti György: Tanári sorsok Trianon után a Ceglédi Kossuth Gimnázium iratai tükrében. Uo. 200–229.

22 Dr. Domaniczky Endre: Trianon menekültjei Ausztráliában és Új-Zélandon. Uo. 230–255.

de következetlenül végrehajtott internálások, bár azok többsége német volt. A Trianon miatt menekülők sem gyarapították számottevően az Ausztráliában élő magyarok számát, ami az 1930-as évek második felére elérte a 250-et. Még kevesebben jutottak el az Ausztráliától kétezer km-re levő Új-Zélandra, a szerző is szinte név szerint említi őket, hiszen 1916–1920 között Magyarország területéről származóként mindössze 12 főt tartottak nyilván. Számuk 1930-ban sem haladta meg a 80–100 főt.

A trianoni csapást nem az európaiak belátó, megértő, méltányosságot kereső része mérte ránk, ezért szinte a fenyégető viharfelhőkön keresztültörő nap-sugárként érkezett hozzánk néhány ország emberséges szervezeteinek és családjainak jóindulata és segítőkészsége. Ezek a háborút – hogy úgy mondjam – gazdagabban átélte és a szerencsésebb oldalon túlélte országok (Anglia, Belgium, Hollandia, Svájc, Svédország) jótékony, „gyermekmentő” akciókat indítottak, amiknek keretében több tízezer rászoruló, a trianoni csapás mellett még kommunista rémuralommal is súlyosbított országban éhező, fázó magyar gyermeket láttak vendégül legalább öt hétig. Dr. Pusztai Gábor tanulmánya a holland misszió eredményes munkájáról közöl fontos adatokat és ismereteket.²³ A Németalföldön élő gr. Batthyány Béla és ótordai Weress Jenő kezdeményezésére a Comité tot verlichting van den nood in Honarije [Segély Magyarországnak] szervezet 1919 decemberében kezdte „gyermeknyaraltató” akcióját, ami később nagyobb lendületet kapott, és 1930-ig több mint 60 ezer gyermekre és családján segített. Az akciónak a közvetlen segítségnyújtáson kívül előnyös hatása volt a háborút kirobbantó monarchia emlékével, a *kisantant* propagandájával és Károlyi Mihályék kalandorságával kompromittált ország nemzetközi kapcsolatainak kibontakozására, elszigeteltségének oldására is. Ahogy a szerző fogalmaz, az akcióval „A hollandok és a többiek számára Magyarország felkerült a térképre.” Azoknak többsége, akik eljutottak a gyermekvonattal az említett országokba, gyakran életük végéig kapcsolatban maradtak vendéglátóikkal vagy azok gyermekeivel. A II. világháború után is elindultak a gyermekmentő vonatok, és ismét magyar gyermekek ezrei juthattak el jó szándékú fogadó országokba, de csak az 1948-as kommunista hatalomátvételig. A több hónapos kint tartózkodás számukra is életre szóló élmény maradt.²⁴

A kötet két utolsó tanulmánya Trianon emlékezetével, „utóéletével” foglalkozik, az egyik az érzelmek, a másik a tudomány felől közelítve a témát.

Mivel a diktátum aláírására kényszerült magyar kormány nem tiltakozhatott az ország csonkítása ellen, a társadalmi szervezetek igyekeztek kifejezni a magyar nép érzelmét és véleményét és reménykedését. A Védő Ligák Szövetsége

23 Dr. Pusztai Gábor: Távoli jóakarók. Holland gyermekmentő akció a trianoni Magyarországon. Uo. 256–268.

24 Amit magam is tanúskodhatok, mert 1945 májusában, orosz hadifogságba hurcolt édesapámra való tekintettel, az év őszén három hónapig élvezhettem a svájci Mühlethurnenben egy ottani család vendégszeretétét. A Jóisten áldja meg őket haló poraikban is.

által a békeszerződés aláírását követően a nemzet bizakodását kifejező, legfeljebb hússzavas „imádságra” kiírt pályázatát Papp-Váry Elemérné Sziklay Sze-réna verselő nyerte meg tizenöt szavas *Magyar Hiszekegy* című szövegével.²⁵

Hiszek egy Istenben,
Hiszek egy hazában,
Hiszek egy isteni örök igazságban,
Hiszek Magyarország feltámadásában!
Ámen.

Amikor a bírálóbizottság több száz pályamű közül ezt választotta, a korabeli magyar sajtóból egyhamar országosan ismertté vált, az utasok a főváros villamosain olvashatták, minden iskolában elszavalták a tanítás elején és végén. Az írás szerzője megjegyzi, hogy még az 1970-es években is több székely kaput fényképezett, amit a Magyar Hiszekegy sorai díszítettek. A szovjet hódoltság hazai helytartói természetesen látni sem bírták ezt a magyarságba lelket önteni akaró fohászt, pedig a szerző véleményét sem mond, néven sem nevezi nemzeti tragédiánk okozóit, csupán „egy isteni örök igazságba” vetett hitét vallja meg. De hát pont ettől féltek a megszállók kollaboránsai.

Az Antall-kormány külügyminiszterének történelemelemző írása zárja a reprezentatív Trianon-kötetet. A jeles történész 1980-as évek derekán megjelent és nagy érdeklődést keltő könyve²⁶ üzenetének ismeretében egy percre sem csodálkoztam, hogy tanulmánya első mondatában sikerült összefoglalnia a trianoni békediktátum parciálisan mutatkozó előnyei mellett globálisan érvényesülő tragikus következményeit: „százvezrek elüldözését, etnikai- és osztálydiszkriminációkat, emberek millióit elpusztító Hitler-féle „nemzeti” és Sztálin-féle „nemzetközi” diktatúrák létrejöttét”.²⁷ De a mérvadó nagyhatalmak semmit se tanultak az első fiaskóból, s a II. világháborút követően ugyanolyan békét erőltettek ránk, ismét nem sikerült létrehozniuk etnikailag homogén vagy akárcsak viszonylag elfogadható, belátásra épülő határokkal kerített nemzet-államokat. Európa államaiban ma is 50 milliónál több őshonos kisebbség él, akikhez mára már hozzáadódott legalább 26 millió, zömmel illegálisan betelepült, kulturális és vallási szempontból egyaránt idegen migráns. Az utóbbi évtizedekben az is nyilvánvalóvá vált, hogy – mint Jeszenszky írja – „a kisebbségi jogokra és lehetőségekre vonatkozó ajánlások és határozatok holt betűk maradtak”, az elvileg ezek betartására felügyelő Európa Tanács mindennel foglalkozik, csak ezzel nem, minden kisebbség jogait fontosabbnak tartja, mint az őshonos etnikumokét. Ezért aztán szerző az anyaország polgárainak az elszakított

25 Dr. Papp-Váry Árpád: Papp-Váry Elemérné és a Trianon- emlékezet. Uo. 269–276.

26 Jeszenszky Géza: *Az elvesztett presztízs. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában (1894–1918)*. Budapest, 1986, Magvető Kiadó.

27 Dr. Jeszenszky Géza: Van-e gyógyír Trianonra? Előzmények és teendők. Uo. 278–296.

nemzettestvérek érdekeiért való tevékenységül „a személyes kapcsolatok erősítését, s magyarlakta vidékek felkeresését, a kisebbségek kultúrájának megismerését”, vagyis a személyes diplomáciát javasolja. Ami gyakorlatilag annak megállapítását vagy éppen beismerését jelenti, hogy az Európai Unió, minden bizottságával, albizottságával, fórumával, egyezményével, kisebbségvédelmi szervezetével és strukturális alapjaival együtt alkalmatlan arra, hogy segítséget nyújtson a „külhonba” szorult, szorított nemzettestvéreinknek. Végül tanulmánya utolsó bekezdésben megállapítja, hogy „csak a külhatalmak segítsége kínál esélyt arra, hogy a Trianon okozta seb begyógyuljon...” Ebben igaza is lehet a szerzőnek, ha az Európai Unió szervezetei alkalmazkodnának a való élet igazi feladataihoz. Mert ami a kisebbségvédelmet illeti, bőven lenne sürgős és időszerű tennivaló a kisebbségek – különösen az őshonos kisebbségek védelme ügyében.

Végezetül szót kell ejtenem a könyv értékes illusztrációiról, közöttük számos eredeti, mindeddig publikálatlan fénykép és térkép jelentőségéről. A múzeumban a centenáriumi alkalmából rendezett kiállítás Fekete-Mácsai Anetta, Leviczki Anita, Puskás Katalin és Süléné Lukács Márta érdeme. A kötet szaklektorai, Gábris Gyula, Papp-Váry Árpád és Ujváry Gábor egyetemi professzorok. Az összefoglalásokat Domaniczky Endre fordította angol nyelvre, a térképeket Gulyás Zoltán szerkesztette és rajzolta. A nyomdai előkészítés Pálfi Anna, a grafika és a tördelés Kiss Barnabás munkája. A reprezentatív évfordulós kötet több mint félszáz, különböző tudományterületet – történelem, diplomácia, társadalom- és gazdasági földrajz, térképészet, geológia, hidrológia – művelő szakember összefogásával készült a Magyar Földrajzi Múzeum szellemi műhelyében. Az egyedülállóan értékes kötetet nemcsak a téma iránt érdeklődők olvashatják forrásmunkaként, de érzelmileg is megkönnyíti, hogy ráhangolódjunk Juhász Gyula írásom címével választott verssorának üzenetére.

Diákok, világpolgárok, csavargók Erdélyéről

Bölöni Domokos: *Szélrózsa a toronyban*

Székelyudvarhely, 2023, Erdélyi Műhely Könyvek

Az utóbbi években kiadott Bölöni-kötetek-től eltérően tavaly igencsak vaskos könyve jelent meg, címe: *Szélrózsa a toronyban*. Válogatott jegyzetek, novellák, karcolatok (1990–2023). Székelyudvarhelyen adták ki, az Erdélyi Műhely Könyvek sorozatban, műszaki szerkesztője Csáki Ferencz, a borítót Siklódý Ferenc tervezte. A kötet szerkesztője és az eligazító szöveg szerzője Simó Márton.

Az elmúlt 33 év (talán azért e vaskos kötet, mert az írói pálya utolsó – krisztusi életkorú – időszakából származó) rövidprózai írásainak válogatását kínálja a negy-száz oldal terjedelmet meghaladó könyv. A szépírói és publicisztikai munkásság érintkezik vagy mosódik össze itt, vélhet-jük, mivel a jegyzetet elegánsabban pub-licisztikaként emlegetik, és nem egyenlő a tárcanovellával (röviden: tárcával), a pró-zai műfajok legrövidebbjei közé tartozik a novella meg a még rövidebb karcolat. Bölöni Domokos olvasói és főleg e kötet olvasói szintén egyetérthetnek abban, hogy gyakorta nehéz lenne szabatosan és főleg egyértelműen elválasztani egymás-tól karcolatot meg jegyzetet... Mivel szer-zőnk nem a műfaji ismérvek szerint tűzi ki magának: most egy karcolat, most meg jegyzet következik. Hanem elképzelhe-tően a tollra szűrt téma önmagát is írja, vagyis alakítja.

Egy ilyen nagy alkotói korszak elhatárolása, legalább időben az előzőtől jelen esetben azért is indokolt lehet, mert 1989 után formálisan megszűnt a cenzúra. (Minden kelet-európai országban határ-vonalat jelent ez az évszám az alkotás-ban.) Több magyar nyelven író szerző is egyetért abban, hogy azt az öncenzúra

váltotta fel, ám Bölöni Domokos esetében politikai, világnézeti szempontot az álta-lunk képzelt alkotási folyamatba beiktatni oktalanság lenne. Könnyű lehet az ilyen írónak, gondolhatja bárki, semmilyen érintkezését nem lehet tetten érni politi-kai irányokkal, manőverekkel, ám azt azért tegyük rögtön hozzá, hogy azok, akik ilyesmibe belevegyültek, igyekeztek is hasznót húzni a „szituációkból” – szer-zőnk nem lett sem a kultúrpolitika, sem kultúrpolitikuskok felkapottja. Sejtjük, hogy megelégedett gyarapodó számú ol-vasóinak létével.

Tehát témát, hangnemet, nyelvhaszná-latot nem befolyásolt ebben az időszakban a cenzúra vagy az öncenzúra, sem más külső tényező. Ennek tulajdonítható, hogy Bölöni Domokos írásaiban megszaporo-dtak a groteszk elemek, illetve egy olyan realitást, társadalmi valóságot tükröznek sajtóban közölt írásai, amely bár eléggé észrevétlenül, de mégis átalakította a ha-zai, erdélyi létet. E kettő nem mond ellent egymásnak, inkább kölcsönhatásban van. A szerző kedveli a nyelvi és szociális ha-tárvidékeken történő esetek tollhegyre tűzését. Újságíróként alkalma volt alapo-san megismerni ezeket a határvidékeket, nem csupán a gyors etnikai arányváltoz-tatásokat átélő egykori székely főváros-ban, Marosvásárhelyen, hanem annak nagyobb körzetében is.

A világ gyors átváltozása nyilván nem kerülhette el a figyelmét ilyen hosszú idő alatt. Mert 1990-nel kezdődően egyfolytá-ban változik minden körülöttünk, akár tudomásul vesszük, akár nem (mint a Bö-löni-hősök egyik típusa). Az az életforma tűnik el, szűnik meg, amely hosszú ideje

meghatározta a vidéken élők életét. A gazdálkodó életformáról van szó, melyet a szerző már otthonról is jól ismert.

Bölöni azonban nem létfolyamatok elemző krónikása, ezt írásainak terjedelme nem is tenné lehetővé, hanem cselekményfordulatokat vagy élethelyzeteket örökít meg irodalmi igénnyel, nem szájba rágva. Néha úgy érezhetjük, hogy eltúlozva, mert a köznapiaiktól eléggé eltérnek történetei, de miért ne történhetne vagy történhetett volna meg minden, amiről ír, a valóságban is éppen úgy? Lehet, csak mi tartjuk kiemeltnek, felnagyítottnak, jelképszerűnek egy-egy hőse furcsa életfordulatát vagy valami rajta kívüli, tőle idegen történésre való reakcióját.

Az idősíkokat nem íráson belül, inkább írásonként kedveli változtatni. Az ötvenes évek kuláktörténetei mellett felleljük az utóbbi esztendőök gazdasági, stratégiaiainak egyáltalán nem nevezhető túlélési (illetve sok esetben túl nem élési) megoldásait is. A szerző nem horgonyzott le egyetlen társadalmi réteg mellett – falusi gazdálkodó, megkopott tekintélyű vidéki értelmiségi, világba kiszakadt falusi fiatal mellett csavargók, szélhámosok, röviden jellemzően városi alakok is fel-felbukkannak a történeteiben. Csínytevő bentlakásos diákok (*Legyen eszünk*), elmúlt évtizedek hivatalnokai (mint Citerás Alajos rajoni felvásárló), falusi orvos, tanító, gazdálkodó, erdész stb. Mindenféle falusi szerepet betöltő felnőttek. Persze nem hiányoznak azok a személyek sem, akik a szerző életének tanúi, részesei voltak: egykori tanárai, diáktársak és katonacimborák, illetve hálás tanítványok.

Többségük általában beszélő nevet visel, nyilván olyat, amit nem az anyakönyvvezető írt be a keresztlevélbe, bár a hivatalos neveknél nem mindig van jelentősége, mert azok egy részét nem ismerjük. Marad hát a használt név, ami néha bizonyos funkcióval társul, máskor csupán a státust tudjuk róluk: mint Bimbus falusi futballista; a kacskas Bene Zsigas; a szász Hanci; Kistudor Estefán, aki lehet, hogy

tud magyarul, de nem beszél; Molinéro Aksis agglegény; Sundris, Toncsiné; Búbalék; Csókásné; részeges Kefekötő bácsi (akár a jól ismert szólásban). És még sokan mások, akik egy-egy történetben fontosak, ám hasonmásaikkal más néven találkozunk egy következő történetben.

Ezek a kisemberek – mert még világpolgár is kevés került be Bölöni új kötetébe, hadvezérek, királyok, államfők vagy magas méltóságok nem koptatják Bölöni betűit, polgármestertől fölfelé nem értek bele ebbe a könyvbe, megyei tanácselnökök, államtitkárnak, miniszternek még lábnyomáról sem esik szó. Mert ők és az életük nem része a korábban említett státusú, nevű emberekének. Ők azok, akiket ismerünk személyesen is, csupán más-más néven él egyikük-másikuk, azok a típusok, akik Erdélyt benépesítik. Történeteiket nem címlapon hozzák a lapok, sőt egyáltalán nem férnek be a legtöbb lapba, nekik csak ígérnek és nem tartják be, őket csak kilakoltatták, és tőlük csak elkoboztak mindent... Ismerjük őket. Bölöni Domokos különösen jól ismeri mindegyiküket, és gyanítom, történeteiket nem másoktól tudja, hanem tőlük, netán közel álló személyektől hallotta.

Szereplőin kívül leginkább a környezet jellemzése szolgálja a társadalomábrázolást. Kisváros, tanya, világ végi falucska, ott is a kiemelt fontosságú helyszínek, ahol a társadalmi élet zajlik: kocsmák, tejszarnokok és kovácsműhelyek környéke, lakatlan házak, ünnepek helyszíneként szolgáló középületek stb. Újra hivatkozhatunk arra, hogy újságíróként ugyanolyan jól ismeri az állomások, piacok környékét, mint a hivatalok szobáit, folyosóit.

Legmegdöbbentőbb a régi és az újnak remélt világ találkozása, akár helyszínekről, akár eseményekről, jelenségekről legyen szó. A kihangsúlyozó felszerelések és a maroktelefonok régóta részei a szereplők mindennapjainak, akár a befogott igásló, amiről a nyugatiak az állatkínzást asszociálják az erdélyi gazdaemberrel. A gyomos szántók, a bokrokkal tele legelők

közelében puccos üzletek nyílnak, és ahol a kasza nyelébe beleesett a szű, ott akár a maroktelefon is megvírusosodhat...

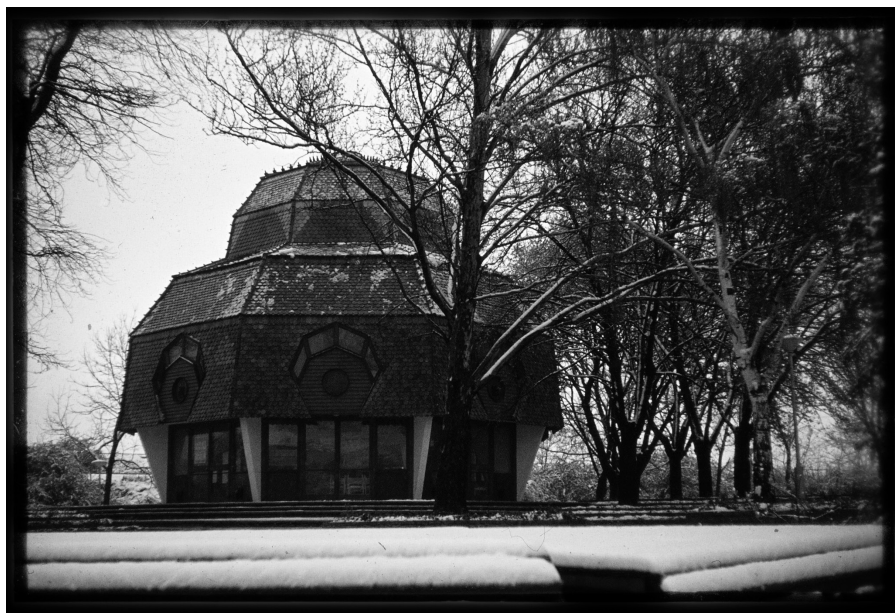
Nyelvi stílus tekintetében a köznapi beszéd alanyait és jelzőit, határozóit halljuk a szereplők szájából, persze helyi jelleggel, magyarán tájnyelvi változatban, frissen átvett idegen szavakkal dúsítva. Mert Erdély ma is több nemzetiség hazája, otthona, és egymás elfogadásának, megbecsülésének jele az is, ha a körülöttünk élőkől új szavakat, kifejezéseket veszünk át. Beszélgetéseik alapja nem a *Magyar történeti-etimológiai szótár*...

Akár külön fejezetbe is lehetett volna csoportosítani azokat az írásokat, emlékeztetéseket, amelyekben felleljük a szerző kortársainak neveit. Sütő András, Páll Lajos,

Mózes Attila, Lászlóffy Csaba, Zágoni Attila, Bajor Andor, Nemess László, Létyai Lajos, Lászlóffy Aladár, Bálint Tibor, Horváth István, Szócs István, Kiss Jenő, Cseke Gábor, Fodor Sándor, Szabó Gyula és még számos alkotótárs emlékét őrzik a kis történetek, akárcsak azokat a jelenkoriakét, akik Bölöni ismeretségi meg baráti köréhez tartoznak. Hogy ebben a kötetben kaptak helyet, azt jelzi, a szerző őket és életművüket is mindennapjaink részének tekinti, akár közvetlenül, akár virtuálisan.

Bölöni Domokos „vaskos” könyve mindenkinek kínál olvasnivalót, mivel az évszámokkal korábban jelzett alkotói korszak: szépprózájának eddig legterjedelmesebb bemutatása.

P. Buzogány Árpád

Oltrai Péter: Ifjúsági klub, Pécs (Balokányliget), 1973. Fotó: Csete Alapítvány Archivuma

P. BUZOGÁNY ÁRPÁD (1965) író, szerkesztő, művelődésszervező, a Hargita Megyei Hagyomány-őrzési Forrásközpont munkatársa. Legutóbbi kötete: *Gergé halhatatlanná tétele. Novellák, történetek* (Székelyudvarhely, 2023).

Lengyelország szolgálatában

Paweł Pietrzyk: *Leon Orłowski poseł w Budapeszcie (1936–1940). Biografia dyplomaty*

(Leon Orłowski követ Budapesten [1936–1940]. Egy diplomata életrajza)

Varsó, 2019

A lengyel diplomaták emlékezései, iratai és életrajzai sorozatban, Varsóban 2019-ben Paweł Pietrzyk tollából jelent meg ez a magyar olvasókat, történészeket is érdeklő mű. A könyvet a lengyel országgyűlés, a Szejm kiadója jelentette meg 232 oldalon. Hét fejezetből áll és a követ gyermekkorától diplomáciai pályája kényszerű befejezéséig 1940. december 31-áig, amikor Magyarország a német nyomás következtében kénytelen volt megszakítani diplomáciai kapcsolatait a Londonban működő Sikorski-kormányral, majd emigrációs éveit is számba veszi. Diplomáciai pályáját az Egyesült Államokban kezdte a New York-i lengyel főkonzulátuson 1919-ben. (Ott ahol 1941-től kezdődően emigrációs éveinek nagy részét, a kisebbiket Nyugat-Európában élve töltötte.) Két amerikai feleségét is túlélte. Élete végén hazaköltözött Krakóba. 1976-ban halt meg Rabkában, Varsóban a családi sírboltban nyugszik. Benünket elsősorban a IV. és az V. fejezet érint közelebbről, tekintettel arra, hogy ezekben foglalja össze és elemzi a szerző a követ magyarországi működésének időszakát, egészen Budapestről történő 1941. januári kényszerű távozásáig. A kötetet színessé teszik a csatolt levéltári iratok, amely közül nem egy eddig nem volt közzismert. Számunka egy különösen fontos. Nevezetesen 40 magyar értelmiségi, közéleti ember és politikus is francia nyelvű magánlevélben búcsúzott el a követtől 1941. január 11-ei dátummal. Ez az okmány a leszármazottak tulajdonában van Varsóban. Sajnos a közzétett fotokópián csak 11 név olvasható, köztük: Pallavicini György örgróf, Apponyi György gróf, Perényi

Zsigmond báró, Huszár Károly, Perényi Lajos gróf.

A könyv egyik értéke, hogy a szerző kitartó alapossggal kutatót fel sok dokumentumot, amelyek a család története során és Orłowski diplomáciai pályája során keletkeztek. Így kutatót a József Pilsudski Intézetben New Yorkban, ahol a követ hagyatéka található, a lengyel külügyminisztérium Levéltárában Varsóban, a Magyar Országos Levéltárban, Párizsban a Lengyel Irodalmi Intézetben (Institut Littéraire), a Nemzeti Digitális Levéltárban és a Nemzeti Könyvtár Orłowski gyűjteményében Varsóban, a Sikorski Intézet és Múzeumban, a lengyel Könyvtárban Londonban, az amerikai Polonia Levéltárában (Orschaed Lake). Maradtak irataiból az Orsolya-Nővérek Szerzetesrendnél Krakkóban – akik életének utolsó idejében gondozták, valamint a leszármazottaknál Varsóban.

A volt Orosz-Lengyelországban Tatary községben született 1891-ben, és 1976-ban Rabkában hunyt el. Szüleitől hazafias nevelést kapott, ez elkötelezte őt Lengyelország szolgálatára. Hétosztályos kereskedelmi iskolát végzett, mely később nyolcosztályos reálgimnáziummá alakult. Részt vett az I. világháborúban mint cári hadnagy, majd a lengyel-orosz háborúban (1920). Bécsben szerezte közgazdász diplomáját. Több nyelven beszélt (németül, oroszul angolul, franciául), ami egy diplomata számára elengedhetetlen. Diplomáciai pályáját New Yorkban, a lengyel konzulátuson kezdte 1919-ben, de szolgált a követségen is Washingtonban 1927-ig. Ez után a külügyminisztériumban a danzigi

majd az angolszász referatúrán működik miniszteri tanácsosként. Ötévnyi külügy-minisztériumi szolgálat után, 1932-ben Londonba nevezik ki a nagykövetségre, II. osztályú követségi tanácsos. Innen kerül Budapestre rendkívüli követnek és meghatalmazott miniszternek, amely diplomáciai karrierjének utolsó állomása.

A könyv hét fejezetre oszlik. Számunkra a legérdekesebb és talán a legfontosabb is a IV., amely Orłowski budapesti követi szolgálatának éveiről szól (1936 – de facto 1940. december 31.). Budapesti évei alatt minden a diplomáciai munkában alkalmazható, a szakma minden csínját-bínját ismerő diplomataként tevékenykedett. Kapcsolatot tartott magyar újságírókkal, Bethlennel Istvánnal, Eckhardt Tiborral, Kánya Kálmánnal akkor is, amikor az már nem volt külügyminiszter, s akit nagyon tehetséges diplomatának tartott, ellenben Csákyról azt mondta, hogy a német követnek többször hazudott, mint neki; a lengyelbarát magyar társadalmi szervezetek vezetőivel (pl. Széchenyi Károly gróffal, aki nem egyszer közvetített Horthy kormányzó és a lengyel követ között), történészekkel (Lukinics Imre és mások), Magyarország első varsói követével, Csekonics Iván gróffal, Ernst Sándorral, Witz Bélával, Teleki gyóntatójával. Ünnepeken, konferenciákon vett részt, meglátogatta a Debreceni Egyetemet, az értelmiség képviselőivel szoros kapcsolatot tartott. A három említett magyar politikus a legtehet-

ségesebbeknek tartotta. Amerikai évei alatt Eckhardt Tiborral és a volt budapesti amerikai követtel J. F. Montgomeryvel. Rendszeres brizspartikon elevenítették fel budapesti éveiket. Közreműködött és támogatta a diákcseraprogramokat, a Keszthelyi és Debreceni Nyári Egyetemeken örömmel látta a lengyeleket, és hálás volt Telekinek a magyar–lengyel cserkész kapcsolatokért. Ezek azt is bizonyítják, hogy Orłowski követi munkája szerves részének tartotta a társadalmi, kulturális és tudományos kapcsolatok ápolását.

A legjobb kapcsolatokat Horthy kormányzóval tartotta. Már jóval a II. világháború kitörése előtt Keresztes-Fischer altábornagy főhadsegéd szervezte az államfő és a lengyel követ között azokat a konspirációs találkozókat, amelyekről sem a magyar külügyminiszter Csáky és a miniszterelnök Teleki sem tudott. Kárpát-alja visszatérte után a Magyar Érdemrend Nagykeresztjét kapta meg a magyar kormányzótól. Mielőtt elhagyta volna Magyarországot 1941. január közepén részt vett az 1940. decemberi vadászon, amelyre meghívást kapott. Megkérdezte a magyar államfőt ki nyeri meg szerinte a világháborút? Azt a választ kapta, hogy azok, akik a tengereken uralkodnak.

A könyvet gazdag forrásjegyzék és eddig ismeretlen ikonográfiák zárják (pl. Horthy kormányzó 1938-as lengyelországi látogatásakor készült, eddig sehol nem publikált eredeti fényképek).

Varga E. László

Nem foglalkozás, hanem lelkiállapot

Babus Antal méltatása Nagy Gáspár-díja alkalmából

Nem múlhat el nyomtalanul, a személyiségben mély nyomokat kell, hagyjon annak a kuriózumnak, hogy húszegynéhány évig Arany János hajdani lakószobájában dolgozott valaki. A *genius loci* az elhivatottságot, a kötelességtudatot, a rendszeret, a szerénységet és a szorgalmat plántálhatta a Magyar Tudományos Akadémia kéziratárának osztályvezetőjébe. Pontosabban, végérvényesen megerősíthette az említett tulajdonságokat, hiszen az országos orosz tanulmányi versenyen ötödik helyezést elért ötödik osztályos tanuló, a debreceni bölcsészkaron szakdolgozatát Ady Endréről író, s annak mintegy kétszáz versét fejből idéző fiatal tanár már bizonyosan birtokában volt azoknak.

Babus Antal irodalomtörténeti arcélének megrajzolására törekedve, azt mondom: a szubjektivitás és az objektivitás eredeti összhangja jellemzi. Szembetűnő a szakember szinte felülmúlhatatlan aprólékossága. Ő a tények, a dokumentálás megszállottja, a vizsgált tárgy legkisebb részletig való feltárásának igénye sarkallja filológiai munkára. Munkálkodásának sokszorosan megerősített pozitívista tényhalmozó megalapozása tekinthető az objektivitásra törő oldallaknak. Azonban létezik egy másik hangsúlyos szövege is munkáinak, ez pedig a bátor és határozott értékállalásban, vélemény- és ítéletalkotásban ragadható meg. Babus Antal mellett, hogy rigorózus tudós (önmeghatározása szerint „betűre éhes könyvmoly és tintanyaló”), elhivatott hazafi is. A dokumentációs pontosságra kényes, a lapszusoknak hadat üzenő, a „szöveghibák, tévedések lefűlése” ambicionáló írásai teret engednek szerzőjük erkölcsi vagy ízlésbeli elvárásainak is.

Babus Antal mentális érzékenysége nyitott a misztikum felé. Kultúrafelfogásának azonosító jegye transzcendentális eredeztetése és célul, s ugyanígy eltéveszthetetlen nála a nemzeti sorsproblematika gondjaiba vétele mint irodalomértelmezésének másik végső ethosza. Várkonyi Nándorról írja Babus Antal: „Figyeltek rá az égiek [...] nemcsak szellemi, intellektuális, hanem lelki vonatkozásban is kiválasztott ember volt.” Az értéket teremtő művész vagy gondolkodó

ünnepeltünk szemében egy magasabb, szakrális-metafizikai természetű hatalomtól megérintett ember. A kultúrát a tekintélyek láncolataként, a nagy egyéniségek panteonjaként látja. A teljesség igénye nélkül Madách Imre, Illyés Gyula, Németh László, Hamvas Béla, Bibó István, József Attila, Kovács Imre vagy éppen Vekerdi László nevei szemek ebben a nemes anyagú láncban. Fülep Lajosról könyvet is írt, más helyen egy „konzervatív úrról” értekezik Magyary Zoltán közigazgatás-tudományi professzor szovjetunióbeli útját ismertetve. Utalhatok egy mondatára is, mely szerint „a tanítvány a Mesterért van”.

Megjegyzendő, hogy Babus Antal egy elfeledett, illetve felejtésre ítélt kultúra őrzője is. Vajon hányan tudják ma már, ki volt Bálint Gábor vagy Bitay Árpád, akikről meleg szavú méltatás hangján szól? Másik kutatási területén, az orosz kultúra vizsgálata során oroszországi levéltárakból dolgozik, feltáratlan területekre, összefüggésekre mutat rá, eddig ismeretlen dokumentumokat tesz közzé. Ki hallott az ő portréi olvasása előtt az orosz matematikus Igor Safarevicről, aki a múlt század hatvanas éveinek végétől a szovjet rendszer kritikusaként vált? Ismerte-e valaki Fjodor Uglov orosz orvost, a hosszú és munkás élet megtestesítőjét, vagy a „szent örült” Marina Jugyina zongoraművészt, s kinek volt benyomása Szergej Zoligin író világfelfogásáról?

Babus Antal a történész szemével lát. A mindenkori irodalmat a maga történelmi-társadalmi beágyazottságában mint történelmi érdekességet hordozó, a hozzá tapadó kulturális és morális tartalmakkal együtt átörökítendő tradícióként értékeli. Műveket nem elemez kifejezett esztétikai szempontból, viszont behatóan ismeri a feldolgozott alkotók életét és tevékenységét. Előszeretettel foglalkozik a szerzők személyével, teret engedve általa a mű létrejöttében és hatásában lényeginek érzett autoritásnak. Kedveli az ok-okozati összefüggések feltárásában a lélektani magyarázatokat.

Babus Antal vonzódása a közösségi felelősségvállalás és cselekvés iránt a „régis szép időköt” idézi. Szenvedélyesen áll ki írásaiban a nemzeti önérték megőrzése mellett, mindenekelőtt a népi írók szellemi örökségére támaszkodva. „Aki a magyarság sorskérdéseinek orvoslását sürgette, volt légyen szó a népesség aggasztó fogyásáról vagy a határon túli magyarok helyzetéről, arra azonnal rástűtötték a nacionalista, sovinszta stb. billogot. Illyés Gyulára ugyanúgy, mint mondjuk Fekete Gyulára vagy Csoóri Sándorra. A megbélyegzésben nincsenek változások, ez a magyar történelem folyamatos kísérőjelensége” – írja konfliktusokat is vállaló nyíltsággal. S ahogyan azt jeles gondolkodóinktól megszokhattuk, ő sem hajlandó holmi fölöttünk álló fátumot vagy titkos összeesküvést megjelölni évszázados bajaink okaként. „Sem tájékoztatlanságunkért, sem többi bajunkért, egyebek között népességünk fogyatkozásáért sem háríthatjuk másokra a felelősséget!” – szögezi le egy helyen, s máshol folytatja a gondolat kifejtését: „Szembesülnünk kell vele, hogy a kisebbségi magyarságot és vezető értelmiséget nemcsak a többségi nemzet őrli, hanem ők maguk is kíméletlenül fúrják-faragják egymást.”

Fülep Lajos életművének avatott kutatójaként, híven követi iránymutatását, mely szerint az egyedi és az egyetemes korrelációjában kell gondolkodni.

Ekképpen állásfoglalása – ahogyan annak nálunk nemes hagyománya van – általános kor- és kultúrakritikába ágazik. Egy rémképszerűen uniformizált világ megvalósulásának lehetőségét érzékeli. Napjaink türtaioszairól ír, akik az erőszaknál hatékonyabban teremtenek „önkéntes rabszolgákat” a maguk számára. S észreveszi jelenünk egyik jellemző paradoxonát, amikor feltételezi, hogy mindennek dacára „korunk minden bizonnyal mint az egyéniség jogainak kardcsörtető szószólója vonul majd be a történelembe”.

Babus Antal irodalom-, kultúra-, eszme- és tudománytörténeti kutatómunkája a maga tradicionális tartalmak és értékek iránt vonzódó kritikai attitűdjével, illetve történeti-filológiai módszerével abba a válságérzékelő esszé-hagyományba simul bele, melyet az egocentrikus individualitással szemben a közösségben megőrizhető azonosságtudat és nemzeti érdekű értékállítás feladata foglalkoztat. Annak a mélyen megélt bizonyosságnak az ígázatában, hogy anyanyelvi és kulturális meghatározottságunk sorsszerűen összekapcsol bennünket, magyarokat. Értékfelfogásáról vall a költő Takáts Gyuláról írt méltatásának egy mondata: „annak az emberfajtának a ritka példánya, aki fájdalmasan hiányzik a magyar történelemből: a hagyományokat nemzedékről nemzedékre örökítő, polgárosult, tanult magyar értelmisége”. Azé az értelmiségié, fonható tovább a gondolat, akinek a posztmodern értékrelativitás idején „egyre rosszabb híre volt”, s aki, mi tagadás, minden korban ki volt szolgáltatva a pénzosztó hatalomnak. Mégis feladatának a népben, a magyarságban, közösségben, hazában gondolkodást, illetve a magyar nép érdekében kifejtett szolgálatot és kötelességet tartja. Célja nem lehet más, mint a nemzeti kultúra elmélyítése, s hogy úgy váljon jobb európaivá, hogy egyre jobb magyarrá lesz. A szellem emberének lenni nem foglalkozás, hanem lelkiállapot, magatartás, hangsúlyozza, ahol elengedhetetlen a személyes példamutatás. Igor Safarevics szentenciáját fogalmazza át saját használatra: „Magyarország sorsa mindannyiunk egyéni erőfeszítésétől függ.”

A Nagy Gáspár-díjjal ebben a meggyőződésében kívánjuk erősíteni.

Bán Mór

Kastély ajándékba

Kastély-sorozat

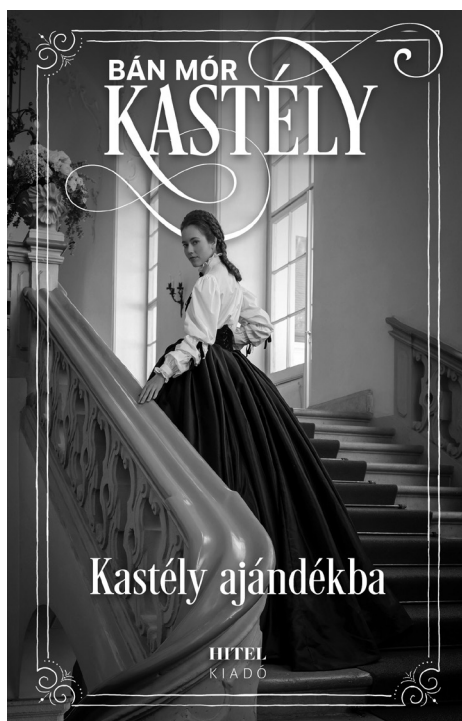
Hitel Kiadó, 2024. június

Rövid tartalom

Bán Mór nagyszabású, új történelmi regényeposza a gödöllői királyi kastély száz esztendejének krónikája, mely egy nem mindennapi családregegy is egyben. A kastély urai az évtizedek alatt jönnek-mennek, ám a személyzet ugyanaz marad. Apáról fiúra, anyáról leányra szállnak a feladatkörök: az inasok, szobalányok, kertészek, szakácsok és uradalmi tisztok nagy, közös családregegye ez az sorozat. Az aktuális főszereplők egy része – a kastély mindenkorai urai – korról korra, néha napról napra változnak: Windischgrätz, Kossuth kormányzó, egy belga bank, Sisi, a magyarok szeretett királynéja, férje, Ferenc József, IV. Károly, az utolsó magyar király, Kun Béla harácsoló vöröskatonái, a megszálló román hadsereg tábornokai, Horthy admirális és családja, a Wehrmacht és a szovjet hadsereg tisztjei.

Ám ahogy az urak jönnek-mennek, úgy marad állandó a kastély személyzete. Ők testesítik meg a magyarság 19–20. századi történetét. Eposzunk valódi főhőse azonban mégis egyetlen ember: Monostory Béla főkomornyik, aki egész életét a kastély falai közt élte le. Sok mindent látott, sok mindent megtapasztalt. Egy egész évszázadra nyúló élete, szerelmei, küzdelmei elevenednek meg e sorozat lapjain, s mi megismerhetjük Gödöllő urainak és szolgálóinak valóságát, megrendítő történetét.

A sorozat első kötetéből megtudjuk, hogy Sisi, Ausztria császárnéja 1866 nyarán kénytelen gyermekeivel Pest-Budára menekülni a Bécs felé közeledő porosz hadak elől. Férje, Ferenc József egyedül próbálja megmenteni a birodalmat, és nem sejtí, hogy a mentőangyal ezúttal minden igyekezete ellenére nem a hadsereg, nem a diplomaták kara, hanem az udvari etiketre fittyet hányó császárné lesz.

Sisi szinte minden szabadidejét egy daliás magyar gróffal, Andrássy Gyulával tölti Budán, aki lázas igyekezettel próbálja meggyőzni a világszép császárnét arról, hogy az uralkodónak ki kell egyeznie az 1848/49-es szabadságharcban leverte magyarsággal, különben az egész birodalom menthetetlenül széthullik.

Egy forró augusztusi napon Andrássy gróf és Sisi – Ferenczy Ida, az elmaradhatatlan felolvasónő kíséretében – kilátogatnak a gödöllői kastélyba, melynek lovardájában épp hadikórház működik. A kastély romló állapotában is megnyeri Sisi tetszését. Így veszi kezdetét Sisi legboldogabb korszaka: Gödöllőn végre szabad lehet szeretett magyarjai közelében, távol a bécsi udvar intrikáitól – és közel Andrássy grófhhoz...

Részlet a könyvből

– Nem értettem jól. Mit mondott, ki maga?

– Gabriel von Walaschek őrnagy... Őfelsége sorozótisztje.

A portás idős ember volt, hunyorgott, és egészen komikusan festett ezüst-sujtásokkal ékes libériájában. A kastély bejáratánál, kis fabódéjából bújt elő, kezében szokásos, jókora buzogányát szorongatta.

Az őrnagy végigmérte, és csak nehezen állta meg, hogy ne nevesse el magát; a magyarok minden jel szerint beteges vonzódást éreznek a történelmi maszkarák iránt.

– És mit akar? – kérdezte a nagyothallók vontatott hangján az öreg.

Walaschek megköszörülte a torkát. Az öreg elég jól beszélt németül, de viselkedése oly kimért volt, mintha maga a vár ura tornyosult volna a kapuban – mert azt meg kell hagyni, daliás ember volt még aggastyánként is.

– Még egyszer mondom: egy ügyben nyomozok. Az érdekelne, hogy...

– Maga zsandár?

– Katonatiszt vagyok – felelte türelmesen az őrnagy. – Egy szökési ügyben folytatok vizsgálatot itt, Gödöllőn. Szóval...

– Én a portás vagyok.

– Tudom – nyelt nagyot Walaschek. – Idevalósi, igaz?

– Igaz.

– Biztosan mindenkit ismer a kastélyban és a városban.

– Mindenkit.

– Engem Monostory Ignác érdekelne. Tudja, valamivel odébb lakik, az intéző helyettesének a házában. A feleségével és a fiával, ha jól tudom.

Tóth Lajos,¹ a kastély kapuőre szeme összeszűkül, úgy vizslatta a tisztet. Ez csakugyan szaglászik...

- Jól tudja.
- Régóta ismeri?
- Eléggé.
- Pontosabban?
- Eléggé régóta.

Walaschek érezte, hogy mind jobban szétfeszíti az indulat.

- Jól tudom, hogy ez a Monostory a lázadás idején a kastély intézője volt?
- Nem tudok semmiféle lázadásról, kérem.
- Hogyhogy nem tud?
- Itt, kérem, nem volt semmiféle lázadás.

A tiszt arcán farkasvicsor terült szét.

- Csakhogy én úgy értesültem, még maga Kossuth is itt szállt meg a kastélyban. Kossuth meg a lázadó csürhéje.

- Ó, csakugyan itt voltak a tábornokok és a kormányzó úr is, igen - bólogattott az öreg. - Maga biztosan a szabadságharcra gondol...

- Arra!
- Szép idők voltak!

Walaschek legszívesebben felemelte volna a hangját, de tudta, azzal aztán végképp nem menne semmire.

- Ez a Monostory már akkor is itt lakott? Úgy értem, a kastélyban.
- Maga mondta, hogy intéző volt.
- Nem az volt?
- De az volt.
- És itt lakott a kastélyban?
- Muszáj volt neki.

- Csakhogy én úgy tudom, a lázadásban való részvétele miatt bíróság elé állították és kivégezték.

- Nem volt itt semmiféle lázadás.
- Ne dühítsen már fel!
- Isten őrizz! Egy osztrák tisztet... Még csak az kéne...
- Szóval, feleljen, öreg! Kivégezték ezt a Monostoryt, vagy sem?
- Azt kérdezze meg a bécsi cimboráitól. Maguk állították bíróság elé.
- De csak tudja maga is, nem?
- Tudom, amit tudok...

Gabriel von Walaschek magában elszámolt tízig.

- Jól van. Megütheti a bokáját, ha nem segíti a hatóság nyomozását. Hivatalos személy vagyok, vegye tudomásul!

1 Más források szerint Tóth Alajos még a Grassalkovich-grófok idején kezdte szolgálatát kapusként.

Az öreg ekkor kihúzta magát, kissé az eddiginél is jobban megszorongatta a jobbájában tartott buzogányt, és jelentőségteljesen suhintott vele egyet.

- Aztán tudja-e az úr, mekkorát lehet ezzel ütni?

- Ezt hogy érti?

- Csak úgy kérdezem. Merthogy az úr magánterületen áll. Ez a Societé Belgique du Credit Foncier et Industrialle de Bruxelles Bank tulajdona, kérem. Vagyis azt javallanám, esetleg hordaná el az úr az irháját mostan.

- De ez az épület most katonai kórház...

- Nem mondom ám még egyszer! Hoz az úr írásos parancsot, akkor beengedem. De vénségemre az emlékezetem már nem a régi. Ki tudja, ki mindenkit végeztek maguk ki, piszkos gyilkosok. Tartsák azt csak maguk észben...

Walaschek vörös képpel fordított hátat. Gondolhatta volna, hogy ezekkel semmire sem megy.

- Nagyon megbánja még ezt!

- Legfeljebb azt bánom meg, hogy szóba álltam magával!

- Maguk magyarok soha nem adják fel? Miért kell maguknak mindig lázadozni?

- Mert magyarok vagyunk, kérem!